

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Samyuttanikāye

Mahāvaggaṭīkā

1. Maggasaṃyuttaṃ

1. Avijjāvaggo

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

1-2. Pubbaṅgamāti (2.0393) pubbecarā. Avijjā hi aññāṅalakkhaṇā sammuyhanākārena ārammaṇe pavattatīti sampayuttadhammānampi tadākārānuvidhānatāya paccayo hoti. Tathā hi te aniccāsubhaddukkhānattasabhāvepi dhamme niccādito gaṇhanti, ayamassā tesam sahaṅgāvasena pubbaṅgamatā. Yaṃ pana mohena abhibhūto pāpakiriyāya ādīnaṃ apassanto pāṇaṃ hanati, adinnaṃ ādiyati, kāmesu micchā carati, musā bhaṇati, aññampi vividhaṃ dussīlyaṃ ācarati, ayamassa sahaṅgāvasena ca upanissayavasena ca pubbaṅgamatā. **Samāpajjanāyāti** tabbhāvāpajjanāya akusalappattiyā. **Sabhāvapaṭilābhāyāti** attalābhāya. Tenāha “**uppattiyā**”ti. Sā panesā vuttākārena akusalānaṃ pubbaṅgamabhūtā avijjā uppajjatīti sambandho. **Yadetanti** yaṃ etaṃ pāpājigucchanaṭṭāya pāpato **alajjanākārasaṅgāhitam ahrīkam**, pāpānutrāsātāya **pāpato abhāyanākārasaṅgāhitāñca anottappaṃ, etaṃ** (2.0394) dvayaṃ **anudeva** anvāgatameva. **Anu**-saddena cettha **etanti** upayogavacanaṃ. **Anudevāti** etassa attho saheva ekatoti. Ettha avijjāya vuttanayānusārena tappaṭipakkhato ca attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso- tattha yathā akusalakammaṭṭāvasena pavattiyam pubbaṅgamatā avijjāya, evaṃ kusalakammaṭṭāvasena puññakiriyavattāvasena ca pavattiyam vijjāya pubbaṅgamatā vattabbā. Vīmaṃsādhipativasena pavattiyam ādhipaccākāravasena ca pubbaṅgamatā veditabbā. Dvīhevāti ca avadhāraṇaṃ ādhipaccākārassa sahaṅgāte- neva saṅgahetabbato.

Lajjanākārasaṅgāhitāti pāpato jigucchanaṅkārasaṅgāhitā. **Bhāyanākārasaṅgāhitanti** uttasaṅkārasaṅgāhitam. **Etthāti** hiri-ottappe. Vidati, vindatīti vā **vijjā**. **Viddasūti** ca sappañnapariyāyoti āha “**viddasunoti viduno**”ti. **Yāthāvadiṭṭhīti** aviparītā diṭṭhi, saṃkilesato **niyyānikadiṭṭhi**. **Sammādiṭṭhi** pahotīti ettha sā vijjā sammādiṭṭhi vedi-

tabbā. **Na ekato sabbāni labbhanti** sammāvācākamantājīvānaṃ pubbābhisa-
ñkhārassa anekarūpattā. **Lokuttaramaggakkaṇe ekato labbhanti** kiccato bhinnā-
nampi tāsamaṃ tattha sarūpato abhinnattā. Ekā eva hi virati maggakkaṇe tissa-
nnampi viratīnaṃ kiccaṃ sādheṇṭī pavattati, yathā ekā eva sammādiṭṭhi parijāna-
nādivasena catubbidhakiccaṃ sādheṇṭī pavattati. Tāni ca kho sabbāni aṭṭhapi
paṭhamajjhānike magge labbhantīti yojanā. **Paṭhamajjhāniketi** paṭhamajjhānavante.

Tathābhūtassāti ariyamaggasamaṅgino. **Yasmā mahāsaḷāyatanasutte vuttaṃ**
“sammādiṭṭhi-ādīnaṃ pañcannaṃ eva aṅgānaṃ vasenā”ti, **tasmā pañcaṅgiko loku-**
ttaramaggo hoti. “Pubbeva kho panā”ti hi vacanaṃ tadā maggakkaṇe viratīnaṃ
abhāvaṃ ñāpeti, tasmā kāmāvacaracittesu viya lokuttaracittesu virati aniyatāti
adhippāyo. **Parisuddhabhāvadassananti** parisuddhasīlabhāvadassanattaṃ. **Aya-**
mattho dīpito, na ariyamagge viratīnaṃ abhāvo.

Yadi evaṃ kasmā abhidhamme maggavibhaṅge pañcaṅgikavāro āgatoti āha
“**yampi abhidhamme**”ti-ādi. **Tanti** “pañcaṅgiko maggo hoti”ti vacanaṃ. “**Ekaṃ** (2.039)
kiccantaram dassetuṃ vuttan”ti vatvā taṃ dassetuṃ “**yasmiñhi kāle**”ti-ādi vuttaṃ.
Yasmiñhi kāleti lokiyakāle. Tena “ekaṃ kiccantaran”ti vuttaṃ aṭṭhaṅgikakiccaṃ
dasseti. Virati-uppādanena micchāvācādīni puggalena maggasamaye pajahāpe-
ntīti sammādiṭṭhi-ādīni “pañca kārakaṅgāni”ti vuttāni. Sammāvācādikiriyā hi virati,
tañca etāni kārāpentīti. **Virativasenā**ti viramaṇakiriyāvasena kārāpakabhāvena,
kattubhāvena vāti attho. “Viratittayavasenā”ti vā pāṭho.

Sammākammanto pūratīti imehi sammādiṭṭhi-ādīhi sammākammantakiccaṃ
pūratīti nāma tehi vīriyādikehi tadatthasiddhito. Tampi sandhāya “**ekaṃ kiccantaram**
dassetun”ti vuttaṃ. **Imaṃ kiccantaram dassetunti** lokuttaramaggakkaṇepi imā-
neva pañca sammāvācādiviratittayassa ekakkaṇe kārāpakaṅgānīti dassetuṃ.
Evaṃ vuttanti “tasmim samaye pañcaṅgiko maggo hoti”ti (vibha. 494) evaṃ
vuttaṃ. Lokiyamaggakkaṇe pañceva honti, virati pana aniyatā, tasmā “cha-ṅgi-
ko”ti avatvā “pañcaṅgiko”icceva vuttaṃ. Tayidaṃ abhidhamme pañcaṅgikavāra-
desanāya kārāṇakittanamaggo, ariyamaggo pana aṭṭhaṅgikovāti dassetuṃ, “**yā ca,**
bhikkhave”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva. Micchādiṭṭhi-ādikā dasa, tappaccayā
akusalā ca dasāti vīsati akusalapakkhiyā, sammādiṭṭhi-ādikā dasa, tappaccayā
kusalā ca dasāti vīsati kusalapakkhiyā mahācattārīsakasutte vuttā. **Mahācattārīsa-**
kanti tassetamaṃ nāmaṃ. **Missakova kathito** lokuttarassapi idha labbhamānattā.

Yasmā kosalasamaṃyuttepi idha ca therena “upaḍḍhamidaṃ, bhante, brahmaca-
riyassā”ti-ādīnā vuttaṃ “mā hevaṃ ānandā”ti-ādīnā paṭikkhipitvā “sakalamevidaṃ
ānandā”ti-ādīnā bhagavatā desitaṃ suttaṃ āgataṃ. Tassattho kosalasamaṃyuttava-
ṇṇanāyaṃ vutto, tasmā vuttaṃ “**kosalasamaṃyutte vuttatthamevā**”ti.

Avijjāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

3. Sāvakabodhi (2.0396) sāvakapāramiyo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ sāvakapāramiñāṇaṃ, taṃ pana dvinnaṃ aggasāvakānaṃ tatthapi dhammasenāpatino eva savisesaṃ matthakaṃ pattaṃ, na itaresanti āha- “**sāvaka ...pe... appattatāyā**” ti. Tasmā tassa matthakappattiyā maggabrahmacariye ijjhante tassa ekadeso idha ijjhati, na sakalanti. Na hi addhabrahmacariyaṃ nāma atthi, tasmā vuttaṃ, “**sakalampi ...pe... labbhati**” ti, taṃ pana bhaṇḍāgāriko nāññāsi ñāṇassa sāvakavisa-yepi sappadesikattā, dhammasenāpati pana ñāṇassa tattha nippadesikattā aññā-sīti. Tenāha- “**ānandatthero ...pe... aññāsī**” ti. **Evamāhāti** “sakalamidaṃ, bhante” ti evaṃ avoca.

Sāriputtasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā

4. **Vaḷavābhi**-saddo vaḷavāpariyāyoti āha “**catūhi vaḷavāhi yuttarathenā**” ti. **Yodharathoti** yodhehi yujjhanatthaṃ ārohitabbaratho. **Alaṅkāraratho** maṅgaladivasesu alaṅkatapaṭiyattehi ārohitabbaratho. **Ghanadukulena parivāritoti** rajatapattavaṇṇena setadukulena paṭicchādito. Paṭicchādanattho hi idha parivārasaddo. **Rajatapanaḷisuparikkhittā** setabhāvakarāṇatthaṃ.

Channaṃ channaṃ māsānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Ekavāraṃ nagaraṃ padakkhiṇaṃ karotīti** idaṃ tasmim̐ ṭhānantare ṭhitena kātabbaṃ cārittaṃ. **Nagarato na pakkantāti** nagarato bahi na gatā. Maṅgalavacane niyuttā **maṅgalikā**, suvatthivacane niyuttā **sovatthikā**. **Ādi**-saddena thutimāgadhavandikācariyake saṅgaṇhāti. **Sukapattasadisāni** vaṇṇato.

Vaṇṇagīanti thutigītaṃ. Brahmabhūtaṃ seṭṭhabhūtaṃ yānaṃ, brahmabhūtānaṃ seṭṭhabhūtānaṃ yānanti vā **brahmayānaṃ**. **Vijitattā** visesena jinanato. **Rāgaṃ vinayamānā pariyosāpetīti** sabbampi rāgaṃ samucchadavinayavasena vineti, attano kiccaṃ pariyosāpeti. Kiccapariyosāpaneneva hi sayampi (2.0397) pariyosānaṃ nippattiṃ upagacchati. Tenāha “**pariyosānaṃ gacchati nippajjati**” ti.

Dhuranti bhummatthe upayogavacanaṃ āha “**tatramajjhattatāyuge yuttā**” ti. **Īsāti** yugasandhārikā dāruyugaḷā. Yathā vā bāhiraṃ yugaṃ dhāreti, tassā ṭhitāya eva kiccasiddhi, evaṃ kiriyāvasena laddhabalena tatramajjhattatāyuge thiraṃ dhāreti, teheva ariyamaggarathassa pavattanaṃ. **Hiriggahaṇena** cettha taṃsahacaraṇato ottappampi gahitaṃyeva hoti. Tenāha “**attanā saddhin**” ti-ādi. Nāḷiyā minamāno puriso viya ārammaṇaṃ minātīti **mano**. Kataraṃ pana taṃ mano, katha-ñcassa yottasadisatāti āha “**vipassanācittan**” ti-ādi. Tena yottaṃ viyāti yottanti dasseti. Lokiyavipassanācittaṃ atirekapaññāsa kusaladhamme ekābaddhe ekasaṅgahite karotīti sambandho. Te pana “phasso hoti ...pe... avikkhepo hoti” ti cittaṅgavasena **dhammasaṅgahe** (dha. sa. 1) āgatanayeneva veditabbā. **Lokuttaravipassanācittanti** maggacittaṃ āha. **Atirekasatṭhi** Ti te eva sammākammantājīvehi anaññātāññassāmītindriyādīhi ca saddhiṃ atirekasatṭhi kusaladhamme. **Ekābaddheti**

ekasmiṃ eva ārammaṇe ābaddhe. **Ekasaṅgaheti** tatheva vipassanākiccavasena ekasaṅgahe karoti. Pubbaṅgamabhāvena ārakkhaṃ sāretīti **ārakkhasārathī**. “**Yathā hi rathassa ...pe... sārathī**” ti vatvā taṃ dassetuṃ “**yoggiyo**” ti vuttaṃ. **Dhuraṃ vāheti** yogge. **Yojeti** yogge samagatiyañca. **Akkhaṃ abbañjati** sukhappavattanatthaṃ. **Rathaṃ peseti** yoggacodanena. **Nibbisevane karoti** gamanavīthiyaṃ paṭipādanena sanniyojeti. **Ārakkhapaccupaṭṭhānāti** ārakkhaṃ paccupaṭṭhāpeti asammosasabhāvattā. **Gatīyoti** pavattiyo, nipphattiyo vā. **Samanvesatīti** gave-sati.

Ariyapuggalassa nibbānaṃ paṭimukhaṃ sampāpane ratho viyāti **ratho**. Parikaroti vibhūsayatīti **parikkhāro**, vibhūsaṇaṃ, sīlañca ariyamaggassa vibhūsaṇaṭṭhāniyaṃ. Tena vuttaṃ “**catupārisuddhisīlāṅkāro**” ti, sīlabhūsanoti attho. **Vipassanā-sampayuttānanti** lokiyāya lokuttarāya ca vipassanāya sampayuttānaṃ. Vidhinā iretabbato pavattetabbato **vīriyaṃ**, (2.0398) sammāvāyāmo. Samaṃ sammā ca dhiyatīti samādhi, dhurañca taṃ samādhi cāti dhurasamādhi, upekkhā dhurasamādhi etassāti **upekkhādhurasamādhi**, ariyamaggo upekkhāsaṅkhātadhurasamādhi attho. Atṭhakathāyaṃ pana byañjanaṃ anādiyitvā dhurasamādhisaddānaṃ bhinnādhikaraṇatā vuttā. **Payogamajjhatteti** vīriyasamatāya. **Anicchāti** icchāpaṭipakkhā. Tenāha “**alobhasaṅkhātā**” ti. **Parivāraṇanti** parivāro, paricchadoti attho.

Mettāti mettācetovimutti. Tathā **karuṇā**. **Pubbabhāgoti** ubhinnampi upacāro. Dvepi kāyacittavivekā viya pubbabhāgadhamavasena vuttā. **Ariyamaggaratheti** parisuddhamaggasaṅkhāte rathe. Ariyamaggaratho ca maggaratho cāti **ariyamaggaratho**, evaṃ ekasesanayena vā attho veditabbo. Tenāha “**imasmim lokiyalokuttaramaggarathe ṭhito**” ti. **Sannaddhacammoti** yogāvacaṛassa paṭimukkacammaṃ. **Na naṃ te vijjhantīti** vacanapathā na naṃ vijjhanti. Dhammabhedanavasena na bhañjati, tassa ariyamaggassa rathassa sammā yojitassa antarā bhaṅgo natthīti attho.

Attano purisakāraṃ nissāya laddhattā attano santāneti adhippāyo. **Anuttaranti** uttararahitaṃ. Tato eva **setṭhayānaṃ**, nassa kenaci sadisanti **asadisaṃ**. Dhitisampannatāya **dhīrā paṇḍitapurisā lokamhā niyyanti gacchanti**. “Jayam jayan” ti gāthāyaṃ vacanavipallāsenā vuttanti āha “**jinantā jinantā**” ti.

Jāṇussoṇibrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

5-6. **Niyamatthoti** avadhāraṇattho. **Tena** niyāmena avadhāraṇena- **aññaṃ maggaṃ paṭikkhipati** ito aññaṃ niyānikamaggaṃ abhāvato. “Dukkhaṃ pariññatthan”ti vuttatā **vaṭṭadukkhaṃ kathitaṃ**. Ariyamagge gahite tassa pubbhāga-maggo vipassanāya gahito evāti “**missakamaggo kathito**”ti vuttaṃ. **Uttānameva** apubbassa abhāvā. Ayaṃ pana viseso “rāgakkhaya”ti-ādīhi (2.0399) yadipi nibbānaṃ vuttaṃ. Tathāpi arahattaṃ viya brahmacariyampi. Tena nibbānaṃ eva vuccati “**idaṃ brahmacariyapariyosānaṃ**”ti.

Kimatthiyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

7. **Rāgavinayā**dipadehi nibbānaṃ vāpi vucceyya arahattaṃ vāpi. Yasmā so bhikkhu ubhayatthapi niviṭṭhabuddhi, tasmā bhagavā tassa ajjhāsayavasena “nibbānadhātuyā kho etan”ti-ādinā nibbānadhātuṃ vissajjetvā puna “āsavaṇaṃ khayā tena vuccati”ti āha. Yasmā ariyamaggo rāgādikeye samucchadavasena vineti, āsavañca sabbaso khepeti, tena ca vuttaṃ nibbānaṃ arahattañca, tasmā tadubhayaṃ “**rāgavinayoti-ādi nāmamevā**”ti vuttaṃ. **Anusandhikusalatāya pucchanto etaṃ avocāti** iminā “pucchānusandhi idha labbhati”ti dīpitaṃ, ajjhāsayā-nusandhipi ettha labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

8. **Ekena pariyāyena aṭṭhaṅgikamaggaṃ vibhajitvā**ti “sammādiṭṭhī”ti-ādinā ekena pariyāyena ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ vibhāgena dassetvā “katamā ca, bhikkhave, sammādiṭṭhī”ti-ādinā **puna aparena pariyāyena vibhajitukāmo**. Uggahadhāraṇaparicayañāṇāni pi savanañāṇe eva avarodhaṃ gacchanti “**savanasamma-sanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasena**”ti vuttaṃ.

Kammaṭṭhānābhinivesoti kammaṭṭhānapaṭipatti. Purimāni dve saccāni uggaṇhitvāti sambandho. **Iṭṭhaṃ kantaṃ manāpanti** nirodhamaggesu ninnabhāvaṃ dasseti, na abhinandanaṃ, tanninnabhāvo eva ca tattha kammakaraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekenevākārena saccānaṃ paṭivedhanimittatā, so eva abhimukha-bhāvo tesam samāgamoti **ekābhisamayo**.

Assāti (2.0400) ñāṇassa, yogino vā. Ettha ca keci “lokiyañāṇampi paṭivedho sabbassa yāthāvabodhabhāvato”ti vadanti. Nanu uggaḥādipaṭivedho ca paṭivedhova, na ca so lokuttaroti? Taṃ na, kevalena paṭivedha-saddena uggaḥādipaṭivedhānaṃ avacaniyattā, paṭivedhanimittatā vā uggaḥādivasena pavattaṃ dukkhā-dīsu pubbhāge ñāṇaṃ “paṭivedho”ti vuccati, na paṭivedhattā, paṭivedhabhūta-

meva pana ñāṇaṃ ujukaṃ paṭivedhoti vattabbataṃ arahati. **Kiccatoti** pariññādiki-ccato. **Ārammaṇapaṭivedhoti** sacchikiriyāpaṭivedhamāha. **Kiccatoti** asammoḥapaṭivedhaṃ. Uggahādīhi saccassa pariggaṇhanaṃ **pariggaho**.

Duddasattāti anadhigatañāṇena yāthāvasarasalakkhaṇato daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā uppattito pākaṭānīpi. Tenāha “**dukkhasaccaṃ hi**” ti-ādi. **Ubhayanti** purimaṃ saccadvayaṃ. **Payogoti** kiriyā, vāyāmo vā. Tassa mahantatarassa icchitabbataṃ dukkarataratañca upamāhi dasseti “**bhavaggaggahaṇatthan**” ti-ādinā. Yathā purimaṃ saccadvayaṃ viya kenaci pariyāyena apākaṭatāya paramagambhīrattā uggahādivasena pubbabhāge pavattibhedaṃ gahetvā “**dukkhe ñāṇaṃ**” ti-ādinā catubbidhaṃ katvā vuttaṃ. **Ekameva taṃ ñāṇaṃ hoti** ekābhisamayavaseneva pavattanato.

Kāmapaccanīkaṭṭhenāti kāmānaṃ ujupaccanīkabhāvena. **Kāmato nissaṭabhāvenāti** kāmehi viṣaṃyuttabhāvena. **Kāmaṃ sammasantassāti** duvidhampi kāmānaṃ aniccādito sammasantassa. Pajjati pavattati etenāti padaṃ, kāmassa padanti **kāmapadaṃ**, kāmassa uppattikāraṇassa ghāto samugghāto, taṃ **kāmapadaghātaṃ**. Tenāha “**kāmavūpasamaṃ**” ti. Kāmehi vivittaṃ **kāmavivittaṃ**. So eva ca nesaṃ anto samucchadaviveketi katvā tasmīṃ sādhetabbe uppannoti vuttaṃ “**kāmavivittante uppanno**” ti. Kāmato nikkhamatīti nikkhamo, so eva **nekkhammasaṅkappo**. Imasmiñca nekkhammasaṅkappassa saddatthavibhāvena yathāvutto kāmappaccanīkaṭṭhādiko atthaniddhāraṇaviseso antogadho.

Eseva nayoti iminā byāpādapaccanīkaṭṭhena vihiṃsāya paccanīkaṭṭhenāti-ādikāṃ abyāpādāvihīmsāsaṅkappānaṃ atthuddhāraṇavidhiṃ atidisati. **Nekkhammasaṅkappādayoti ādi**-saddena abyāpāda-avihiṃsāsaṅkappe eva saṅgaṇhāti. **Kāma...pe... saññānanti** kāmavitakkādiviratisampayuttānaṃ nekkhammādisaññānaṃ. **Nānattāti** nānākhaṇikattā. **Tīsu ṭhānesūti** (2.0401) tippakāresu kāraṇesu. **Uppanna-ssāti** uppajjanārahassa. Bhūmiladdha-uppannaṃ idhādhippetāṃ. Esa nayo ito paresupi. **Padacchedatoti** kāraṇupacchedato. **Padanti** hi uppattikāraṇanti vuttovāyamatto. **Anuppattisādhanavasenāti** yathā saṅkappo āyatīṃ nuppajjati, evaṃ anuppattisādhanavasena. Sammādiṭṭhi viya **ekova kusalasaṅkappo uppajjati**.

Catūsu ṭhānesūti viṣaṃvādanādīsu catūsu vitikkamaṭṭhānesu. Pabbajitānaṃ micchājīvo nāma āhāranimittakoti āha “**khādaniyabhojanīyādīnaṃ atthāyā**” ti. Sabbaso anesanāya pahānaṃ sammā-ājīvoti āha “**buddhappasatthena ājīvenā**” ti. Kammaṭṭhāpattānaṃ vasena “**sattasu ṭhānesū**” ti vuttaṃ. Akammaṭṭhāpattāya hi anesanāya so padaghātaṃ karotiyeva.

Tathārūpe vā ārammaṇeti yasmiṃ ārammaṇe imassa pubbe kilesā na uppannā, tasmīṃ eva. **Anuppannānanti** anuppādassapi patthanāvasena anuppannānaṃ. **Vīriyacchandanti** vīriyassa nibbattetukāmatāchandaṃ. “Chandasampayuttavīriyāñcā” ti vadanti. Vīriyameva pana anuppannākusalānuppādane labbhamānāchandaṭṭhāya dhurasampaggahatāya chandaṭṭhāyena vuttaṃ. Tathā hi vīriyaṃ- “anikkhattachandatā anikkhattadhuratā” ti (dha. sa. 26) niddiṭṭhaṃ. Kosajjapakke patitūṃ adatvā **cittaṃ paggaḥitaṃ karoti**. **Padhānanti** padhānabhūtavīriyaṃ.

Uppattipabandhavasenāti nirantaruppādanavasena. **Catūsu ṭhānesu kiccasā-**

dhanavasenāti yathāvuttesu catūsu ṭhānesu padhānakiccassa nipphādanavasena anuppādanādivasena. **Kiccasādhanavasenā**ti kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-attagāhavidhamanavasena asubhadukkhāniccānattasādhanavasena.

Ayanti yathāvutto sadisāsadisatāviseso. **Assā**ti maggassa. **Ettha kathanti** yadī rūpāvacaracatutthajjhānato paṭṭhāya yāva sabbabhavaggā jhānaṅgamaggaṅgabojjhaṅgānaṃ sadisatā, evaṃ sante “āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca lokuttaran”ti ettha kathaṃ attho gahetabboti āha “**etthāpi**”ti-ādi. **Taṃjhānikāvā**ti paṭhamajjhānādīsu yaṃ jhānaṃ maggapaṭilābhassa pādakabhūtaṃ, taṃjhānikāva **assa** ariyassa uparipi **tayo maggā** (2.0402). **Evanti** vuttākārena. **Pādakajjhānameva niyameti** āruppe catukkapañcakajjhānuppattiyaṃ. **Vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā**ti sammāsītakhandhe vadanti. **Puggalajjhāsayo niyameti** pādakasammāsītajjhānānaṃ bhede. Yasmā saṅkhārupekkhāñṇaṃeva ariyamaggassa bojjaṅgādivisesaṃ niyameti, tato dutiyādipādakajjhānato uppānassa saṅkhārupekkhāñṇassa pādakajjhānātikkantānaṃ aṅgānaṃ asamāpajjitukāmatāviraḅabhāvato itarassa ca atabbhāvato tīsupi vādesu vipassanāva niyametīti veditabbo, tasmā vipassanāniyameneva hi paṭhamavādepī apādakajjhānādīpādakāpi maggā paṭhamajjhānikā honti. Itarehi ca pādakajjhānehi vipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva. Evaṃ sesavādesu vipassanāniyamo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Dutiyavāde taṃtaṃjhānikatā sammāsītasaṅkhāravipassanāniyamehi hotī. Tatra hi vipassanā taṃtaṃvirāḅabhāvanā bhāvetabbā, na somanassasahagatā upekkhāsahagatā hutvā jhānaṅgādīniyamaṃ maggassa karotīti evaṃ vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo. Imasmiñca vāde pādakasammāsītajjhānupanissayasabbhāve ajjhāsayo ekantena hotīti “**puggalajjhāsayo niyametīti vadantī**”ti vuttaṃ, aṭṭhakathāyaṃ pana visuddhimaggassa etissā aṭṭhakathāya ekasaṅgahitattā “**tesaṃ vādavinicchayo ...pe... veditabbo**”ti vuttaṃ. **Pubbabhāgeti** vipassanākkhaṇe.

Vibhaṅgasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sūkasuttavaṇṇanā

9. Sūkanti sāliyavādīnaṃ vālamāha. So hi nikantakasadiṣo paṭimukhagataṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā bhīdatī, tasmā bhedaṃ icchantena uddhaggaṃ katvā ṭhapitaṃ **sammāpaṇihitaṃ** nāma, tathā aṭṭhapitaṃ **micchāpaṇihitaṃ** nāmāti vuttaṃ. **Micchāpaṇihitāyā**ti kammassakatapaññāya micchāṭhapanāṃ nāma- “ime sattā kammavasena sukhadukkhāṃ paccaṇubhavanti, taṃ pana kammaṃ issarassa icchāvasena brahmā nimmināti”ti-ādinā micchāpakappaṇaṃ. Keci pana “natthi dinnanti-ādinā nayena pavatti, tassa vā ñāṇassa appavatti”ti vadanti. **Maggabhāvanāyā**ti (2.0403) etthāpi micchāmaggassa pavattanaṃ, ariyamaggassa vā appavattanaṃ micchāṭhapanāṃ. Tenāha “**appavattitattā**”ti. **Avijjaṃ bhīdissatī** avijjaṃ samucchīdissati. **Magganissitaṃ katvā** magge eva pakkhipitvā. Tañhi ñāṇaṃ maggassa mūlakāraṇaṃ magge siddhe tassa kiccassa matthakappattito.

“Sammāpaṇihitāya diṭṭhiyā sammāpaṇihitāya maggabhāvanāyā”ti vuttattā **missakamaggo kathito**. Chavibhedasadiso cettha avijjābhedo, lohituppādasadiso lokuttaramaggabhāvo daṭṭhabbo.

Sūkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Nandiyasuttavaṇṇanā

10. Channaparibbājako vatthacchādiyā channaṅgaparibbājako, na naggapari-bbājako.

Avijjāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vihāravaggo

1. Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā

11. Aḍḍhamāsanti accantasamyoḡe upayogavacanaṃ. **Paṭisalliyitunti** yathā-vuttaṃ kālaṃ paṭi divase divase samāpattiyaṃ dhammacintāyaṃ cittaṃ niliyituṃ. **Vinetabboti** samucchadavinayena vinetabbo ariyamaggādhigantabbo. **Tanti** diṭṭhā-nugati-āpajjanaṃ. **Assāti** janatāya. **Apagacchatīti** satthu santikato apeti. **Sūti** nipā-tamattaṃ.

Padesenāti ekadesena. Saha padesenāti **sapadeso**. Svāyaṃ sapadeso yasmā vedanāvaseneva pāliyaṃ āgato, tasmā paramatthadhammakotṭhāse vedanā anavasesato labbhati, te gaṇhanto **“khandhapadeso”**ti-ādimāha. **Taṃ sabbanti** khandhapadesādikaṃ sabbampi. **“Sammāsanto”**ti padassa atthadassanavasena **“paccavekkhanto”**ti āha. Paccavekkhāṇā idha sammāsanaṃ nāma, na vipassanā. Vipassanāsammasanaṃ pana bhagavato (2.0404) visākhapuṇṇamāyaṃ eva nipphannaṃ, tasmā bhagavato aññabhūmikāpi vedanā aññabhūmikānaṃ sattānaṃ viruddhā uppajjatevāti vuttaṃ **“yāva bhavaggā pavattā sukhā vedanā”**ti. **Sabbākārenāti** sarūpato samudayato atthaṅgamato assādāditoti sabbākārena. **Pariggaṇhanto** Upaparikkhanto.

Nippadesāneva Anavasesāneva. Indriyasatipaṭṭhānapadeso suviññeyyoti anuddhato. **Assāti** bhagavato. **Ṭhāneti** tasmim̐ tasmim̐ paccavekkhitabbasaṅkhāte okāse. **Sā sā ca vihārasamāpattīti** khandhavasena āyatanādivasena ca pavattivā tesam̐

ekadesabhūtaṃ vedanaṃyeva pariggahetvā taṃ sammāsivā anukkamena samāpannā jhānasamāpatti phalasangāhā ca. Phalasangāhā hi tathā sammāsivā punappunaṃ samāpajjanavasena atthato abhinnaṃpi adhiṭṭhānabhūtaḍḍhammabhedena bhinnā viya vuccati, yato catuvīsati koṭṭisatasahasasabhedā devasikaṃ vaḷaṅjanasangāhāpattiyo aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Kāmaṃ aññadhammavasenaṃpi jātaṃ eva, vedanāvasena panettha abhiniveso kato **vedanānubhāvena jātaṃ**. Kasmā evaṃ jātaṃ? Buddhānaṃ ñāṇapadassa antaravibhāgattā. Tathā hi bhagavā sakalampi aḍḍhamāsaṃ vedanāvaseneva sammāsanaṃ pavatteti, tadanusārena ca tā vihārasangāhāpattiyo sangāhāpattiyo. Tayidaṃ acchariyaṃ anaññasādhāraṇaṃ bhikkhū pavento satthā- “yena svāhan”ti-ādimavoca.

Akusalāvāti pāṇātipāta-adinnādāna-kāmesumicchācāra-musāvāda-pisuṇavācā-samphappalāpa-abhijjhā-byāpādavasena taṃtaṃmicchādassanavasena ca akusalā vedanā eva hoti. Brahmaloḍḍāsu uppajjitvā tattha niccā dhuvā bhavissāmāti evaṃ diṭṭhiṃ upanissāyāti yojetabbā. **Devakulādisu** devapūjattamaṃ, sabbajana-paribhogattamaṃ vā **mālāvaccamaṃ ropenti**. **Vadhabandhanādīnīti ādi**-saddena adinnādāna-micchācāra-musāvāda-pisuṇavācā-samphappalāpādīnaṃ saṅgahodaṭṭhabbo. Diṭṭhadhammavipākassa apacurattā apākaṭṭā ca **“bhavantaragātānaṃ”**ti vuttamaṃ.

Iti nesanti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena yathā pharusavācāvasena, evaṃ tadanñesampi akusalakammānaṃ vasena sammādiṭṭhipaccayā (2.0405) akusalavedanāppavatti yathārahaṃ nīharitvā vattabbā. **Eseva nayoti** iminā yathā micchādiṭṭhipaccayā sammādiṭṭhipaccayā ca kusalākusalavipākavedanā saḥajātakoṭṭiyā upanissayakoṭṭiyā ca vasena yathārahaṃ yojetvā dassitā, evaṃ micchāsāṅkappapaccayādisupi yathārahaṃ yojetvā dassetabbāti imamatthamaṃ atidisi. **Chandapaccayāti** ettha taṇhāchandasaḥito kattukāmatāchando adhippetoti āha **“chandapaccayāti-ādisu pana chandapaccayā aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttā vedanā veditabbā”**ti. **Vitakkapaccayāti** ettha appanāppattova vitakko adhippetoti vuttamaṃ **“vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāvā”**ti. Vitakkapaccayā paṭhamajjhānavedanāya gahitattā **“ṭhapetvā paṭhamajjhānaṃ”**ti. Upari tisso rūpāvacarā, heṭṭhā tisso arūpāvacarā evaṃ **sesā cha saññāsangāhāpattivedanā**.

Tiṇṇanti chandavitakkasaññānaṃ. **Avūpasameti** paṭipakkhena avūpasamite. Tiṇṇāñhi tesamaṃ saḥabhāvena paccayatā aṭṭhalobhasahagatacittesu eva. Tatthamaṃ vattabbamaṃ taṃ vuttameva. **Chandamattassāti** tesu tisu chandamattassa. **Vūpasame paṭhamajjhānavedanāva** appanāppattassa adhippetattā. **Chandavitakkānaṃ vūpasame dutiyajjhānādivedanā adhippetā** saññāya avūpasantattā. Dutiyajjhānādivedanāgahaṇena hi sabbā saññāsangāhāpattiyo ca gahitāva honti. **Tiṇṇampi vūpasameti** chandavitakkasaññānaṃ vūpasame **nevasaññānaṃ saññāyatana vedanā adhippetā**. Bhavaggappattasaññā hi vūpasamanti chandasaṅkappānaṃ accantasukhumabhāvappattiyā. Heṭṭhā **“sammādiṭṭhipaccayā”**ti ettha sammādiṭṭhigahaṇena heṭṭhimamaggasammādiṭṭhipi gahitāva hoti āha- **“appattassa pattiyāti arahattaphalassa pattatthāyā”**ti. Atha vā heṭṭhimamaggādhigamena vinā aggamagga natthi heṭṭhimamaggādhigamaṃ atthāpannaṃ katvā **“arahattaphalassa pattatthā-**

yā”ti vuttaṃ. Āyameṭi phalena missito hoti etenāti **āyāmo**, sammāvāyāmoti āha “**atthi āyāmanti atthi vīriyaṃ**”ti. **Tassa vīriyārambhassāti** aññādhigamakāraṇassa sammāvāyāmassa vasena. Pāḷiyaṃ ṭhāna-saddo kāraṇapariyāyoti āha- “**arahatta-phalassa kāraṇe**”ti. **Tappaccayāti** ettha taṃ-saddena “ṭhāne”ti vuttakāraṇameva paccāmaṭṭhanti āha- “**arahattassa ṭhānapaccayā**”ti. **Catumaggasahajātāti** etena “arahattaphalassa pattatthāyā”ti (2.0406) ettha heṭṭhimamaggānaṃ atthāpattivāsena gahitabhāvameva joteti. Keci pana “catumaggasahajātāti vatvā nibbattitalokuttaravedanāti bhūtakathanaṃ visesanaṃ. Nibbattitalokuttaravedanāti paṭhamaṃ apekkhitabbaṃ, pacchā catumaggasahajātā”ti vadanti.

Paṭhamavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavihārasuttavaṇṇanā

12. Micchādiṭṭhi vūpasamati sabbaso pahīyati etenāti **micchādiṭṭhivūpasamo**. “Micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi. Bhavantare uppajjanto atidūreti maññaṃ vipākavedanaṃ na gaṇhāti”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. “**Iminā nāyena**”-ti atidisitvāpi tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**yassa yassā**”ti-ādiṃ vatvā eva sāmāññavasena vuttamatthaṃ pacchimesu tīsu padesu sarūpatova dassetuṃ “**chanda-vūpasamapaccayā**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva. **Vuttatthāneva** anantarasutte.

Dutiyavihārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Sekkhasuttādivaṇṇanā

13-17. Tissannampi sikkhānaṃ sikkhanaṃ sīlaṃ etassāti **sikkhanasīlo**. Sikkhatīti vā **sekkho**. Vuttañhettaṃ “sikkhatīti kho, bhikkhave, tasmā sekkhoti vuccati. Kiñca sikkhati? Adhisīlampi sikkhati”ti-ādi (a. ni. 3.86). **Tīhi phalehi** heṭṭhā. Sāpi catutthamaggena saddhiṃ uppannasikkhāpi. Maggakkhaṇe hi sikkhākiccaṃ na niṭṭhitaṃ vippakatabhāvato, phalakkhaṇe pana niṭṭhitaṃ nāma. **Uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

Sekkhasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Vihāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Micchattavaggavaṇṇanā

21-30. Micchāsabhāvanti (2.0407) ayāthāvasabhāvaṃ aniyyānikasabhāvaṃ. **Sammāsabhāvanti** yāthāvasabhāvaṃ niyyānikasabhāvaṃ. **Micchāpaṭipattādhikaraṇahetū**ti ettha **adhi-saddo** anathakoti āha- “**micchāpaṭipattikaraṇahetū**” ti. Nāyati paṭividdhavasena nibbānaṃ gacchatīti **ñāyo**. So eva taṃsamaṅgīnaṃ vaṭṭadu-kkhapātato dhāraṇaṭṭhena **dhammoti** āha- “**ñāyaṃ dhammanti ariyamaggadhamman**” ti. Nāṇassa micchāsabhāvo nāma natthīti viññāṇamevettha paccavekkhaṇavasena pavattaṃ ñāṇa-saddena vuccatīti āha “**micchāviññāṇo**” ti. **Micchāpaccavekkhaṇoti** kiñci pāpaṃ katvā “aho mayā kataṃ sukatan” ti evaṃ pavatto micchāpaccavekkhaṇo. Gosīlagovatādipūraṇaṃ muttīti evaṃ gaṇhato **micchāvimutti** nāma. Micchāpaṭipadādīhi vivaṭṭanti evaṃ **vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Puggalo pucchi-**toti nigamito ca “ayaṃ vuccati, bhikkhave, asappuriso” ti-ādinā. Kiñcāpi “micchādiṭṭhiko hotī” ti-ādinā puggalova niddiṭṭho, tathāpi puggalasīsenāyaṃ dhammadesanāti āha “**dhammo vibhatto**” ti. Tenevāha “**dhammena puggalo dassito**” ti. **Dhammenā**ti micchādiṭṭhi-ādikena dhammena. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya sabbaso **sappurisā** nāma, khīṇāsavo **sappurisataro. Suppavattaniyoti** sukhena pavattetuṃ sakkuṇeyyo. **Dhāvati**ti gacchati. Paccayuppanna upecca nissitabbato upanīsā, paccayo, ekassa sa-kārassa lopaṃ katvā vāti āha- “**sa-upanisaṃ sapaccayan**” ti. Parikaraṇato **parikkhāro**, parivāroti āha- “**saparikkhāraṃ saparivāran**” ti. Sahajātasena upanissayavasena ca sapaccayatā kiccāsādhane nipphādane sahāyabhāvūpagamane ca saparivāratā daṭṭhabbā.

Micchattavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Paṭipattivaggavaṇṇanā

31-40. Ayāthāvapaṭipatti, na yathāpaṭipatti, hetumhipi phalepi ayāthāvavatthusā-dhanato. **Ekam suttaṃ dhammasena kathitaṃ** paṭipattivāsena. **Ekam suttaṃ puggalavasena kathitaṃ** paṭipannakavasena. Saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato yo naṃ adhigacchati, taṃ pāreti gametīti pāraṃ, nibbānaṃ, tabbidhuratāya (2.0 natthi ettha pāranti apāraṃ, saṃsāroti vuttaṃ- “**apārāpāranti vaṭṭato nibbānan**” ti. **Pāraṅgatā**ti asekkhe sandhāya. **Yepi gacchantīti** sekkhe. **Yepi gamissantīti** kalyāṇaputhujjane. **Pāragāminoti** ettha kita-saddo tikālavācīti evaṃ vuttaṃ.

Tīranti orimatīramāha. Tena vuttaṃ “**vaṭṭameva anudhāvati**” ti. Ekantakāḷakattā cittassa apabhassarabhāvakaraṇato kaṇhābhijātihetuto ca vuttaṃ “**kaṇhanti akusaladhamman**” ti. Vodānabhāvato cittassa pabhassarabhāvakaraṇato sukkābhijātihetuto ca vuttaṃ- “**sukkanti kusaladhamman**” ti. Kilesamāra-abhisāṅkhāramāra-maccumārānaṃ pavattiṭṭhānatāya okaṃ vuccati vaṭṭaṃ, tabbidhuratāya anokanti nibbānanti āha- “**okā anokanti vaṭṭato nibbānan**” ti.

Paramatthato samaṇā vuccanti ariyā, samaṇānaṃ bhāvo sāmāññaṃ, ariyamaggo, tena araṇiyato upagantabbato sāmāññattho nibbānanti āha- “**sāmāñña-**

ttthanti nibbānaṃ, taṃ hi” ti-ādi. **Brahmaññatthanti** etthāpi iminā nayena attho vedi-
tabbo. **Brahmaññena** ariyamaggena. **Rāgakkhayoti** ettha **iti**-saddo ādisaddattho.
Tena “dosakkhayo mohakkhayo” ti padadvayaṃ saṅgaṇhāti. **Vaṭṭatiyevāti vadanti**
“rāgakkhayo” ti. Pariyāyena hi arahattassa vattabbattāti.

Paṭipattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā

41-48. Aparāparaṃ parivattamānena vattasampannena saṃsāraddhānapari-
ññāvaseneva nibbānassa pattaḥḥattā vuttaṃ- “**nibbānaṃ patvā pariññātaṃ nāma
hoti**” ti. **Nibbānaṃ patvāti** nibbānappattihetu. Hetu-attho hi ayaṃ **tvā**-saddo yathā-
“ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hoti” ti. **Tasmāti** yasmā aperiññe-
yyaparijānanakiccena nibbānassa pattiyā addhānapariññāsiddhi ñāyati, tasmā
upacāravasena nibbānaṃ “addhānapariññā” ti vuccati yathā “himasanti sūriyaṃ
uggameti” ti. **Vijjāvimuttiphalasacchikiriyatthanti** ettha **vijjāti** aggamaggavijjā. **Vimu-
ttīti** aggamaggasamādhi adhippeto (2.0409). Tesaṃ phalaṃ aññāti āha- “**vijjāvimu-
ttiphaleṇa arahattaṃ kathitaṃ**” ti. Yāthāvato jānanato paccakkhato dassanato ca
ññāḥḥadassananti idha phalanibbānapaccavekkhaṇā adhippetāti āha- “**ññāḥḥadassa-
nena paccavekkhaṇā kathitā**” ti. **Sesehīti** rāga-virāga-saṃyojanappahāna-anusa-
yasamugghāta-addhānapariññā- āsavakkhaya-vijjā-vimutti-phalasacchikiriyā-ññā-
ḥḥadassana-anupādāparinibbānapadehi.

Aññatitthiyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā

49-62. Yathā aruṇuggaṃ sūriyuggamanassa ekantikaṃ pubbanimittaṃ, evaṃ
kalyāṇamittatā ariyamaggapātubhāvassāti sadisūpamā **aruṇuggaṃ kalyāṇamitta-
tāya**. Kalyāṇamittoti cettha ariyo, **ariyamaggo** vā daṭṭhabbo **sūriyapātubhāvo viya**
tena vidhūpanīyandhakāraavidhamanato. **Kusalakattukamyatāchando chandasa-
mpadā** itarachandato sampannattā. **Kārāpaka-appamādassāti** saccapaṭivedhassa
kārāpakassa. Evaṃ sabbattheva sampadāsaddā visesādhigamahetutāya vedi-
tabbā. **Aññenapi ākārenāti** “vivekanissitan” ti-ādi-ākārato aññena “rāgavinayapari-
yosānan” ti-ādinā ākārena.

Sūriyapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā

63-138. Tathā tathā vutte bujghanakānaṃ ajjhāsayavasena kathito, tasmā “vutto eva attho, kasmā puna vutto” ti na codetabbaṃ.

Ekadhammapeyyālavaggādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Appamādapeyyālavaggo

1. Tathāgatasuttavaṇṇanā

139. Kārāpaka-appamādo (2.0410) nāma “ime akusalā dhammā pahātabbā, ime kusalā dhammā uppādetabbā” ti vuttavajjetabbavajjanasampādetabbasampādanavasena pavatto appamādo. **Esāti** appamādo. **Lokiyova. Na** lokuttaro. **Ayanti esāti** ca appamādameva vadati. **Tesanti** catubhūmakadhammānaṃ. **Paṭilābhaka-ṭṭhenāti** paṭilābhāpanaṭṭhena.

Tathāgatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Padasuttavaṇṇanā

140. Jaṅgalānanti jaṅgalavāsīnaṃ. **Jaṅgala-**saddo cettha thaddhabhāvasāmaññaena pathavīpariyāyo, na anupaṭṭhānavidūradesavācī. Tenāha- “**pathavītalavāsīnan**” ti. Padānaṃ vuccamānattā “**sapādakapāṇānan**” ti visesetvā vuttaṃ. **Samodhānanti** antogadhabhāvaṃ. Tenāha- “**odhānaṃ upakkhepan**” ti, upanetvā pakkhipita-bbanti attho.

Padasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-10. Kūṭasuttādivaṇṇanā

141-148. Vassikāya pupphaṃ **vassikaṃ** yathā “āmalakiyā phalaṃ āmalakan” ti. **Mahātalasminti** uparipāsāde. “**Yāni kānicī**” ti padehi itarāni samānādhikaraṇāni bhavituṃ yuttānīti “**paccatte sāmivacanan**” ti vatvā tathā vibhattivipariṇāmo kato. “**Tantāvutānan**” ti padaṃ niddhāraṇe sāmivacanananti tattha “vatthāni” ti vacanase-sena atthaṃ dassetuṃ “**atha vā**” ti-ādi vuttaṃ.

Kūṭasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Appamādavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Balakaraṇiyavaggo

1. Balasuttavaṇṇanā

149. Kammāniyeva (2.0411) **kammantā** yathā suddantā. **Ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ magganti** ettha nānantariyakatāya vipassanāpi gahitā eva hotīti vuttaṃ “**sahavipassanan**” ti.

2. Bījasuttavaṇṇanā

150. Pañcavidhampi samūhaṭṭhena **bījagāmo nāma**. **Tadevāti** mūlabijādi **eva**. **Sampannanti** sahaṇātamūlavantaṃ. **Nīlabhāvato paṭṭhāyāti** nīlabhāvāpattito paṭṭhāya.

3. Nāgasuttavaṇṇanā

151. **Balaṃ gāhentīti** attano sarīrabalaṃ gāhenti. Taṃ pana nāgānaṃ balaṃ ppatti evāti āha- “**balaṃ gaṇhanti**” ti. **Sambhejjamukhadvāranti** mahāsamuddena sambhedagatamahānadīnaṃ mukhadvāraṃ. **Nāgā kāyaṃ vadḍhentīti**-ādi yasmā ca bhagavatā upamāvasena ābhatāṃ, tasmā **evameva khoti etthāti**-ādīnaṃ upamaṃ saṃsandati. **Āgatesūti**-ādīsu tīsu padesu bhāvenabhāvalakkhaṇe.

5. Kumbhasuttavaṇṇanā

153. **Na pati-āvatatīti** ca nikuḷjitabhāvena udakavamaṇo ghaṭo, na taṃ puna mukhena gaṇhāti. Tenāha “**na anto pavaseti**” ti.

7. Ākāsasuttavaṇṇanā

155. **Tenetaṃ vuttanti** tena ariyamaggassa ijjhanena etesaṃ sabbesaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ ijjhanaṃ vuttaṃ.

8-9-10. Paṭṭhamameghasuttādivaṇṇanā

156-158. **Paṃsurajojallanti** bhūmireṇusahajātamaṃ. **Vāṇijakopame** Ti vāṇijakopamaṃ paṭṭhamasutte cāpi.

11-12. Āgantukasuttādivaṇṇanā

159-160. Sahavipassanassa (2.0412) ariyamaggassa bhāvanāya ijghanena **etaṃ** Abhiññāpariññeyyādidhammānaṃ abhiññāparijānanādīnaṃ ijghanam **vuttaṃ** khattiyādīnaṃ visaya-ādikaṃ karontassa kathāya sajjitattā.

Balakaraṇīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Esanāvaggo

1. Esanāsuttavaṇṇanā

161. Kāmānanti vatthukāmakilesakāmānaṃ. Kilesakāmopi hi kāmitanti parikkāpita vidhinā ca adhikarāgehi esanīyo. **Bhavānanti** tiṇṇaṃ gatīnaṃ. Diṭṭhigatika-parikkāpita brahmacariyassa nimittabhāvato micchādiṭṭhi “brahmacariya”ti adhippetā.

2-11. Vidhāsuttādivaṇṇanā

162-171. Seyyohamasmīti-ādinā taṃtaṃvibhāgena dhīyanti vidhīyantīti **vidhā**, mānakoṭṭhāsā, mānaṭṭhapanā vā. **Nīhanantīti** vibādheti.

Esanāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Oghavaggo

1-2. Oghasuttādivaṇṇanā

172-173. Vaṭṭe ohananti osīdāpentīti **oghā**. **Rūpārūpabhaveti** rūpabhava ca arūpabhava ca rūpārūpataṇhapanissayā rūpārūpāvacharakammanibbattā khandhā. Yojanaṭṭhena **yogo**.

3-4. Upādānasuttādivaṇṇanā

174-175. Kāmanavasena upādiyanato **kāmupādānaṃ**. Tenāha “**kāmaggaḥaṇa**”ti. **Nāmakāyassāti** vedanādīnaṃ catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ. **Ghaṭanapabandhanakilesoti** (2.0413) hetunā phalassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭena dukkha-pabandhasaññitassa ghaṭanassa sambajjhanassa nibbattakakilesa. **Antaggāhika-diṭṭhi** sassatucchedagāho.

Upādānasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5-10. Anusayasuttādivaṇṇanā

176-181. Thāmagataṭṭhenāti sattasantāne thirabhāvūpagamanabhāvena. **Thāmagatanti** ca aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnaṃyeva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. **Kāmarāgovāti** kāmarāgo eva appahīno. So sati paccayalābhe uppajjanārahatāya santāne anusetīti **anusayo**. **Sesesupīti** paṭighānusayādīsu. Orambhāgo vuccati kāmādhātu rūpārūpabhāvato heṭṭhābhūtattā. Tattha pavattiyā paccayabhāvato **orambhāgiyāni** yathā “pacchiyo goduhako”ti. Saṃyojenti **saṃyojanāni**, heṭṭhā viya attho vattabbo. **Uddhambhāgo** mahaggatabhāgo, tassa hitānīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā na vuttanti adhippāyo.

Anusayasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Oghavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bojjhaṅgasamuttam

1. Pabbatavaggo

1.Himavantasuttavaṇṇanā

182. Bujjhati (2.0414) catusaccaṃ ariyasāvako etāyāti **bodham**, dhammasā-maggī, ariyasāvako pana catusaccaṃ bujjetīti **bodhi**. **Āṅgā**Ti kāraṇā. Yāya dhammasāmaggiyāti sambandho. Taṇhāvasena **patiṭṭhānaṃ**, diṭṭhivasena **āyūhanā**. Sassatadiṭṭhiyā **patiṭṭhānaṃ**, ucchedadiṭṭhiyā **āyūhanā**. Linavasena **patiṭṭhānaṃ**, uddhaccavasena **āyūhanā**. Kāmasukhānuyogavasena **patiṭṭhānaṃ**, attakilamathānuyogavasena **āyūhanā**. **Oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ** (saṃ. ni. 1.1)-

“Kilesavasena patiṭṭhānaṃ, abhisāṅkhārasena āyūhanā. Taṇhādiṭṭhīhi patiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā, sabbākusalābhisaṅkhārasena patiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhārasena āyūhanā”ti-
Vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbo. **Kilesasantānaniddāya uttha-**

hatīti etena sikhāpattavipassanāsahagatānampi sati-ādīnaṃ bojjaṅgabhāvaṃ dasseti. **Cattārīti**-ādīnā maggaphalena saḥagatānaṃ. Sattahi bojjaṅgehi bhāvi-tehi saccapaṭivedho hotīti kathamidaṃ jānitabbanti codanaṃ sandhāyāha “**yathāhā**” ti-ādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyāti** etena bodhibojjaṅgasaddānaṃ samudāyā-vayavavisayaṃ dasseti. **Senāṅgarathaṅgādayo viyāti** etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjaṅgāti vuttaṃ “kāraṇattho aṅgasaddo”ti. Bujjhatīti bodhi, bodhiyā eva aṅgāti **bojjaṅgāti** vuttaṃ “**bujjantīti bojjaṅgā**”ti. Vipassanā-dīnaṃ kāraṇānaṃ bujhitabbānaṃ saccānaṃ anurūpaṃ paccakkhabhāvena paṭi-mukhaṃ aviparītaṃ sammā bujjantīti evaṃ vatthuvisesadīpakehi uparimaggehi anubujjantīti-ādīnā vuttabodhisaddehi nippadesena vuttaṃ (2.0415) “bujjhanatā-sāmaññaena saṅgaṇhātī”ti. Ettha ca līnapaṭiṭṭhāna-kāmasukhallikānuyoga-ucche-dābhīnivesānaṃ dhammavicaya-vīriyapītipadhāna-dhammasāmaggī paṭipakkho. Uddhaccāyūhana-attakilamathānuyoga-sassatābhīnivesānaṃ passaddhisamā-dhi-upekkhāpadhāna-dhammasāmaggī paṭipakkho. Sati pana ubhayatthāpi icchi-tabbā. Tathā hi sā sabbatthikā vuttā.

Saṃ-saddo pasamsāyaṃ. Punadeva sundaro ca atthopīti āha “**pasattho sundaro ca bojjaṅgo**”ti. **Abhinibbattetīti** abhivisiṭṭhabhāvena nibbatteti savisesa-bhāvaṃ vadati. “**Eke vaṇṇayanti**”ti vatvā tattha yathāvuttavivekattayato aññaṃ vivekadvayaṃ uddharitvā dassetuṃ “**te hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha jhānakkhaṇe tāva kiccato vikkhambhanavivekanissitaṃ, vipassanākkhaṇe ajjhāsayato paṭippassa-ddhivivekanissitaṃ bhāvetīti. Tenāha- “anuttaraṃ

vimokkhaṃ upasampajja viharissāmi”ti. Tattha tattha nicchayatāya kasiṇajjhāna-ggaḥaṇena anuppādānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Himavantasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kāyasuttavaṇṇanā

183. Tiṭṭhanti etenāti ṭhiti, kāraṇaṃ. Kamma-utucittāhārasaññito catubbidho paccayo ṭhiti etassāti **paccayaṭṭhitiko**. Āhārapaccayasaddā hi ekatthā. **Subhampīti** kāmacchando paccayo, asubhe subhākārena pavattanato subhanti vuccati. Tena kāraṇena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **subhanimittanti**. **Subhassāti** yathāvuttassa subhassa. **Ārammaṇampīti** subhākārena, iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādi-ārammaṇampi subhanimittaṃ vuttākārena. **Anupāyamanasikāro**ti ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro, tato eva **uppathamanasikāro**ti ayonisomanasikāro. **Tasminti** yathānidhārite kāmacchanda-bhūte tadārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. Aṭṭhakathāyaṃ pana “subhārammaṇe”icceva vuttaṃ. **Atthi, bhikkhave, subhanimittanti-ādīti ādi-**saddena kāmacchandanivaraṇassa āhāradassanapāḷi uttānāti katvā vuttaṃ- **“evaṃ sabbanivaraṇesu yojanā veditabbā”** ti.

Paṭighopi (2.0416) **paṭighanimittaṃ** purimuppānassa pacchā uppajjanakassa nimittabhāvato. **Paṭighārammaṇaṃ** nāma ekūnavīsati āghātavatthubhūtā sattasaṅkhārā. **Aratīti** pantasenāsanādīsū aramaṇaṃ. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhabhāvo. **Pantesūti** dūresu, vivittesu vā. **Adhikusalesūti** samathavipassanādhammesu. **Arati** rati-paṭipakkho. **Aratitāti** aramaṇākāro. **Anabhiratīti** anabhiratabhāvo. **Anabhiramaṇāti** anabhiramaṇākāro. **Ukkaṇṭhitāti** ukkaṇṭhanākāro. **Paritassitāti** ukkaṇṭhanavase-neva paritassanā.

Āgantukaṃ, na sabhāvasiddhaṃ. **Kāyālasiyanti** nāmakāye alasabhāvo. **Sammo-**havinodaniyaṃ pana “tandīti jāti-ālasīyaṃ”ti vuttaṃ. **Vadatīti** etena atisītādipa-cayā saṅkocāpattiṃ dasseti. **Yaṃ sandhāya vuttaṃ** kilesavatthuvibhaṅge (vibha. aṭṭha. 857). **Tandīti** jāti-ālasīyaṃ. **Tandiyanāti** tandiyanākāro. **Tandimanakatāti** tandiyā abhibhūtacittatā. Alasassa bhāvo **ālasyaṃ**. Ālasīyāyanākāro **ālasīyāyanā**. Ālasīyāyitassa bhāvo **ālasīyāyitattaṃ**. Iti sabbehi pi imehi padehi kilesavasena kāyā-lasiyaṃ kathitaṃ.

Kilesavasenāti sammohavasena. **Kāyavinamanāti** kāyassa virūpato namanā. **Jambhanāti** phandanā. Punappunaṃ jambhanā **vijambhanā**. **Ānamanāti** purato namanā. **Vinamanāti** pacchato namanā. **Sannamanāti** samantato namanā. **Paṇa-**manāti yathā hi tantato uṭṭhitapesakāro kiṅcīdeva upariṭṭhitaṃ gahetvā ujum kāyaṃ ussāpeti, evaṃ kāyassa uddhaṃ ṭhapanā. **Byādhiyakanti** uppānabyā-dhitā. Iti sabbehi pi imehi padehi kilesavasena kāyaphandanameva kathitaṃ (vibha. aṭṭha. 858).

Bhattapariḷāhoti bhattavasena pariḷāhuppatti. **Bhuttāvissāti** bhuttavato. **Bhattamu-**

cchāti bhattagelaññaṃ. Atibhuttapaccayā hi mucchāpatto viya hoti. **Bhatakilama-**
thoti bhuttapaccayā kilantabhāvo. **Bhattapariḷāhoti** bhattadaratho. Kucchipūraṃ
bhuttavato hi pariḷāhuppattiyā upahatindriyo viya hoti, kāyo khijjati. **Kāyaduṭṭhu-**
llanti bhuttabhataṃ nissāya kāyassa akammaññatā.

Cittassa (2.0417) **liyanākāro**ti ārammaṇe cittassa saṅkocappatti. **Cittassa akalya-**
tāti cittassa gilānabhāvo. **Gilānoti** akallako vuccati. Tathā cāha “nāhaṃ, bhante,
akallako”ti. **Akammaññatāti** cittagelaññasāṅkhāto akammaññanākāro. **Oliyanāti**
oliyanākāro. Iriyāpathikampi cittaṃ yassa vasena iriyāpathaṃ sandhāretuṃ asa-
kkonto oliyati, tassa taṃ ākāraṃ sandhāya vuttaṃ “**oliyanā**”ti. Dutiyapadaṃ upa-
saggena vaḍḍhitaṃ. **Līnanti** avipphārikatāya saṅkocappattaṃ. Itare dve ākāraṇi-
ddesā. **Thinanti** avipphārikatāya anussāhanā asaṅghanasaṅghanāṃ. Thiyanā-
kāro **thiyanā**. **Thiyitattanti** thiyitassa ākāro, avipphārikatāti attho.

Cetaso avūpasamoti cittassa avūpasantatā asannisinnabhāvo. Tenāha- “**avūpa-**
santākāro”ti. **Atthato panetanti** svāyaṃ avūpasantākāro vikkhepasabhāvattā
vikkhepahetutāya ca atthato etaṃ uddhaccakukkuccameva.

Vicikicchāya ārammaṇadhammā nāma “buddhe kaṅkhati”ti-ādinā āgata-aṭṭha-
kaṅkhāvattubhūtā dhammā. Yasmā vicikicchā byāpādādayo viya anu anu ugga-
haṇapaccayā uppajjati, tasmā kaṅkhāṭṭhānīyaṃ ārammaṇameva dassitaṃ “viciki-
cchāya ārammaṇadhammā”ti. Yasmā purimuppannā vicikicchā pacchā viciki-
cchāya paccayo hoti, tasmā vicikicchāpi vicikicchāṭṭhānīyadhammā veditabbā.
Tatrāyaṃ vacanatto- tiṭṭhanti pavattanti etthāti ṭhānīyā, vicikicchā eva ṭhānīyā **vici-**
kickchāṭṭhānīyā. Aṭṭhakathāyaṃ pana ārammaṇassapi tatha visesapaccayataṃ
upādāya “**kāmacchando vicikicchāti ime dve dhammā ārammaṇena kathitā**”ti
vuttaṃ. Subhanimittassa hi paccayabhāvamattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ, tathāpi
yathā “paṭighampi paṭighanimittan”ti katvā “byāpādo upanissayena kathito”ti
vuttaṃ, evaṃ subhampi subhanimittanti katvā kāmacchando upanissayena kathi-
toti sakkā viññātuṃ. **Sesā** thinamiddha-uddhaccakukkuccāni. Tattha thina-
middhaṃ aññamaññaṃ sahaṅgādivasena paccayo, tathā uddhaccakukkuccanti.
Ubhayesampi upanissayakoṭiyā paccayabhāve vattabbameva natthīti āha “**sahajā-**
tena ca upanissayena cā”ti.

Yasmā (2.0418) sati nāma “cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādinā tesam tesam
dhammānaṃ anussaraṇavasena vattati, tasmā te dhammā satisambojjhaṅgaṭṭhā-
nīyā nāma. Lokuttaradhamme ca anussavādivasena gahetvā tathā pavattateva.
Tena vuttaṃ “**satiyā**”ti-ādi.

Kosallaṃ vuccati paññā, tato uppannā **kosallasambhūtā**. **Anavajjasukhavipā-**
kāti anavajjā hutvā sukhavipākā vipaccanakā. Padadvayena paccayato sabhā-
vato kiccato phalato kusalahammaṃ dasseti. Akusalaniddesepe eseva nayo. **Sāva-**
jjāti gārayhā. **Anavajjāti** agārayhā. **Hīnā** lāmakā. **Paṇitā** seṭṭhā. **Kaṇhā** kālākā
asuddhā. **Sukkā** odātā suddhā. **Paṭibhāga**-saddo paṭhame vikappe sadisakoṭṭhā-
sattho, dutiye paṭipakkhakoṭṭhāsatto, tatiye niggahetabbapaṭipakkhakoṭṭhāsatto
daṭṭhabbo.

Kusalakiriyāya ādikammabhāvena pavattavīriyaṃ dhitisabhāvatāya dhātūti

vuttanti āha “**ārambhadhātūti paṭhamārambhavīriyan**” ti. Laddhāsevanam vīriyam balappattam hutvā paṭipakkham vidhamatīti āha- “**nikkamadhātūti kosajjato nikkhantattā tato balavataran**” ti. Adhimattādhimattatarānam paṭipakkhadhammānam vidhamanasamattham paṭupaṭutarādibhāvappattam hotīti āha- “**parakkamadhātūti param param thānam akkamanatāya tatopi balavataran**” ti.

Tiṭṭhati pavattati etthāti thānīyā. Ārammaṇadhammā, pītisambojjhaṅgassa thānīyāti **pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyāti** “**pītiyā ārammaṇadhammā**” ti vuttaṃ. Yasmā aparāparuppattiyā pītipi tathā vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ visuddhimagge “pītiyā eva taṃ nāman” ti. **Darathapassaddhīti** daratho kilesapariḷāho, so passambhati etāyāti darathapassaddhi, kāyapassaddhiyā vedanādikhandhattayassa viya rūpakāyassapi passambhanam hoti, cittapassaddhiyā cittasseva passambhanam, tato evettha bhagavatā lahutādīnam viya duvidhatā vuttā. Tathā samāhitākāram salla-kkhetvā gayhamāno samathova **samathanimittam**, tassa ārammaṇabhūtam paṭibhāganimittampi. Vividham aggam etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso bhantatāpaccupaṭṭhāno vutto. Ekaggabhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo**, samādhi, so eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha “**tasseva vevacanan**” ti.

Yo (2.0419) ārammaṇe iṭṭhāniṭṭhākāram anādiyitvā gahetabbo majjhattākāro, yo ca pubbe upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāvasena uppanno majjhattākāro, duvidhopi so upekkhāya ārammaṇadhammoti adhippetoti āha- “**atthato pana majjhattākāro upekkhāṭṭhānīyā dhammāti veditabbo**” ti. **Ārammaṇena kathitā** ārammaṇasseva tesam visesapaccayabhāvato. **Sesāti** vīriyādayo cattāro dhammā. Tesañhi upanissayova sātisayo icchitabboti.

Kāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlasuttavaṇṇanā

184. Khīṇāsavassa lokuttaram sīlam nāma maggaphalapariyāpannā sammāvācākamantājivā sīlalakkhaṇappattā tadaññe cetanādayo. **Lokiyam** pana kiriyābyākatacittapariyāpannam cārittasilam, vārittasilassa pana sambhavo eva natthi viraṃavasena pavattiyā abhāvato. “Pubbabhāgasīlam lokiyasīlan” ti keci.

Cakkhudassananti cakkhūhi dassanam. **Lakkhaṇassa dassananti** sabhāvadhammānam saṅkhatānam paccattalakkhaṇassa ñātapariññāya, aniccādisāmaññalakkhaṇassa tīraṇapariññāya dassanam. Pajahantopi hi te pahātabbākārato passati nāma. Nibbānassa tathalakkhaṇam maggaphalehi dassanam, taṃ pana **paṭivijjanam**. Jhānena pathavīkasiṇādīnam, abhiññāhi rūpānam dassanampi **ñāṇa-dassanameva**. **Cakkhudassanam adhippetam** savanapayirupāsanānam parato gahitattā. **Pañhapayirupāsananti** pañhapucchanavasena payirupāsanam aññakammattāya upasaṅkamanassa kevalam upasaṅkamaneneva jotitattā.

Ariyānam anussati nāma guṇavasena, tatthāpi laddha-ovādāvajjanamukhena

yathābhūtasīlādiguṇānussaraṇanti dassetuṃ “**jhānavipassanā**” ti-ādi vuttaṃ. **Aññesaṃyeva santiketi** ariyehi aññesaṃ sāsānikānaṃyeva santike. Tenāha- “**anupabbajjā nāmā**” ti. **Aññesūti** sāsānikehi aññesu tāpasaparibbājakādīsu. Tattha hi pabbajjā ariyānaṃ anupabbajjā nāma na hotīti vuttaṃ.

Satasahassamattā (2.0420) **ahesuṃ** samantapāsādikattā mahātherassa. **Laṅkā-dīpeti** nissayasīsena nissitasallakkhaṇaṃ. Na hi pabbajjā dīpapaṭiladdhā, atha kho dīpanivāsi-ācariyapaṭiladdhā. **Mahinda ...pe... pabbajanti nāma** tassa parivāratāya pabbajjāyāti.

Saratīti taṃ ovādānusāsānidhammaṃ cinteti citte karoti. **Vitakkāhatam karotīti** punappunaṃ parivitakkena tadatthaṃ vitakkanipphāditaṃ karoti. **Āraddho hotīti** sampādito hoti. Taṃ pana sampādanaṃ pāripūri evāti āha “**paripuṇṇo hoti**” ti. **Tatthāti** yathāvutte dhamme. **Ñāṇacāravasenāti** ñāṇassa pavattanavasena. **Tesaṃ tesaṃ dhammānanti** tasmim tasmim ovādadhamme āgatānaṃ rūpārūpa-dhammānaṃ. **Lakkhaṇanti** visesalakkhaṇaṃ sāmāññalakkhaṇaṃca. **Pavicinatīti** “idaṃ rūpaṃ ettakaṃ rūpaṃ” ti-ādinā vicayaṃ āpajjati. **Ñāṇaṅca ropetīti** “aniccaṃ calaṃ palokaṃ pabhaṅgū” ti-ādinā ñāṇaṃ pavatteti. **Vīmaṃsaṇaṃ ...pe... āpajjati** rūpasattakārūpasattakakkena vipassanaṃ paccakkhato viya aniccatādīnaṃ dassanaṃ sammāsanaṃ āpajjati.

Ubhayampetanti phalānisamsāti vuttadvayaṃ. **Atthato ekaṃ** pariyāyasaddattā. **Paṭikaccāti** pageva. **Maraṇakāleti** maraṇakālasamīpe. Samīpatthe hi idaṃ bhummanti āha “**maraṇassa āsanna-kāle**” ti.

So tividho hoti ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena. Tenāha “**kappasahassāyukesū**” ti-ādi. **Upahaccaparini-bbāyī**

nāma āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyanato. **Yattha katthacīti** avihādīsu yattha katthaci. **Sappayogenāti** vipassanāññāsaṅkhārasaṅkhātena payogena, saha vipassanāpayogenāti attho. Suddhāvāsabhūmiyaṃ uddhamyeva magga-soto etassāti **uddhamso**. Paṭisandhivasena akanitṭhabhavaṃ gacchatīti **akanitṭhagāmī**.

Avihādīsu vattamānopi ekaṃsato uddhamgamanāraho puggalo akanitṭhagāmī eva nāmāti vuttaṃ “**eko uddhamso akanitṭhagāmīti pañca hontī**”ti. **Tesanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Uddhamso tabhāvato yadipi heṭṭhimādīsipi ariyabhūmi nibbattateva, tathāpi tattha bhūmīsu āyuṃ (2.0421) aggahetvā akanitṭhabhave āyuvaseva soḷasakappasahassāyukatā daṭṭhabbā. “Satta phalā sattāni-saṃsā pāṭikaṅkhā”ti vuttattā “**arahattamaggassa pubbabhāgavipassanā bojjaṅgā kathitā**”ti vuttaṃ. Sattannampi sahabhāvo labbhatīti “**apubbaṃ acarimaṃ ekacittakkhaṇikā**”ti vuttaṃ. Tayidaṃ pāḷiyaṃ tattha tattha “tasmīṃ samaye”ti āgatavacanena viññāyati, bojjaṅgānaṃ pana nānāsabhāvattā “**nānālakkhaṇā**”ti vuttaṃ.

Sīlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vatthasuttavaṇṇanā

185. “**Satisambojjaṅgo**”ti evaṃ ce mayhaṃ hotīti satisambojjaṅgo nāma seṭṭho uttamo pavaro, tasmāhaṃ satisambojjaṅgasīsenā phalasaṃpattīṃ appetvā viharissāmīti evaṃ ce mayhaṃ pubbabhāge hotīti attho. “**Appamāṇo**”ti evaṃ mayhaṃ hotīti svāyaṃ satisambojjaṅgo, sabbaso pamāṇakarakesābhāvato appamāṇadhammārammaṇato ca appamāṇoti evaṃ mayhaṃ antosaṃpattīyaṃ asammohavasena hoti. **Suparipuṇṇoti** bhāvanāpāripūriyā suṭṭhu paripuṇṇoti evaṃ mayhaṃ antosaṃpattīyaṃ asammohavasena hoti. **Tiṭṭhatīti** yathākālaparicchedasaṃpattiyā avatṭhānena tappariyāpannatāya satisambojjaṅgo tiṭṭhati paṭibandhavasena. **Uppādaṃ anāvajjitattāti** uppādassa anāvajjanena asammānāhārena. Uppādasīsenā cettha uppādavantova saṅkhārā gahitā. **Anuppādanti** nibbānaṃ uppādābhāvato uppādavantehi ca vinissaṭṭattā. **Pavattanti** vipākaṃpavattaṃ. **Appavattanti** nibbānaṃ tappaṭikkhepato. **Nimittanti** sabbasaṅkhārānimittaṃ. **Animittanti** nibbānaṃ. **Saṅkhāreti** uppādādi-anāmasanena kevalameva saṅkhāragahaṇaṃ. **Visaṅkhāranti** nibbānaṃ. **Āvajjitattā** āvajjitakālato paṭṭhāya ārabha pavattiyā **satisambojjaṅgo tiṭṭhati**. **Aṭṭhahākārehīti** aṭṭhahi kāraṇehi. **Jānātīti** saṃpattito vutṭhitakāle pajānāti. **Aṭṭhahākārehīti** uppādāvajjanādīhi ceva anuppādāvajjanādīhi ca vuttākāraviparītehi aṭṭhahi ākārehi **cavantaṃ** saṃpattivasena anavatṭhānatopi gacchantaṃ **cavatīti** thero **pajānātīti**.

Phalabojjaṅgāti (2.0422) phalasaṃpattipariyāpannā bojjaṅgā. Kiṃ pana te viṣuṃ viṣuṃ pavattantīti āha “**yadā hi**”ti-ādi. **Sīsaṃ katvāti** padhānaṃ seṭṭhaṃ katvā. **Tadanvayāti** tadanugatā satisambojjaṅgaṃ anugacchanakā. Tañca kho

tathā katvā dhammaṃ paccavekkhaṇavasena. Keci pana “taṃ paccavekkhaṇā-dikaṃ katvā”ti vadanti.

Vatthasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Bhikkhusuttavaṇṇanā

186. Bodhāyāti ettha bodho nāma bujjanaṃ, taṃ pana kissa kenāti pucchanto “**kiṃ bujjanatthāyā**”ti vatvā taṃ dassento “**magganā**”ti-ādimāha. Maggena nibbānaṃ bujjanatthāya saṃvattanti, paccavekkhaṇāya katakiccatam bujjhanatthāya saṃvattanti, paṭhamavikappe sacchikiriyābhisamayo eva dassitoti tena atuṭṭhe “**maggena vā**”ti dutiyavikappamāha. **Vivekanissitaṃ virāganissitanti** padehi sabbaṃ maggakiccaṃ tassa phalañca dassitaṃ. **Nirodhanissitanti** iminā nibbānasacchikiriyā. **Kāmāsavāpi cittaṃ vimuccatīti**-ādinā kilesappahānaṃ. **Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotīti**-ādinā paccavekkhaṇā dassitā.

Bhikkhusuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Kuṇḍalīyasuttādivaṇṇanā

187-188. Nibaddhavāsavasena ārāme nisīdanasīloti **ārāmanisādī**. Parisaṃ ogāḷho hutvā caratīti **parisāvacaroti** āha- “**yo panā**”ti-ādi. **Evanti** iminākārena. **Gahaṇanti** niggahaṇaṃ. Tena pucchāpadassa atthaṃ vivarati. **Nibbeṭhananti** niggahanibbeṭhanaṃ. Tena vissajjanapadassa atthaṃ vivarati. **Iminā nāyēnāti** etena “itivādo”ti ettha iti-saddassa atthaṃ dasseti. Upārambhādhippāyo vadati ete-nāti **vādo**, doso. **Itivādo hotīti** evaṃ imassa upari vādāropanaṃ hoti. **Itivādappamo-kkhoti** evaṃ tato pamokkho hoti (2.0423). Evaṃ vādappamokkhānisamsaṃ parehi āropitadosassa nibbeṭhanavasena dassetvā idāni dosapavedanavasena dassetuṃ “**ayaṃ pucchāya doso**”ti-ādi vuttaṃ.

Ettakaṃ ṭhānanti-ādito paṭṭhāya yāva “tīṇi sucaritāni”ti ettakaṃ ṭhānaṃ. **Imaṃ desananti** “indriyasaṃvarokho”ti-ādinayappavattaṃ imaṃ desanaṃ. **Nābhijjhāyati** na abhijjhāyati. **Nābhihaṃsatīti** na abhitussati. **Gocarajjhatte ṭhitaṃ hotīti** kammaṭṭhānārammaṇe samādhānavasena ṭhitaṃ hoti avaṭṭhitaṃ. Tenāha “**susaṅṭhitaṃ**”ti. **Susaṅṭhitanti** sammā avikkhepavasena ṭhitaṃ. **Kammaṭṭhānavimuttiyāti** kammaṭṭhānānuyūñjanavasena paṭipakkhato nīvaraṇato vimuttiyā. Suṭṭhu vimuttanti **suvimuttaṃ**. **Tasmiṃ amanāparūpadassane na maṅku vilakkho** na hoti. **Kilesavasena** dosavasena. **Aṭṭhitacitto** athaddhacitto. Kovesena hi cittaṃ thaddhaṃ hoti, na mudukaṃ. **Adīnamānasoti** domanassavasena yo dīnabhāvo, tadabhāvena niddosamānaso. **Apūticittoti** byāpajjābhāvena sītibhūtacitto.

Imesu chasu dvāresu aṭṭhārasa duccharitāni honti paccekaṃ kāyavacīmanodu-

ccaritabhedena. Tāni vibhāgena dassetuṃ “**kathan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **iṭṭhārammaṇe āpāthagateti** nayadānamattametaṃ. Tena “aniṭṭhārammaṇe āpāthagate dosam uppādentassā”ti-ādinā tividhaduccaritaṃ nīharitvā vattabbaṃ, tathā “majjhattārammaṇe moham uppādentassā”ti-ādinā ca. Manoduccaritādisāmaññaena pana tīṇiyeva duccaritāni hontīti veditabbaṃ.

Paññattivasenāti vatthuṃ anāmasitvā piṇḍagahaṇamukhena kevalaṃ paññattivaseneva. **Bhāvanāpaṭisaṅkhāneti** bhāvanāsiddhe paṭisaṅkhāne, bhāvanāya paṭisaṅkhāne vāti attho. **Imānīti** yathāvuttāni chadvārārammaṇāni. **Duccaritānīti** duccarita-kāraṇāni. Appaṭisaṅkhāne t̥hitassa duccaritāni sucaritāni katvā. **Pariṇāmetīti** parivatteti duccaritāni tattha anuppādetvā sucaritāni (2.0424) uppādentō. **Evanti** vuttappakārena. **Indriyasamvaro ...pe... veditabbo** indriyasamvarasampādanavasena tiṇṇaṃ sucaritānaṃ sijjhanato. Tenāha “**ettāvatā**”ti-ādi. **Ettāvatā**ti ādito paṭṭhāya yāva “tīṇi sucaritāni paripūrentī”ti padaṃ, ettāvatā. **Sīlānurakkhakaṃ indriyasamvarasīlanti** catupārisuddhisīlassa anurakkhakaṃ indriyasamvarasīlaṃ kathikaṃ. Kathaṃ pana tadeva tassa anurakkhakaṃ hotīti? Aparāparuppattiyā upanissayabhāvato.

Tīṇi sīlānīti indriyasamvara-ājīvapārisuddhi-paccayasannissita-sīlāni. **Lokuttarāmissakā**ti lokiyāpi lokuttarāpi hontīti attho. **Sattannaṃ bojjaṅgānanti** lokuttarānaṃ sattannaṃ bojjaṅgānaṃ. **Mūlabhūtā satipaṭṭhānā pubbabhāgā**, te sandhāya vuttaṃ “cattāro kho, kuṇḍaliya, satipaṭṭhānā bhāvitā bahulikatā satta bojjaṅge paripūrentī”ti. **Tepīti** yathāvuttasatipaṭṭhānā. **Satipaṭṭhānamūlakā bojjaṅgā**ti lokiyasatipaṭṭhānamūlakā bojjaṅgāva. **Pubbabhāgāvā**ti ettha keci “pubbabhāgā cā”ti pāṭhaṃ katvā “pubbeva lokuttarā pubbabhāgā cā”ti atthaṃ vadanti. **Vijjāvimuttimūlakā**ti “satta kho, kuṇḍaliya, bojjaṅgā bhāvitā bahulikatā vijjāvimuttiṃ paripūrentī”ti evaṃ vuttā bojjaṅgā lokuttarāva vijjāvimuttisahagatabhāvato.

Kuṇḍaliyasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Upavānasuttavaṇṇanā

189. Paccattanti karaṇaniddeso ayanti āha- “**attanāvā**”ti. **Kurumānoyevā**ti uppādentō **eva**. **Kammaṭṭhānavimuttiyā suṭṭhu vimuttanti** kammaṭṭhānāmanasikārena nīvaraṇānaṃ dūrībhāvato tehi suṭṭhu vimuttaṃ. **Atthaṃ karitvā**ti bhāvanāmanasikāraṃ uttamaṃ katvā. “Mahā vata me ayaṃ attho uppanno”ti **atthiko hutvā**.

9. Paṭhama-uppannasuttavaṇṇanā

190. Tathāgatassa pātubhāvāti-ādinā buddhuppādakāle eva bojjaṅgaratanapaṭilābhoti dasseti.

Pabbatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Gilānavaggo

1-3. Pāṇasuttādivaṇṇanā

192-194. **Yesanti** (2.0425) yesaṃ sattānaṃ. **Cattāro iriyāpathā atthi** labbhanti tadupagasarīrāvayavalābhena. **Etanti** “cattāro iriyāpathe kappenti”ti etaṃ vacanaṃ. “Vivekanissitan”ti-ādivacanaṃ **“sahavipassanake maggabojjhaṅge”** i-cceva vuttaṃ. **Dutiyatatiyāni uttānatthāneva** heṭṭhā vuttanayattā.

4-10. Paṭhamagilānasuttādivaṇṇanā

195-201. **Visuddhaṃ ahosi** visabhāgadhātukkhobhaṃ vūpasamentaṃ. Tenāha-**“pokkharapatte ...pe... vinivattivā gato”**ti. **Eseva nayo** pālito atthato ca catu-tthena pañcamachaṭṭhānaṃ samānattā. **Visarukkhavātasamphassenāti** visaruk-khasannissitavātasamphassena. **Mandasitajaroti** muduko sītajaro. **Sesanti** vuttā-vasesaṃ. **Sabbatthāti** sattamādīsu catūsu.

Gilānavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Udāyivaggo

1-2. Bodhāyasuttādivaṇṇanā

202-203. **Kittakena nu kho** kāraṇena **bujjhanaka-aṅgā nāma vuccanti** bujjhana-kassa puggalassa aṅgāti vattabbataṃ labhanti. **Missakabojjhaṅgā kathitā** sahavi-passanā maggabojjhaṅgā kathitāti katvā. **Dhammaparicchedo kathito** gaṇanāma-ttena paricchinditvā vuttattā na bhūmantaraparicchedo, vipassanādiparicchedo vā.

3-5. Ṭhānīyasuttādivaṇṇanā

204-206. Kāmarāgena gadhitabbaṭṭhānabhūtā kāmarāgaṭṭhāniyāti āha **“āramma-ṇadhammānan”**ti. “Manasikārabahulīkārā”ti vuttattā **“ārammaṇeneva kathitan”**ti (2.0 vuttaṃ. **Vuttaparicchedoti** etena na kevalaṃ ārammaṇavaseneva, atha kho

upanissayavasenapettha attho labbhatīti dasseti. Paṭhamavaggassa hi dutiye sutte upanissayavaseneva attho dassito. **Missakabojjhaṅgā kathitā** avibhāgeneva kathitattā. **Aparihāniyeti** tīhi sikkhāhi aparihānāvahe.

6-7. Taṇhakkhayasuttādivaṇṇanā

207-208. “So maṃ pucchissati”ti adhippāyena **bhagavatā osāpitadesanaṃ. Patthaṭattā** bhāvanāpāripūriyā vitthāritaṃ gatattā. **Mahantabhāvanti** bhāvanāvase-neva mahattaṃ gatattā. Tato eva **vaḍḍhippamaṇā.** Nivaraṇavigame sambhavato paccayato byāpādo vigato hotīti āha- “**nivaraṇānaṃ dūrībhāvena byāpādavirahita-ttā**”ti. **Taṇhāmūlakanti** taṇhāpaccayaṃ. Yañhi taṇhāsahagataṃ asahagatampi taṇhaṃ upanissāya nipphannaṃ, sabbaṃ taṃ taṇhāmūlakaṃ. **Pahiyati** anuppāda-ppahānena. **Taṇhādīnaṃyeva khayā,** na tesāṃ saṅkhārānaṃ khayā. **Etehi** taṇha-kkhyādipadehi.

8. Nibbedhabhāgiyasuttavaṇṇanā

209. Nibbijhantīti nibbedhā, nibbijhanadhammā dhammavinayādayo, tappariyā-pannatāya nibbedhabhāge gato nibbedhabhāgiyo, taṃ **nibbedhabhāgiyaṃ.** Tenāha “**nibbijhanakoṭṭhāsiyan**”ti. **Bhāvetvā ṭhitena** cittena. Vipassanāma-ggampi gahetvā “**maggabojjhaṅgā missakā**”ti vuttā. **Tehīti** bojjhaṅgehi **bhāvitaṃ** cittaṃ. **Te vā** bojjhaṅge **bhāvetvā ṭhitaṃ cittaṃ** nāma phalacittaṃ, tasmā **nibbattita-lokuttameva.** **Tampīti** phalacittampi maggānantaratāya **magganissitaṃ katvā** **missakameva kathetuṃ vaṭṭati** “bodhāya saṃvattanti”ti vuttattā.

9. Ekadhammasuttavaṇṇanā

210. **Samyojanasaṅkhātā vinibandhāti** kāmarāgādisamyojanasaññitā bandhanā. **Pariniṭṭhapetvā gahaṇāti** gilitvā viya pariniṭṭhapetvā gahaṇākārā.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

211. Bahukataṃ (2.0427) vuccati bahukāro bahumāno, natthi etassa bahuka-tanti **abahukato,** akatabahumāno. Dhammo uppajjamāno ukkujjanto viya nirujjha-māno avakujjanto viya hotīti vuttaṃ “**ukkujjaṃ vuccati udayo, avakujjaṃ vayo**”ti. **Parivattento** Ti aniccātipi dukkhātipi anattātipi. “Eso hi te udāyi maggo paṭiladdho, yo te ...pe... tathattāya upanessati”ti pariyosāne bhagavato vacanañcetha sādhaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tena tenākārena viharantanti** yena sammasanākārena vipassanāvihārena viharantaṃ. **Tathābhāvāyāti** khīṇāsavabhāvapaccavekkha-ṇāya. Tenāha- “**khīṇā jātīti ...pe... taṃ dassento evamāhā**”ti.

Udāyivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nīvaraṇavaggo

3-4. Upakkilesasuttādivaṇṇanā

214-215. Na ca pabhāvantanti na ca pabhāsampannaṃ. Pabhijjanasabhāvanti tāpetvā tālane pabhaṅgutaṃ. Avasesaṃ lohanti vuttāvasesaṃ jātilohaṃ, vijāti-lohaṃ, kittimalohanti pabhedāṃ sabbampi lohaṃ. Uppajjituṃ appadānenāti ettha nanu lokiyakusalacittassa pi suvisuddhassa uppajjituṃ appadānena upakkilesatāti? Saccametaṃ, yasmaṃ pana santāne nīvaraṇāni laddhapatiṭṭhāni, tattha mahaggatakusalassa pi asambhavo, pageva lokuttarakusalassa, parittakusalaṃ pana yathāpaccayaṃ uppajjati. Nīvaraṇe hi vūpasante santāne uppattiyā aparissuddhaṃ hoti, upakkiliṭṭhaṃ nāma hoti, aparissuddhadīpakapallikavaṭṭhitelādisannissayo dīpo viya, apica nipariyāyato uppajjituṃ appadānena tesāṃ upakkilesatāti dassento “**yadaggena hi**” ti-ādimāha. Āramaṇe vikkhittappattivasena **cuṇṇavicu-ṇṇatā** veditabbā. Na āvarantīti kusaladhamme uppajjituṃ appadānavasena na āvaranti, atha kho tesāṃ uppattiyā honti. Na paṭicchādentīti na (2.0428) vindaṇṇanti. Catubhūmakacittassāti catutthabhūmakakusalacittassa anupakkilesā, tehi akilissanato.

8. Āvaraṇanīvaraṇasuttavaṇṇanā

219. Paññā dubbalā hoti, na balavatī paṭipakkhena upakkiliṭṭhabhāvato. Tenāha “**mandā avisadā**” ti. Pañca nīvaraṇā dūre honti āvaraṇābhāvato. Tameva pītinti sappāyadhammasavane uppannaṃ pītiṃ. Tassā tadā uppannākārasallakhaṇena avijahanto punappunaṃ tassā nibbattanena. Tenāha “**pañca nīvaraṇe vikkhambhetvā**” ti. **Idaṃ sandhāyā**ti ettake divasepi na vinassanti, sā dhammapīti laddhapaccayā hutvā visesāvahāti imamatthaṃ sandhāya etaṃ “imassa pañca nīvaraṇā tasmīṃ samaye na honti” ti-ādi vuttaṃ. **Pītipāmojjapakkhiyā**ti pītipāmojjapaccayā. **Nassantī**ti nirodhapaccayavasena pavattanato nassanti. Sabhāgapaccayavasena **puna uppajantāpi ...pe... vuccati** kiccaśādhavasena pavattanato.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

220. **Abhiruhanakā**ti samīparukkhe abhibhavitvā ruhanakā. **Aṭṭhikacchakoti** aṭṭhibahulakacchako. Kapithanasadisaphalattā **kapitthanoti** laddhanāmo.

10. Nīvaraṇasuttavaṇṇanā

221. Andhabhāvakaṇḍā paññācakkhussa vibandhanato. Tathā hi te “acakkhukaraṇā paññānirodhikā”ti vuttā. Vihanati vibādhatīti **vighāto**, dukkhanti āha “**vighāta-pakkhiyāti dukkhapakkhikā**”ti. Nibbānatthāya na saṃvattantīti **anibbānasamvattanikā**. Missakabojjhaṅgāva **kathitā** pubbabhāgikānaṃ kathitattā.

Nivaraṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cakkavattivaggo

1. Vidhāsuttavaṇṇanā

222. Vidhīyantīti (2.0429) **vidhā**, mānādibhāgā koṭṭhāsāti āha “**tayo mānakoṭṭhāsā**”ti. **Tathā tathā vidahanatoti** “seyyohamasmi”ti-ādinā tena tenākārena vidahanato ṭhapanato, ṭhapetabbato vā.

2. Cakkavattisuttavaṇṇanā

223. Sirisampattiyā rājati dippati sobhatīti **rājā**, dānapiyavacana-atthacariyāsamānattatāsaṅkhātehi **catūhi saṅgahavattūhi**. **Raṇjetīti** rameti. **Abbhuggatāyāti** udīritā nibbattito tattha tattha gacchanato. **Cakkaṃ vattetīti** cakkaratanaṃ pavatteti. **Devatṭhānanti** pūjanīyadevatṭhānaṃ. **Cittikataṭṭhenāti** pūjanīyabhāvena. **Aggho natthi** cirakālasambhavapuññānubhāvasiddharatanasabbhāvato. **Aññehi** cakkavattino pariggahabhūtaratanehi. **Loketi** manussaloke. Tena tadaññalokaṃ nivatteti. **Vijjamānaggahaṇena** atītānāgataṃ nivatteti. **Buddhā ca kadāci karahaci uppajjanti** cakkavattinopi yebhuyyena tasmimyeva uppajjanatoti adhippāyo. **Anoma-ssāti** alāmakassa ukkaṭṭhassa. **Sesāni** ratanāni.

Tatrāti vākyopaññāsane nipāto, tasmim pātubhāvavacane. “**Ayuttan**”ti vatvā tattha adhippāyaṃ vivaranto “**uppannaṃ hi**”ti-ādimāha. Tehi ratanehi **cakkavattana-niyamāpekkhatāya** cakkavattivacanassa. **Niyamenāti** ekantena. **Vattabbataṃ āpajjati** bhāvini bhūte viya upacāroti yathā- “agamā rājagahaṃ buddho”ti (su. ni. 410). **Laddhanāmassāti** cakkavattīti loke laddhasamaññassa patthanīyassa purisavisesassa. **Mūluppattivacanatopīti** “cakkavattissa pātubhāvā”ti etassa paṭhamuppatiyā vacanatopi. Idāni tamatthaṃ vivaranto “**yo hi**”ti-ādimāha. Yo hi cakkavattirājā, tassa uppatiyā cakkaratanaṃ uppajjanato cakkavattīti evaṃ nāmaṃ uppajjati. “Cakkaṃ vattessati”ti idaṃ pana niyāmaṃ anapekkhitvā tassa uppajjatīti ratanānuppatim (2.0430) gahetvā vuttanayato saññā uppajjati “cakkavattī”ti. **Ekamevāti** cakkaratanaṃ eva paṭhamam pātubhavati. Yasmiṃ bhūte rañño cakkavattisamaññā, atha pacchā ratanāni pātubhavantīti bahūnaṃ pātubhāvaṃ upādāya **bahulavacanatopi etam** “cakkavattissa pātubhāvā ratanānaṃ pātubhāvo”ti vuttaṃ. **Ayaṃ** hetukattusaññito atthabhedo. **Pātubhāvāti** pātubhāvato. Puññasambhāro bhinna-

santānatāya **ratanānampi pariyāyena upanissayahetūti vuttaṃ. Yuttamevetam** yathāvuttayuttiyuttattā.

Vattabbhūto adhippāyo etassa atthīti adhippāyo, atthaniddeso, saṅkhepato adhippāyo **saṅkhepādhippāyo**. Cakkaratanānubhāvena cakkavattissariyassa sijjanato “**dātuṃ samatthassā**” ti vuttaṃ. Yojanappamāṇe padese pavattattā **yojanappamāṇaṃ andhakāraṃ**. Atidīghātirassatādīṃ chabbidhaṃ dosaṃ vivajjetvā ṭhitassāti vacanaseso.

Sabbesaṃ catubhūmakadhammānaṃ purecaraṃ kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesanavasena pavattanato. Buddhādīhipi appahānīyatāya mahanta-dhammasabhāvattā dhammakāye ca jeṭṭhakaṭṭhena **dhammakāyūpapannaṃ**. Paññāpāsādatāya cassa uparigataṭṭhena **accuggataṃ**. Vitthataṭṭhena **vipulaṃ**. Mahantatāya **mahantaṃ**. Anādīkālabhāvitassa kilesasantānassa khaṇeneva viddhaṃsanato **sīghaṃ lahu javanti pariyāyā**. Bojjhaṅgadhamaṃpariyāpannattā hi vuttaṃ “**ekanta-kusalattā**” ti. Sampayuttavasena pītiyā ālokaiddhaṃsanabhāvasenāti vuttaṃ “**sahajātapaccayādī**” ti-ādi. **Sabbasaṅgāhikadhammaparicchedoti** catubhūmakattā sabbasaṅgāhako bojjhaṅgadhamaṃparicchedo kathito.

4-10. Duppaññasuttādivaṇṇanā

225-231. Eḷaṃ vuccati doso, eḷena mūgo viyāti **eḷamūgoti** imamatthaṃ dassento “**mukhena vācan**” ti-ādimāha.

Cakkavattivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sākacchavaggo

1. Āhārasuttavaṇṇanā

232. Purimanayatoti (2.0431) “satisambojjhaṅgaṭṭhānīyānaṃ dhammānaṃ” ti-ādinā āgatanayato. **Evanti** idāni vuccamānākārena. Sati ca sampajaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Satipadhānaṃ vā abhikkantādīsu satthakabhāvapariggaṇhakaññaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokārībhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattati. Yathā ca paccaṇīkadhammapahānaṃ anurūpadhammade-sanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahita-puggalavajjanā satokārīpuggalasevanā ca tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti “**satisampajaññaṃ**” ti-ādinā. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti**. Tathā hi arahāva “sativepullappatto” ti vuccati.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo, so eva heṭṭhā vuttanayena sambojjhaṅgo, tassa **dhammavicayasambojjhaṅgassa**. **Paripucchakatāti** ācariyaṃ payirupāsītvā pañcapi nikāye

sahaṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānaṃ, tassa tassa “idaṃ, bhante, kathaṃ imassa ko attho”ti evaṃ khandhādīsu atthapucchakabhāvo. Tenāha “**khandha ...pe... bahulatā**”ti.

Vatthuisadakiriyāti cittacetāsikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ tappaṭibaddhāni ca cīvarādīni idha “vatthūni”ti adhippetāni, tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesāṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ “**ajjhattikabāhirāna-**”ti-ādi. **Ussannadosanti** vātādi-ussannadosaṃ. **Sedamalamakkhanti** sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. **Ca**-saddena aññampi sarīrassa ca cittassa ca piḷāvahaṃ saṅgaṇhāti. **Senāsaṇaṃ vā**ti **vā**-saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayoti? Antarantarā pavattanakacittuppādavāsena evaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya ijhantiyāpi aparissuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetāsikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampīti pi**-saddo sampiṇḍane. Tena na kevalaṃ taṃ vatthuyeva (2.0432), atha kho tasmīṃ aparissuddhe ñāṇampi aparissuddhaṃ hotīti nissayāparissuddhiyā nissitāparissuddhi viya visayassa aparissuddhatāya visayīnaṃ aparissuddhiṃ dasseti anvayato byatirekato ca.

Samabhāvakaraṇaṃ kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ saddheyavattusmiṃ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnaṃca anubalappadānasithilatādīnā **saddhindriyaṃ balavaṃ hoti**. Tenāha “**itarāni mandāni**”ti. **Tatoti** tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresaṅca mandattā. Kosajjapakkhe patituṃ adativā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ **paggaho**, paggahakiccaṃ kātuṃ na sakkotīti sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**, Vikkhepaṭipakkho. Yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpa-gataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu hi indaṭṭhaṃ karontānaṃ saha pavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā. **Tasmāti** vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Tanti** saddhindriyaṃ.

Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenāti yassa saddheyavattuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayaena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti- “ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo”ti paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ- “taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena ...pe... hāpetabban”ti. **Tathā amanasikaraṇenāti** yenā-kārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanaṃ nānyuñjanenāti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikā-

rena vīriyādīnaṃ paṭutarabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi (2.0433) samataṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalitheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimutto tattha ca katādhikāro satthu rūpakāyadassane pasuto eva hutvā viharanto satthārā- “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passati”ti-ādinā (saṃ. ni. 3.87) ovadiyamāno kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsavissajjanena attānaṃ dassetvā-

“Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;

adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukhan”ti. (dha. pa. 381)-

Gāthaṃ vatvā “ehi, vakkalī”ti āha. So tena vacanena amateneva abhisitto haṭṭha-tuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya bahulabhāvato vipassanāvīthiṃ nārohati. Taṃ ṇatvā bhagavā indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ- “vakkalitheravatthu cettha nidassanan”ti. **Etthāti** saddhindriyassa adhimattabhāve sesindriyānaṃ sakiccākaraṇe.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādīti ādi**-saddena samā-dhi-upekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Hāpetabbanti** yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiyādibhāvanāya hāyati samādhipakkhikattā tassā. Tathā hi samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ “passaddhādibhāvanāya hāpetabban”ti. **Soṇattherassa vatthūti** sūkumārasonattherassa vatthu. So hi āyasmāpi satthu santikā kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto- “mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheveva sukhaṃ adhigantuṃ, kāyaṃ kilamētvāpi samaṇadhammo kātabbo”ti ṭhānacaṅka-manameva adhiṭṭhāya (2.0434) padhānamanuyuñjanto pādātalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjupekkhitvā daḥhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ pavattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā viṇopamovādena ovaditvā vīriyasamātāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yājetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatteva paṭiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ “soṇattherassa vatthu dassetabban”ti. **Sesesu-pīti** satisamādhipaṇṇindriyesupi.

Samatanti saddhāpaṇṇānaṃ aṇṇamaṇṇaṃ anūnādhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃca. Yathā hi saddhāpaṇṇānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aṇṇamaṇṇanātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ. Yato tesāṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjudhaccapakkhikānaṃ samatāya sati aṇṇamaṇṇupatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijhatīti. **Balavasaddho** Ti-ādi vuttasseva atthassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho- yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadaṇṇo, so mudhappasanno hoti, na aveccappasanno. Tathā

hi so avatthusmiṃ pasīdati, seyyathāpi titthiyasāvaka. **Kerāṭikapakkhanti** sāṭṭheyya-pakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto “deyyavattupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hoti” ti-ādīni parikappeti hetupatirū-pakehi vañcito, evaṃbhūto ca lūkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādi-yati, saññattim na gacchati. Tenāha “**bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hoti**” ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, visamabhāvo anattāvaho, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, itaro anattāvaho, tathā samabhāvo avikkhepāvaho, itaro vikkhepāvaho. **Kosajjaṃ abhibhavati**, tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. Esa nayo **uddhaccaṃ abhibhavatīti** etthāpi. **Tadubhayanti** saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayañca. **Samam kātābbanti** samataṃ kātābbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Evanti** evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahantoti** “pathavī pathavīti manasikāramattena (2.0435) kathaṃ jhānuppatti” ti acintevā “addhā sambuddhena vuttavidhi ijhati” ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappentoti** ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhipadhānattā jhānassa. **Ubhinnanti** samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha “**samatāyapī**” ti, samabhāvenāpīti attho. **Appanāti** lokiya-appanā. Tathā hi “hotiyevā” ti sāsāṅkaṃ vadati, lokuttarappanā pana tesam samabhāvene va icchitā. Yathāha “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti” ti (a. ni. 4.170). Yadi vise-sato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samānataṃ icchati, kathaṃ satīti āha- “**sati pana sabbattha balavatī vaṭṭati**” ti. **Sabbatthāti** līnuddhaccapakkhikesu pañci-ndriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto “**saddhāvīriyapaññānaṃ**” ti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi “**kosajjapakkhikena samādhinā**” icceva vuttaṃ, na ca “passaddhisamādhi-upekkhāhī” ti. **Sāti** sati. Sabbesu rājakammesu niyuttoti **sabbakammiko**. **Tenāti** yena kāraṇena sabbattha icchitabbā, tena āha aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā**, sabbena vā līnuddhaccapakkhikena bojjaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā**. **Cittanti** kusalacittaṃ. Tassa hi **satipaṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha- “**ārakkhapaccupaṭṭhānā**” ti-ādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasena pi khandhāyatānādīsu appatiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayaññāvahā. Taruṇa-vipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayaññāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññāvā eva nāma hotīti āha- “**samapaññāsa ...pe... puggalasevanā**” ti. Ñeyyadhammassa gambhīra-bhāvavasena tapparicchedakaññāṇassa gambhīrabhāvagahaṇanti āha- “**gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā**” ti. Tañhi ñeyyaṃ tādisāya paññāya caritabbato gambhīraññācariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīraññācariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha “**gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā**” ti. Yathā sativepullappatto nāma arahā eva, evaṃ so eva paññāvepullappatto pīti āha (2.0436) “**arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti**” ti. Vīriyādīsupi ese va nayoti.

“Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamenti”ti-ādinā vuttapañcavidhabandhanakammakāraṇā niraye nibbattasattassa sabbapaṭhamam karontīti **devadūtasuttā**dīsu (ma. ni. 3.250), tassā ādito vuttattā ca āha- “**pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā**”ti. **Sakaṭavahanādikāleti ādi**-saddena tadaññamanussehi tiracchānehi ca vibādhaniyakālam saṅgaṇhāti. **Ekam buddhantaranti** idaṃ aparāparam petesu eva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānam vā petānam, ekaccatiracchānānam viya tathā dīghāyukatāpi siyāti tathā vuttaṃ. Tathā hi kālo nāgarājā catunnam buddhānam rūpadassāvī.

Evam ānisaṃsadassāvinoti “vīriyāyatto eva sakalalokiyalokuttaravisesādhigamo”ti evam ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthinti** sapubbabhāgam nibbānagāminim paṭipadam. Saha vipassanāya ariyamaggapaṭipāṭi, sattavisuddhiparamparā vā. Sā hi vaṭṭato niyyānāya gantabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma.

Kāyadaḥhībahuloti kāyassa posanapasuto. **Piṇḍanti** raṭṭhapiṇḍam. Paccayadāyakānam attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍāya bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanā**. **Nīharantoti** pattatthavikato nīharanto. **Tam saddam sutvāti** tam upāsikāya vacanam paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvāti vadanti. Manussasampatti, dibbasampatti, ante nibbānasampattīti **tisso sampattiyo**. **Sitam karontovāti** “akiccheneva mayā vaṭṭadukkham samatikkantan”ti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitam karonto eva.

Alasānam bhāvanāya nāmamattampi ajānantānam kāyassa posanabahulānam yāvadattham paribhuñjitvā seyyasukhādim anuyuñjantānam tiracchānakathikānam dūratova vajjanam **kusītapuggalaparivajjanā**. “Divasam caṅkamaena nisajjāyā”ti-ādinā bhāvanārambhasena āradhaviṛiyānam daḥhaparakkamānam kālenakālam (2.0437) upasaṅkamanā **āradhaviṛiyapuggalasevanā**. Tenāha “**kucchim pūretvā**”ti-ādi.

Visuddhimagge pana “jātimahattapaccavekkhaṇā, sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇā”ti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, “thinamiddhavinodanā, sammappadhānapaccavekkhaṇā”ti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvītāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya gahitaṃ, vīriyupādane yuttapayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthato siddhameva. Tattha thinamiddhavinodanaṃ kusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggala-sevanatadadhimuttatāpaṭipakkhavidhamana-paccayūpasamhāravasena, apāyabhayapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakāti daṭṭhabbā.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ “**yāva upacārā**”ti. **Sakalasarīraṃ pharamānoti** pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammasaṅghaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjati yojanā. Evaṃ sesa-anussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāya ca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. **Eva rūpe kāleti** dubbhikkhabhayādīsūti vuttakāle. **Samāpattiyā ...pe... na samudācarantīti** idaṃ upasamānussatiyā vasena vuttaṃ. Saṅkhārānañhi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tattha sapaññāya pavattanato bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhim āvahanto tathārūpāpītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena saṃsūcitahadayatā lūkhatā. Sā ca tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha “**asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve**” ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva yathāvuttabodhi-aṅgabhūto passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa. Paṇītabhojana-sevanatāti** paṇītasappāyabhojanasevanatā. Utu-iriyāpathasukhaggaṇehi sappāya-utu-iriyāpathaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhampi sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ (2.0438) āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Sattesu labbhamānaṃ sukhadukkhaṃ ahētukanti ayameko anto, issarādivisamahētukanti ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa so majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayañhi pahānasāradhakāyatā-saṅkhātapassaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhidvayaṃ āvahati. Eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjana-passaddhakāyapuggalasevanānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitīti daṭṭhabbaṃ.

Vatthuisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca “paññāvahā”ti vuttā. Samathāvahāpi tā hontī samathāvahabhāveneva paññāvahattāti vuttaṃ “**vatthuisada ...pe... veditabbā**” ti.

Karaṇakosallabhāvanākosallānaṃ nānantariyabhāvato rakkhaṇakosallassa ca taṃmūlakattā “**nimittakusalatā nāma kasiṇanimitassa uggahaṇakusalatā**” icceva vuttaṃ. **Atisithilavīriyatādīhīti ādi-saddena** paññāpayogamandataṃ appamādevakallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggaṇhananti** tassa līnassa cittassa dhammavicaya-sambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuṭṭhāpanaṃ. Vuttañhetuṃ bhaga-

vatā-

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̐ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggim̐ ujĵāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggim̐ ujĵāletunti. Evaṃ, bhante” ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhārasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti (2.0439) **ādi**-saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggaṇhananti** tassa uddhatassa cittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā-

“Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmim̐ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pe... paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti. Evaṃ, bhante” ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakaṃ āhārasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati. **Paññāpayoga-mandatāyāti** paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhappadhānaṃ, sīlaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti, anabhisankhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na uppādeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti. Tathā bhāvanāya sammadeva vithiṇāpattiyā abhāvena upasamasukhaṃ na vindati, tenapi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ **“paññāpayoga ...pe... nira-**

ssādaṃ hoti” ti. Tassa saṃveguppādanañca pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento **“aṭṭha saṃvegavatthūnī”** ti-ādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādikhuppipāsādi-aññamaññavibādhanādihetukaṃ apāyadukkhaṃ daṭṭhabbaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ tesam̐ tesam̐ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle (vaṭṭamūlakadukkāni visuṃ gahitāniyeva. Ye pana sattā āhārūpajīvino tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesam̐ aññehi asādhāraṇaṃ jīvikadukkhaṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanāti** ayaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena saṃvegajananavasena ceva pasāduppādananavasena ca sammadeva pahamaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasādu-

ppādanena bhāvanācittassa tosanāti-attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgama.

Alīnanti-ādīsu kosajjapakkhikānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ**, uddhaccapakkhikānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ**, paññāpayogasampattiyā upasamasukhādhighamena ca **anirassādaṃ**, tato eva ārammaṇe **samappavattaṃ samathavīthipaṭipannañca**. Tattha alīnatāya paggahe, anuddhatāya ca niggahe, anirassādatāya sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati. Alīnānuddhaccatāhi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ, samappavattiyā vā alīnaṃ anuddhataṃ, samathavīthipaṭipattiyā anirassādanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatāti** ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye cittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsaṅkhātāṃ paṭipakkaṃ abhibhuyya upekkhanā vuccati. **Esāti** samādhijhaṅgo anuppanno uppajjati. **Arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotīti** etena nippariyāyato samādhivepullappattopi arahā evāti dasseti.

Anurodhavirodhapahānavasena majjhatabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmīṃ sati sījhanato, asati ca asījhanato, so ca majjhatabhāvo visaya-vasena duvidhoti āha “**sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā**” ti. Tadubhayavasena cassa virujjhaṇaṃ passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassento “**sattamajjhattatā**” ti-ādīmāha. Tathā hissa sattaṃsaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanaṃ “uppattiyā kāraṇaṃ” ti vuccati. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakko, tato rāgabahulassa puggalassa upekkhā “visuddhimaggo” ti vuccati. **Dvīhākārehīti** kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasunñatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevāti** avadhāraṇaṃ saṅkhārasa-hitāya saṅkhyāsamānatāya dassanattaṃ. Saṅkhyā eva hettha samānaṃ, na (2.044 saṅkhyeyyaṃ sabbathā samānanti. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññaṃ vā kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniyanti**, na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyi ittarāṃ aniccanti attho. **Tāvakālikanti** tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti. Mamāti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantāti** dhaṇaṃ dabbaṃ karontā. **Assāti** upekkhāsambojjhaṅgassa **arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hoti**. Tathā hi arahato eva chaḷaṅgupekkhānipphatti.

Asubhārammaṇā dhammāti asubhappakārā asubhahānassa ārammaṇabhūtā dhammā. Kāmaṃ indriyabaddhāpi kesādayo asubhappakārā eva, visesato pana jigucchitabbe jigucchāvahe gaṇhanto “**dasā**” ti āha. Yathā manasikaroto sabhāvasarasato tattha asubhasaññā santiṭṭhati, tathā pavatto manasikāro **upāyamanasikāro**. Asubhe asubhapaṭikkūlakārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggaṇhanimittaṃ uppajjati, tathā manasikāro asubhanimittassa uggaṇho. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanā **asubhabhāvanānuyogo**.

Manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ suṭṭhu susaṃvaraṇe sati avasaraṃ alabhanto kāmaccando pahiyateva, tathā bhojane mattaññuno mitāhārassa thinamiddhābhāvabhāvā otāraṃ alabhamāno kāmaccando pahiyati. Yo pana āhāre paṭi-

kkūlasaññaṃ tabbipariṇāmassa tadādhārassa tassa ca udariyabhūtassa ativiya jegucchataṃ, kāyassa ca āhāraṭṭhakataṃ sammadeva jānāti, so sabbaso bhojane pamāṇassa jānanena visesato **bhojane mattaññū** nāma. Tassa kāmacchando pahiyateva, aṭṭhakathāyaṃ pana appāhārataṃyeva dassetuṃ “**catunna**”-ti-ādi vuttaṃ. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī. **Pahīnassāti** vikkhambhanavasena pahīnassa. Abhidhammapariyāyena sabbopi lobho kāmacchanda-nīvaraṇanti “**arahattamaggena āyatim anuppādo**” ti vuttaṃ.

Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, hitesī puggalo, tasmim mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, hitesitā. Sā eva paṭipakkhato (2.0442) cetaso vimuttīti **mettācetovimutti**. Tattha mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanaṃ pavattanaṃ **mettānimittassa uggaho**. Tenāha “**odissakā**” ti-ādi.

Tattha attapiyasahāyamajjhattaverivasena **odissakatā**. Sīmāsambhede kate **anodissakatā**. Ekādidiṣāpharaṇavasena diṣāpharaṇatā mettāya uggaṇhane vedītabbā. **Uggaho** yāva upacārā daṭṭhabbo. Uggahitāya āsevanā **bhāvanā**, sabbā itthiyo purisā ariyā anariyā devā manussā vinipātikāti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā, aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi diṣāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā, ekekāya diṣāya sattādi-itthādi-averādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca **odhisopharaṇamettā**. Sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannāti etesaṃ vasena pañcavidhā. Ekekasmim averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantūti catudhā pavattiyā vīsatividhā **anodhisopharaṇamettā**, taṃ sandhāyāha- “**odhiso ...pe... bhāventassapī**” ti. **Tvaṃ etassā**-ti-ādinā kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ dasseti. **Paṭisaṅkhāne ṭhitassāti** kodhe yathāvuttassa ādinavassa

tappaṭipakkhato akodhe mettāya ānisaṃsassa ca paṭisaṅkhāne sammadeva jānane. **Sevantassāti** bhajantassa **byāpādo pahiyati**.

Atibhojane nimittaggāhoti āhārassa adhikabhojane thinamiddhassa nimittaggāho, “ettake bhutte thinamiddhaṃ uppajjati, ettake no”ti thinamiddhassa kāraṇā-kāraṇaggāho ti attho. **Divā sūriyālokanti** divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ, rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ **“dhutaṅganissitasappāyakathāyapī”** ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāva-hatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti tadubhayassa pahānakāraṇaṃ dassento bhagavā- “atthi, bhikkhave, cetaso vūpasamo”ti-ādimāha. Tasmā bāhusaccādi tassa pahānakāraṇanti dassetuṃ **“apica cha dhammā”**ti-ādimāha. Tattha bahussutassa ganthato, atthato dhammaṃ vicārentassa attavedādipaṭilābhasa-mbhavato vikkhepo na hoti. Yathāvihitapaṭipattiyā (2.0443) yathādhammapaṭikārapattiyā ca vippaṭisāro anavasarovāti **“bāhusaccenapi ...pe... uddhaccaku-kkuccaṃ pahiyati”** ti vuttaṃ. Yadaggena bahussutassa paṭisaṅkhānavato uddhaccakukkuccaṃ pahiyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahiyatīti daṭṭhabbaṃ. Vuddhasevitā ca vuddhasīlitaṃ āvahaṭīti cetaso vūpasama-karattā uddhaccakukkuccassa pahānakārī vuttā, vuddhabhāvaṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhūnaṃ yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti **“kappiyākappiyaparipucchābahulassā”**ti-ādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukcuceti** niddhāraṇe bhummaṃ. Kukkuccassa domanassasahagatatā **anāgāmimaggena āyatim anuppādo** vutto.

Kusalākusalā dhammāti-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahiyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā vuttaṃ **“tīṇi ratanāni ārabbhā”**ti-ādi. Vinaye pakataññutāya ca sati sikkhāya kaṅkhāya asambhavo eva, tathā ratanattayaguṇāvabodhe sati pubbantādīsu saṃsayassāti āha- **“vinaye”**ti-ādi. **Okappaniya-saddhā** saddheyvatthum anupavisitvā viya adhimuccanaṃ, tañca tathā adhimokkhuṃpādānameva. Saddhāya ninnaṇaṇapabbhāratā **adhimutti**. **Arahattena kūṭaṃ gaṇhi** sattapi bojhaṅge vitthāretvā desanāya osāpitattā.

Āhārasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pariyāyasuttavaṇṇanā

233. Sambahulāti vuccanti saṅghasamaññāya abhāvato. **Tato paranti** tiṇṇaṃ janānaṃ upari saṅgho catuvaggakaraṇiyādīsaṅghakammavasena kammappa-ttattā. **Pavisimsūti** bhāvini pavisane bhūte viya katvā upacārena vuttanti āha- **“pavi-ṭṭhā”**ti. Bhāvini hi bhūte viya upacāro. Tenāha- **“te panā”**ti-ādi, te pana bhikkhūti attho. Puna **te panāti** titthiyā titthiyasāvaka ca.

Imasmim (2.0444) **paññāpaneti** “pañca nīvaraṇe pahāyā”ti-ādinayappavatte imasmim pakāre atthapaññāpane. Visissati aññamaññato pabhijjatīti **viseso**, bhedo. Svāyaṃ idha antogadhādhikabhāvo adhippetoti āha- “**ko visesoti kiṃ adhikan**”ti. Adhikaṃ payasanaṃ payuñjananti **adhippayāso**, adhikappayogo. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ**, bhedoti āha- “**kiṃ nānattan**”ti. **Dutiyapadeti** “anusāsaniyā vā anusāsanin”ti etasmim pade. **Eseva nayoti** yathā paṭhamasmim pade atthayojanā, evaṃ dutiyapadepi yojetabbā.

Tiṇi ṭhānānīti devamārabrahmaṭṭhānāni tiṇi “sadevake loke”ti-ādinā **loke pakkhipitvā**. “Sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyā”ti **dve ṭhānāni**. “**Pajāyā**”-ti ettha pakkhipitvā iti **pañcahi** padehi. **Uddesanti** uddisitabbataṃ. **Gaṇananti** eko kāmaccchandoti gahetabbataṃ gacchati. **Attano hatthapādādisūti** nidassana-mattaṃ daṭṭhabbaṃ samudāyaṃ ārabha paṭighassa uppajjanato. **Attano khandhesu vimati** “ahaṃ nu khosmī”ti-ādinā.

Kiñcāpi sabbaṃ vīriyaṃ cetāsikameva, yaṃ pana kāyakammādhiṭṭhānādivasena manasi kāyikapayogasamuṭṭhāpanaṃ vīriyaṃ kāyikanti laddhapariyāyanti tato visesetvā cetāsikanti yathādhippetadutiyatādassanattaṃ. Yadipi yathākappita-iriyāpathasandhāraṇavasena pavattamānaṃ vīriyaṃ kāyassa tathāpavattassa paccayabhūtanti na sakkā vuttaṃ, tathāpi na tādiso kāyapayogo, tadā pavatto natthīti vuttaṃ “**kāyapayogaṃ vinā uppannavīriyaṃ**”ti. **Satisambojjaṅgasadiso vāti** iminā ajjhattike saṅkhāre ajjupekkhanavasena pavattā ajjhattadhammesu upekkhāti-ādinayaṃ atidisati.

“**Missakabojjhaṅgā kathitā**”ti vatvā tamattaṃ vibhāvetuṃ “**etesū**”ti-ādi vuttaṃ. Caṅkamantenapi ariyamaggaṃ adhigantuṃ sakkāti katvā vuttaṃ “**maggam apattaṃ kāyikavīriyaṃ**”ti. **Bojjhaṅgā na labbhantīti** nippariyāyabojjhaṅgā na labbhantī. **Bojjhaṅge uddharanti** pariyāyatoti adhippāyo. **Sesāti** bahiddhādhammesu sati-dhammavicaya-upekkhā-cetasika-vīriya-savitakka-savicāra-pīti-samādhī dve passaddhiyo ca. Ayaṃ pana nayo pacurappavattivasena aṭṭhakathānayeveva (2.0445) vutto. Theravādasena pana avitakka-avicāramattā pītisamādhisambojjaṅgā rūpāvacarāpi atthīti tepi gahetvā dasa missakāva hontīti vattabbam siyāti.

Pariyāyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Aggisuttavaṇṇanā

234. Loṇadhūpananti loṇaṅca dhūpanaṅca loṇadhūpanaṃ. **Yodhakammanti** yodhapuggalena kattabbam kammaṃ. **Mantakammanti** rājakiccamantanaṃ. **Paṭihārakammanti** rañño santikaṃ āgatānaṃ vacanaṃ rañño nivedetvā tato nesam paṭiharaṇakammaṃ. **Tasmāti** sabbatthikattā satiyā. **Evaṃ** “satiṅca khvāhan”ti-ādikaṃ avoca. **Pubbabhāgavipassanā bojjhaṅgāva kathitā** pagghaniggahavinoditattā.

Aggisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mettāsahagatasuttavaṇṇanā

235. Kīdisā gati nibbatti etissāti **kiṃgatikā**, kiṃniṭṭhāti vuttaṃ hoti. Kīdisī paramā uttamā koṭi etissāti **kiṃparamā**. Kīdisaṃ phalaṃ ānisaṃsaṃ udayo etissāti **kiṃphalā**. **Saṃsaṭṭhaṃ sampayuttanti** idaṃ **sahagata**-saddassa atthadassana-mattaṃ, idha pana mettājhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanāpubbabhāgabojjhaṅgā ca “mettāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ”ti-ādinā vuttāti veditabbaṃ. **Sabbatthāti** sabbesu bojjhaṅgesu sabbesu ca brahmavihāresu.

Paṭikūleti virajjatīti paṭikūlaṃ, aniṭṭhaṃ. Na paṭikūlaṃ **appaṭikūlaṃ**, iṭṭhaṃ. Tenāha “**iṭṭhe vatthusmin**”ti. **Etthāti** appaṭikūlavatthusmiṃ. **Evanti** paṭikūlasaññī. Satte appaṭikūle **asubhapharaṇaṃ**, saṅkhāre appaṭikūle **aniccanti manasikāraṃ karonto**. **Asubhāyāti** asubhasaññāya. **Aniccato vā upasaṃharatīti** aniccanti manasikāraṃ pavatteti. “Eseva nayo”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**appaṭikūlapaṭikūlesū**”ti-ādi vuttaṃ. **Chalaṅgupekkhanti** chasu ārammaṇesu pahīnānurodhassa uppattiyā chalaṅgavantaṃ upekkhaṃ.

Mettāyāti (2.0446) mettābhāvanāya. Paṭikūlādīsu vatthūsu icchitavihārena viharituṃ samatthātā ariyānaṃ eva, tattha ca arahato eva ijghanato **ariyiddhi** nāma. Tassā **ariyiddhiyā ca dassitattā desanā vinivaṭṭetabbā** pariyoṣānetabbā **siyā**. **Arahattaṃ pāpuṇituṃ na sakkoti** indriyānaṃ aparipakkattā nikantiyā ca duppariyādānato. **Ayaṃ desanāti** “mettāsahagataṃ bojjhaṅgaṃ bhāveti”ti-ādinā ayaṃ desanā āraddhā. Yo hi mettājhānaṃ pādakaṃ katvā sammasaṇaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇituṃ asakkonto parisuddhesu vaṇṇakasiṇesu vimokkhasaṅkhātaṃ rūpāvacarajjhānaṃ nibbatteti, taṃ sandhāyāha bhagavā- “subhaṃ kho pana vimokkhaṃ upasampajja viharati”ti.

Subhaparamanti subhavimokkhaparamaṃ. **Idha** loke eva **paññā assa**. Tenāha “**lokiyapaññassāti attho**”ti. **Arahattaparamāva mettā** arahattamaggassa pādakattā. **Karuṇādīsupi eseva nayoti** karuṇādijhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammāsanto arahattaṃ pattuṃ sakkoti, tassa arahattaparamā karuṇā hoti, evaṃ muditā-upekkhāsipi vattabbanti imamatthaṃ atidisati. Puna desanārambhapayojanaṃ pana “iminā nāyena”ti heṭṭhā atidiṭṭhameva.

Subhaparamāditāti mettākaruṇāmuditā-upekkhānaṃ subhaparamatā ākāśānañcāyatanaparamatā, viññāṇaṅcāyatanaparamatā, ākiñcaññāyatanaparamatā. **Tassa tassāti** subhavimokkhassa heṭṭhā tiṇṇaṃ arūpajjhānānañca yathākkamaṃ upanissayattā. **Appaṭikūlaparicayāti** iṭṭhārammaṇe manasikārabahulīkāra. **Appaka-sirenevāti** sukheveva. **Tatthāti** visuddhatāya iṭṭhesu vaṇṇakasiṇesu. **Cittanti** bhāvanāmayacittaṃ **pakkhandati** appanāvasena. **Tato paranti** tato subhavimokkhato paraṃ vimokkhānaṃ upanissayo nāma na hoti, mettāsahagatabhāvo daṭṭhabbo.

Sattadukkhaṃ samanupassantassāti daṇḍena abhihaṭappattarūpahetuṃ

sattesu uppajjanakadukkhaṃ ñāṇena vīmaṃsantassa. Tayidaṃ rūpanimittakaṃ sattu uppajjanakaṃ dukkhaṃ ñāṇena karuṇāvihārissa visesato pakkhandatīti katvā vuttaṃ “**appakasireneva tattha cittaṃ pakkhandatī**”ti, na pana sabbaso arūpe ānisaṃsadassanato.

Viññāṇaṃ (2.0447) **samanupassantassā**ti idaṃ pāmojjagahaṇamukhena tanni-ssayaviññāṇassa gahaṇaṃ sambhavatīti katvā vuttaṃ. **Viññāṇaggahaṇaparicitanti** vuttanayena viññāṇaggahaṇe paricitaṃ.

Upekkhāvihārissāti upekkhābrahmavihāraṃ viharato. **Ābhogābhāvatoti** sukhādivasena ābhujanābhāvato. **Sukha ...pe... sambhavatoti** sukhadukkhāti paramatthakammaggahaṇe vimukhatāsambhavato. **Avijjamānaggahaṇadukkhanti** paramatthato avijjamānasattapaññattigahaṇaparicitaṃ tassa tassa abhāvamattakassa gahaṇampi dukkhaṃ kusalampi hoti. Sesam suviññeyyameva.

Mettāsahagatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṅgārasuttavaṇṇanā

236. Paṭhamaññevāti puretaraṃyeva. Asajjhāyakatānaṃ mantānaṃ appaṭi-bhānaṃ pageva paṭhamaṃyeva siddhaṃ, tattha vattabbameva natthīti adhippāyo. Pariyuṭṭhānaṃ nāma abhibhavo gahaṇanti āha- “**kāmarāgapariyuṭṭhitenāti kāmarāgagahitenā**”ti. Vikkhambheti apanetīti vikkhambhanaṃ, paṭipakkhato nissarati ete-nāti nissaraṇaṃ, vikkhambhanañca taṃ nissaraṇaṅcāti **vikkhambhananissaraṇaṃ**. **Tenāha-** “**tatthā**”ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Attanā araṇiyo pattabbo **attattho**, tathā **parattho** veditabbo.

“Aniccatō anupassanto niccasaññaṃ pajahatī”ti-ādīsu byāpādādīnaṃ anāga-tattā abyāpādavāre tadaṅganissaraṇaṃ na gahitaṃ. Kiñcāpi na gahitaṃ, paṭisa-ñkhānavasena pana tassa vinodetabbatāya tadaṅganissaraṇampi labbhatevāti sakkā viññātuṃ. **Ālokasaññā** upacārappattā, appanāppattā vā, yo koci kasiṇajjhā-nādibhedo **samatho**. **Dhammavavattānaṃ** upacārappanāppattavasena gahe-ttabbaṃ.

ṇhatam patto. Tenāha “usumajāto”ti. Tilabījakādibhedenāti tilabījakakaṇṇikakesa-
Kuthitoti tatto. **Usmudakajāto**ti tasseva kuthitabhāvassa usmudakataṃ accu-
ṇhatam patto. Tenāha “usumajāto”ti. **Tilabījakādibhedenāti** tilabījakakaṇṇikakesa-
rādibhedena. **Sevālena ...pe... paṇakenāti** udakapicchilena. **Appasanno** ākula-
tāya. **Asannisinno** (2.0448) kalaluppattiyā. **Anālokaṭṭhāneti** ālokarahite ṭhāne.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhayasuttavaṇṇanā

237. Ekamsena bhagavā nīvaraṇāti ekamsato eva bhagavā ete dhammā nīva-
raṇā citte kusalappavattiyā nīvaraṇato. **Kāyakilamatho**ti kāyaparissamo, so pana
aṭṭhuppattiyā paccayattā “daratho”ti vutto. Cittakilamatho tappaccayajāto
daṭṭhabbo. Tenāha- “**tassa kirā**”ti-ādi. Cittadarathopi paṭippassambhīti ānetvā
sambandho. **Maggenevāti** yathādhigatena ariyamaggeneva. **Assāti** abhayassa
rājakumārassa. **Etam** kāyacittadarathadvayaṃ.

Abhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sākacchavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ānāpānavaggo

1. Aṭṭhikamahapphalasuttādivaṇṇanā

238. Uppannasaññāti saññāsīsena upacārajjhānaṃ vadati. Tenāha “**taṃ paneta-**
n”ti-ādi. **Chavicammampi upaṭṭhātīti** idaṃ saviññāṇakaṃ aviññāṇakampi kāyasā-
maññato gahevā vuttaṃ. **Sati vā upādiseseti** ettha upādiyati attano ārammaṇaṃ
gaṇhātīti **upādi**, upādānaṃ, etassa ekadese appahīne satīti attho.

Ānāpānavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nirodhavaggo

1-10. Asubhasuttādivaṇṇanā

248-257. Anabhiratinti anabhiraṃaṃaṃ anapekkhitam. Accantanirodhabhūte nibbāne pavattasaññā **nirodhasaññā**. Tattha sā maggasahagatā lokuttarā (2.0449), yā pana nibbāne ninnabhāvena pavattā, upasamānussatisahagatā ca, sā lokiyāti āha- “**nirodhasaññā missakā**” ti. “Tesaṃ navasū” ti-ādi pamādapāṭho. “Ekādasasu appanā hoti, nava upacārajjhānikā” ti pāṭho gahetabbo. **Vīsati kammatṭhānānī** ti idampi idhāgatanayo, na visuddhimaggādīsu āgatanayo. Ettha ca ārammaṇādīsu yathāyogaṃ appanaṃ upacāraṃ vā pāpuṇitvā arahattappattassa pubbabhāga-bhūtā vipassanāmaggaḃojjhaṅgā kathitā.

Nirodhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Satipaṭṭhānasamṃyuttaṃ

1. Ambapālivaggo

1. Ambapālisuttavaṇṇanā

367. Ekāyanvāyanti (2.0450) sandhivasena vuttaṃ o-kārassa va-kāraṃ a-kārassa dīghaṃ katvā. Ayaṃ kira samṃyuttābhilāpo, tattha ayana-saddo maggapariyāyo. Na kevalaṃ ayameva, atha kho aññepi maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto “**maggassa hi**” ti-ādiṃ vatvā yadi maggapariyāyo āyana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṃ sandhāyāha “**tasmā**” ti-ādi. Tattha **ekamaggoti** ekova maggo. Na hi nibbānagāmmaggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha maggoti adhippetam, tadanñepi bahū maggadhammā atthīti? Saccaṃ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā, uddese satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṃ, satiyā maggabhāvadassanattañca. **Na dvedhāpathabhūtoti** iminā imassa dvaya-bhāvābhāvaṃ viya anibbānagāmmibhāvābhāvañca dasseti. **Nibbānagamanaṭṭhenā** ti nibbānaṃ gacchati etenāti nibbānagamanaṃ, so eva aviparītabhāvanāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena, nibbānādhigamūpāyatāyāti attho. **Magganīya-ṭṭhenā** ti gavesitabbatāya.

Rāgādīhīti “rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho malan” ti (vibha. 924) evaṃ vuttehi rāgādīhi malehi. Sā panāyaṃ saṃkiliṭṭhacittānaṃ visuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ “sokaparidevānaṃ samatikka-māyā” ti-ādi. Tattha socanaṃ ñātibyaśanādinimittaṃ cetaso santāpo antonijjhānaṃ

soko. Ñātibyasanādinimittameva sokādhikatājanito “kahaṃ ekaputtakā”ti-ādinā paridevanavasena vācāvippalāpo paridevanam **paridevo.** Tassa āyatim anuppa-
jjanam idha samatikkamoti āha “**pahānāyā**”ti. **Dukkhadomanassānanti** ettha ceta-
sikadukkhātāya domanassassapi dukkhasaddeneva gahaṇe (2.0451) siddhe
saddena anivattanato sāmaññajotanāya visesavacanam seṭṭhanti “domanassāna-
n”teva vuttam. **Cetasikadomanassassāti** bhūtakathanam daṭṭhabbam. Ñāyati
etena yāthāvato paṭivijjhīyati catusaccanti **ñāyo** vuccati ariyamaggo. Nanu
ayampi maggo, kiṃ maggo eva maggassa adhigamāya hotīti codanam sandhā-
yāha- “**ayam hī**”ti-ādi. Taṇhāva kammakilesavipākānam vinanaṭṭhena saṃsibba-
naṭṭhena **vānam.** Tena taṇhāvānena virahitattā tassa abhāvāti attho. **Attapacca-**
kkhāyāti attapaccakkhatthāya.

Vaṇṇabhāsananti pasamsāvacanam. **Visuddhinti** visujjhanam kilesappahānam.
Uggahetabbanti ettha vācuggatakaraṇam uggaho. Paricayakaraṇam paripucchā-
mūlakattā taggahaṇeneva gahitanti daṭṭhabbam.

Na tato heṭṭhāti idha adhippetakāyādīnam vedanādisabhāvattābhāvā kāyaveda-
nācittavimuttassa tebhūmakadhammassa viṣum vipallāsavattantābhāvena
gahitattā ca heṭṭhā gahaṇesu vipallāsavattūnam aniṭṭhānam sandhāya vuttam.
Pañcamassa pana vipallāsavattuno abhāvena “**na uddhan**”ti āha. Ārammaṇavi-
bhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānāti** satipaṭṭhānasaddassa
atthuddhāradassanam, na idha pāliyam vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthada-
ssanam. **Ādisu hīti** ettha **ādi**-saddena “phassasamudayā vedanānam samudayo,
nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānam
samudayo”ti (saṃ. ni. 5.408) satipaṭṭhānāti vuttānam satigocarānam pakāsake
suttapadesa saṅgaṇhāti. Evaṃ paṭisambhidāmaggapāliyampi avasesapālipadesa-
dassanattho **ādi**-saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhānanti** satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānam.

Ariyoti ārakattādinā ariyam sammāsambuddhamāha. **Etthāti** etasmim **saḷāyatana-**
vibhaṅgasutte (ma. ni. 3.311). Tattha hi-

“Tayo satipaṭṭhānā yadariyo ...pe... marahatīti iti kho panetaṃ vuttam,
kiñcetaṃ paṭicca vuttam. Idha, bhikkhave, satthā sāvakānam dhammaṃ deseti
anukampako hitesī anukampaṃ upādāya- ‘idaṃ vo (2.0452) hitāya idaṃ vo
sukhāyā’ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upa-
ṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na
ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viha-
rati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamam satipaṭṭhānam. Yadariyo
sevati ...pe.. marahati. Puna caparam, bhikkhave, satthā ...pe... idaṃ vo sukha-
yāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti ...pe... ekacce sāvakā sussūsanti
...pe... na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na
ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ceva attamano
hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatañca attamanatañca tadu-
bhayaṃ abhinivajjetvā upekkhako viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave,
dutiyaṃ satipaṭṭhānam ...pe... marahati. Puna caparam, bhikkhave, ...pe...
sukhāyāti, tassa sāvakā sussūsanti ...pe... vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato

attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ” ti-

Evam paṭighānunanayehi anavassutatā niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā “satipaṭṭhānaṃ” ti vuttā. Buddhānaṃyeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇīkadhamabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. Pa-saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha “**pavattayitabbatoti attho**” ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṃ** paṭṭhapetabbaṃ satipaṭṭhānaṃ. Ana-saddo hi bahulavacanena kammattropi hotīti.

Tathāssa kattu-atthopi labbhatīti “**patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ**” ti vuttaṃ. **Upaṭṭhātīti** ettha **upa**-saddo bhusatthavisiṭṭhaṃ pakkhandanaṃ dīpetīti “**okkanditvā pakkhanditvā pavattatīti attho**” ti vuttaṃ. Puna bhāvatthaṃ satisaddaṃ paṭṭhānasaddaṃ vaṇṇento “**atha vā**” ti-ādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca kattu-atthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhena**ti cirakatassa cirabhāsītassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Idanti** yaṃ “satiyeva satipaṭṭhānaṃ” ti vuttaṃ, idaṃ **idha** imasmimṃ suttapadesa **adhippetam**.

Yadi (2.0453) **evanti** yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacananti āha “**satīnaṃ bahuttā**” ti-ādi. Yadi bahukā tā satiyo, atha kasmā maggoti ekavacananti yojanā. **Magganaṭṭhena**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggiyatīti āha “**vuttañhetan**” ti-ādi. Tattha **catassopi cetāti** kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāgeti** ariyamaggakkaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānāti** pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanavasena viṣuṃ viṣuṃ pavattitvā maggakkhaṇe sakimyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchedavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti, tamevassa catukiccasādhanataṃ upādāya bahuvacananiddeso, tathāpi atthato bhedābhāvato maggoti ekavacanena vuccati. Tenāha- “**tasmā catassopi eko maggoti vuttā**” ti.

Kathetukamyatāpucchā itarāsaṃ pucchānaṃ idha asamभवतो niddesādivasena desetukāmatāya ca tathā vuttattā. “Ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpan” ti-ādīsu (ma. ni. 1.271, 287, 297; pārā. 11) khandhapañcakaṃ, “sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti” ti-ādīsu vedanādayo tayo arūpakkhandhā, “yā tasmimṃ samaye kāyassa passaddhi paṭippassaddhi” ti-ādīsu (dha. sa. 40) vedanādayo tayo cetasikā khandhā “kāyo” ti vuccanti, tato visesanatthaṃ “**kāyeti rūpakāye**” ti āha. **Kāyānupassīti** ettha tassīlatthaṃ dassento “**kāyaṃ anupassanasīlo**” ti āha. **Aniccato anupassatīti** catusamuṭṭhānikakāyaṃ “aniccan” ti anupassati, evaṃ passanto eva cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati, tathābhūtassa cassa niccagāhassa visesopi na hotīti vuttaṃ “**no niccato**” ti. Tathā hesa “niccasaññaṃ pajahatī” ti (paṭi. ma. 1.28) vutto. Ettha ca aniccato eva anupassatīti evakāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamattaṃ dassetuṃ “**no niccato**” ti vuttaṃ. Na cettha dukkhānupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṃ paṭiyoginivattanaparattā eva-kārassa, upari desanā-āruḷhattā ca tāsāṃ. **Dukkhato anupassatīti**-ādīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso-

aniccassa dukkhattā (2.0454) tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa
anattattā anattato anupassatīti.

Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, na taṃ abhinanditabbaṃ, yañca na abhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ “aniccato anupassati, no niccato, dukkhato anupassati, no sukhato, anattato anupassati, no attato, nibbīdati, no nandati, virajjati, no rajjati” ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti, no samudeti**, samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati, no ādiyati**. Ayañhi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato “pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandana-paṭinissaggo cā” ti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca pariccajanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ “paṭinissajjati, no ādiyati” ti. Idāni nissitāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “**aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **niccasaññanti** saṅkhārā niccāti evaṃ pavattaṃ viparītasāññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvīpallāsappahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandinti** sappītikataṇhaṃ. Sesam vuttanayameva. **Viharatīti** iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha- “**iriyatī**” ti, iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato “**tīsu bhavesū**” ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhi-ādīnampi attheva, ātappa-saddo viya pana ātāpa-saddopi vīriye eva niruḥhoti vuttaṃ “**vīriyassetam nāman**” ti. Atha vā paṭipakkhappahāne sampayuttadhammānaṃ abhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā.

Ātāpīti cāyamīkāro pasamsāya, atisayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā samantato sāmañca pajānanto **sampajāno**, asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena (2.0455) sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sāmaṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha “**na hī**” ti-ādi. Tasmā satiyā laddhupakārāya eva paññāya ettha yathāvutte kāye kammaṭṭhāniko bhikkhu anupassako, tasmā “**kāyānupassī**” ti vuccati. **Antosaṅkhepo** antolīnatā, kosajjanti attho. **Upāyapariggahoti** ettha silavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca **upāyo**, tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca upaṭṭhitassati yathāvuttaṃ upāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ “**mutṭhassati ...pe... asamattho hotī**” ti. **Tenāti** upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena. **Assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttadhammā vīriyādayo aṅganti āha- “**sampayogaṅgañcassa dassetvā**” ti. **Aṅga**-saddo cettha kāraṇa-pariyāyo daṭṭhabbo. **Satiggahaṇenevettha** sammāsamādhissapi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ sambhavati, nibbānādhigamo vā,

nāpi kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅgānti** “vivicceva kāmehī”ti-ādīsu viya pahātabbaṅgaṃ **dassetuṃ**. Yasmā ettha pubbabhāgamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento “**tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā**”ti āha. **Assāti** yogino. **Tesaṃ dhammānanti** vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā “**atthuddhāranayenetam vuttan**”ti āha. **Yaṃ panāti** vibhaṅge, vibhaṅgapakaraṇeti adhippāyo. **Etthāti** “loke”ti etasmiṃ pade, tā ca lokiyā eva anupassanā nāma sammāsanti katvā.

Dukkhatoti vipariṇāmasaṅkhāradukkhatāhi dukkhasabhāvato, dukkhāti anupassitabbāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Yo sukhaṃ** (2.0456) **dukkhato addāti** yo bhikkhu sukhaṃ vedanaṃ vipariṇāmadukkhatāya dukkhanti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaddakkhi sallatoti** dukkhavedanaṃ piḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukhanti** upekkhāvedanaṃ. **Santanti** sukhadukkhanāya viya anolārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvattā ca santaṃ. **Aniccatoti** hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikato niccapaṭikkhepato ca aniccanti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhūti** so bhikkhu ekaṃsena, paribyaṭṭam vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhatipīti saṅkhāradukkhatāya dukkhā itipi. **Sabbaṃ taṃ** vedayitaṃ **dukkhasmiṃ** antogadhaṃ pariyāpananti **vadāmi** saṅkhāradukkhati vattabbato. **Sukhadukkhatopi cāti** sukhādīnaṃ ṭhitivipariṇāmaññāṇasukhatāya ca vipariṇāmaṭṭhiti-aññāṇadukkhatāya ca vuttattā tissopi sukhatō tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. **Satta anupassanā** heṭṭhā pakāsītā eva.

Ārammaṇā ...pe... bhedānanti rūpādi-ārammaṇanānattassa nīlādītābbhedassa, chandādi-adhipatinānattassa hīnādītābbhedassa, ñāṇajhānādisahajātanānattassa sasaṅkhārikāsaṅkhārika-savitakka-savicārādītābbhedassa, kāmāvacarādibhūminānattassa, ukkaṭṭhamajjhimādītābbhedassa, kusalādīkammanānattassa, devagattisaṃvattaniyatādītābbhedassa, kaṇhasukkavipākanānattassa, diṭṭhadhammavedanīyatādītābbhedassa, parittabhūmakādikiriyānānattassa, tihetukādītābbhedassa vasena anupassitabbanti yojanā. **Ādi-saddena** savatthukāvattukādinānattassa puggalattayasādhāraṇādītābbhedassa ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Sarāgādīnanti mahāsatipatṭhānasutte** (dī. ni. 2.381; ma. ni. 1.114) āgatānaṃ sarāgavītarāgādībhedānaṃ. **Salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇānanti** phusanāditaṃtaṃsalakkhaṇānañceva aniccatādisāmaññalakkhaṇānañca vasenāti yojanā.

Suññatadhammassāti anattatāsaṅkhātasuññatasabhāvassa. “Salakkhaṇa-sāmaññalakkhaṇānan”ti hi iminā yo ito bāhirakehi sāmīnivāsīkārakavedaka-adhiṭṭhāyakabhāvena parikappito attā, tassa saṅkhāresu niccatā sukhatā viya katthacipi abhāvo vibhāvito. Natthi etesaṃ attāti **anattā**, yasmā pana saṅkhāresu ekadhammopi attā (2.0457) na hoti, tasmā te na attātipi anattāti ayaṃ tesaṃ suññatadhammo. Tassa suññatadhammassa, yaṃ vibhāvetuṃ **abhidhamme** (dha. sa. 121) “tasmiṃ kho pana samaye dhammā hontī”ti-ādīnā suññatavāradesanā vuttā. Sesam suviññeyyameva.

Ambapālisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Satisuttavaṇṇanā

368. Saratīti **sato**. Ayaṃ pana na yāya kāyaci satiyā sato, atha kho edisāyāti dassento “**kāyādi-anupassanāsatiyā**” ti āha. **Catusampajaññaapaññāyāti** catubbidhasampajaññaapaññāya, abhikkamaṃ abhikkantanti āha- “**abhikkantaṃ vuccati gamanan**” ti. Tathā paṭikkamaṃ paṭikkantanti vuttaṃ- “**paṭikkantaṃ nivattanan**” ti. Nivattanañca nivattimattaṃ, nivattitvā pana gamaṃ gamanameva. **Kāyaṃ abhiharanto** abhigamanavasena kāyaṃ nāmento. Ṭhānanisajjāsāyānesu yo gamaṃdividhinā kāyassa purato abhihāro, so abhikkamo, pacchato apaharaṃ paṭikkamoti dassento “**ṭhānepī**” ti-ādimāha. **Āsanassāti** piṭhakādi-āsanassa. **Purima-aṅgābhimukhoti** aṅganikādiapurimāvayavābhimukho. **Sam̐sarantoti** sam̐sapanto. **Paccāsam̐sarantoti** paṭi-āsappanto. **Eseva nayoti** iminā sarīrasseva abhimukhasam̐sappanapaṭi-āsappanāni nidasseti.

Sammā pajānaṃ **sampajānaṃ**. Tena attanā kātabbakiccassa karaṇasīlo sampajānakārīti āha- “**sampajaññaena sabbakiccakārī**” ti. Sampajānameva hi sampajaññaṃ. **Sampajaññasseva vā** kārīti sampajaññasseva karaṇasīlo. **Sampajaññaṃ karotevāti** abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti eva, sampajānasseva vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**.

Dhammato vaḍḍhitasāṅkhātena saha atthēna vattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi, sātthakassa sampajānaṃ **sātthakasampajaññaṃ**. Sappāyassa attano (2.0458) upakārāvahassa hitassa sampajānaṃ **sappāyasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasāṅkhāte gocare sampajaññaṃ **gocarasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ**. **Pariggaṇhitvāti** tulayitvā tīretvā, paṭisaṅkhāyāti attho. **Saṅghadassaneneva** uposathapavāraṇādi-atthaṃ gamaṃ saṅgahitaṃ. **Asubhadassanādīti** ādi-saddena kasiṇaparikkamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “**cetiyaṃ disvāpi hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Arahattaṃ pāpuṇātīti** ukkaṭṭhaniddeso eso. Samathavipassanuppādanampi hi bhikkhuno vuddhi eva. **Dakkiṇadvāre** Ti cetiyaṅgaṇassa dakkiṇadvāre, tathā **pacchimadvāreti**-ādīsu. **Abhayavāpi pāḷiyanti** abhayavāpiyā puratthimatīre.

Buddhavaṃsa-ariyavaṃsa-cetiyaṃsa-dīpavaṃsādivaṃsakathanato **mahā-ariyavaṃsabhāṇako** thero. **Paññāyanatṭhāneti** cetiyassa paññāyanatṭhāne. **Ekapaduddhāreti** paduddhārapatiṭṭhānaparivattanaṃ akatvā ekasmimyeva avatṭhāne. **Kecīti** abhayagirivāsino.

Tasmiṃ panāti sātthakasampajaññavasena pariggaḥita-atthēpi gamane. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippettaṃ gamaṃ, taṃ sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṃ “**cetiyaḍassanaṃ tāvā**” ti-ādi āradhamaṃ. **Cittakammārūpakāni viyāti** cittakammakatā paṭimāyo viya, yantapayo-

gena vā vicittakammā paṭimāya sadisā yantarūpakā viya. **Asamapekkhanaṃ** Gehassita-aññāṇupekkhāvasena ārammaṇe ayoniso olokanādi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “**cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūlhassa puthujjana-ssā**” ti-ādi (ma. ni. 3.308). Hatthi-ādisammaddena **jīvitantarāyo**. Visabhāgarūpada-ssanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattana-kathā pana tassā aparā dutiyā nāma hotīti āha- “**dve kathā nāma na kathitapubbā**” ti. **Evanti** iminā “sace panā” ti-ādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na “puri-sassa mātugāmāsubhan” ti-ādikaṃ vuccamānaṃ.

Yogakammasa (2.0459) pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ kamma-ṭṭhānaṃ vuccatīti āha “**kammaṭṭhānasaṅkhātāṃ gocaraṃ**” ti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā.

Haratīti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapātaṭṭhānaṃ anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatīti** āhārūpabhogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti. **Samādāya vattati** sammā ādiyitvā tesaṃ vattānaṃ paripūraṇavasena vattati. **Sarīraparikammanti** mukhadhovanādisarīrapaṭṭijagganaṃ. **Dve tayo palla-ṅketi** dve tayo nisajjāvāre dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha- “**usumaṃ gāhāpento**” ti. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti kammaṭṭhānamukheneva kammaṭṭhānaṃ avijahanto eva. Tena “pattopi acetano” ti-ādinā pavattetabbakammaṭṭhānaṃ, yathāparihariya-mānaṃ vā kammaṭṭhānaṃ avijahitvāti dasseti. **Tathevā**ti tikkhattumeva. Paribhogacetiyo sarīracetiyaṃ garutaranti katvā “**cetiyaṃ vanditvā**” ti cetiyavandanāya paṭhamaṃ karaṇīyatā vuttā. Tathā hi

aṭṭhakathāyaṃ- “cetiyaṃ bādhayaṃānā bodhisākhā haritabbā”ti vuttā. Buddhagu-
ṇānussaraṇavaseneva bodhiñca paṇipātakaraṇanti āha- “**buddhassa bhagavato
sammukhā viya nipaccakāraṃ dassetvā**”ti. **Gāmasamīpeti** gāmassa upacāra-
ṭṭhāne.

Janasaṅgahaṇatthanti “mayi akathente etesaṃ ko kathessati”ti dhammānugga-
hena janasaṅgahaṇatthaṃ. **Tasmāti** yasmā “dhammakathā nāma kathetabbā evā”-
ti aṭṭhakathācariyā vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma
natthi, tasmā. **Kammaṭṭhānasīsenevāti** attanā parihariyamānaṃ kammaṭṭhānaṃ
avijahanto tadanugūṇaṃyeva dhammakathaṃ kathetvā. **Anumodanaṃ katvāti**
etthāpi “kammaṭṭhānasīsenevā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sampattaparicchede-
nevāti** paricito aparicitoti-ādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyā eva, samāgamama-
ttenevāti attho. **Bhayeti** paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati** khudāpari-
ssamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāne** Ti yāguyā (2.0460)
aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkhanti** kammaṭṭhānupaṭṭhānassa aviccheda-dassa-
nametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhaṃ pavattāya sarapaṭipāṭiyā anavicchedo, eva-
metassapi kammaṭṭhānupaṭṭhānassāti vuttaṃ hoti.

Nikkhattadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavattāni
bhinditvā**. Kāme avītarāgo hoti. Kāye avītarāgo. Rūpe avītarāgo. Yāvadatthaṃ
udarāvadehaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto
viharati. Aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ carati”ti (dī. ni.
3.320; ma. ni. 1.186) evaṃ vuttaṃ **pañcavidhacetovinibandhacitto**. **Caritvāti** pava-
ttitvā.

Gatapaccāgatikavattavasenāti bhāvanāsaṃhitāyeva bhikkhāya gatapaccā-
gataṃ gamanapaccāgamaṃ etassa atthīti gatapaccāgatikaṃ, tadeva vattaṃ,
tassa vasena. Attano hitasukhaṃ kāmenti icchantīti **attakāmā**, dhammacchanda-
vanto. “Dhammo”ti hi hitaṃ taṃnimittakañca sukhamti. Atha vā viññūnaṃ
dhammānaṃ attaniyattā attabhāvaparicchannattā ca attā nāma dhammo. Tenāha
bhagavā- “**attadīpā, bhikkhave, viharatha attasaraṇā**”ti-ādi (saṃ. ni. 3.43). Taṃ
kāmenti icchantīti **attakāmā**. **Usabhaṃ** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyāti** tāya
pāsāṇasaññāya, “ettakaṃ ṭhānamāgatā”ti jānantāti adhippāyo. **So eva nayo** ayaṃ
bhikkhūti-ādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ
chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti.

Maddantāti dhaññakaraṇaṭṭhāne sālīsīsāni maddantā. **Mahāpadhānaṃ pūjessā-
mīti** amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ evāhaṃ
yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjāti. **Ṭhānacaṅkama-
mevāti** adhiṭṭhātabba-iriyāpathakālavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ
kātabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otarivā ito cito anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha
“**vīthiyo sallakkhetvā**”ti. Yaṃ sandhāya (2.0461) vuccati- “pāsādikena abhikkante-
nā”ti-ādi. Taṃ dassetuṃ “**tattha cā**”ti-ādi vuttaṃ. **Āhāre paṭikūlasaññaṃ upaṭṭha-
petvāti**-ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Aṭṭhaṅgasamannāgatanti**

“yāvadeva imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā (ma. ni. 1.23; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 6.58; 8.9) vuttehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ katvā. **Neva davāyāti-ādi** pana paṭikkhepadassanaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Idañca yathā heṭṭhā tīsu ṭhānesu, evaṃ ito paresu ṭhānesu upanetvā sambandhi-
tabbaṃ. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhye-
yyāni satasahassañca tajjaṃ puññañāṇasambhārasambharaṇaṃ, sāvakabo-
dhiyaṃ aggasāvakānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassañca, mahāsāva-
kānaṃ kappasatasahassameva tajjaṃ sambhārasambharaṇaṃ, itaresaṃ atītāsu
jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo**
dārucīriyoti bāhiyavisaye jātasamvaddhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dāru-
cīriyoti laddhasamañño. So hi āyasmā “tasmātiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ-
diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati”ti-ādivasappavattena (udā. 10) saṃkhitteneva ovā-
dena khippataraṃ visesaṃ adhigacchi. Tena vuttaṃ “**khippābhiñño vā hoti seyya-
thāpi thero bāhiyo dārucīriyo**”ti. Evaṃ **mahāpañño vāti-ādīsu** yathārahaṃ vatta-
bbanti.

Tanti asammuyhanaṃ. **Evanti** idāni vuccamānākāradassanaṃ. **Attā abhikkama-**
tīti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ
dasseti, **ahaṃ abhikkamāmīti** pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṃ pana
taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenaṃpi sammuyhanaṃ dassitameva hoti,
“tathā asammuyhanto”ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena
hoti, taṃ dassento “**abhikkamāmīti citte uppajjamāne**”ti-ādimāha. Tattha yasmā
vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejo-
dhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnam-
mettha dhātūnaṃ sāmattiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento “**ekeka-**
pāduddharaṇe ...pe... balavatiyo”ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā (2.0462)
vāyodhātu atiharaṇavīti-haraṇānaṃ paccayo. Tiriya-gatikāya hi vāyodhātuyā atihara-
ṇavīti-haraṇesu sātīsayo byāpāroti tejodhātuyā tassānugatabhāvo, tasmā
imāsaṃ dvinnamettha sāmattiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento
“tathā atiharaṇavīti-haraṇesū”ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāvisese tejo-
dhātuvāyodhātubhāvamattaṃ sandhāya **tathā-saddaggahaṇaṃ**.

Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ**, ṭhitatṭhānaṃ atikka-
mitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ**. Rukkhakhāṇu-ādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapā-
dagaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vīti-haraṇaṃ**. Yāva patiṭṭhita-
pādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ**, tato paraṃ haraṇaṃ **vīti-haraṇanti** ayaṃ vā
etesaṃ viseso. Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo.
Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassānugatabhāvo,
tasmā tāsāṃ dvinnamettha sāmattiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti
dassento āha “**vossajjane ...pe... balavatiyo**”ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā
pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo. Patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā
sātīsayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavī-
dhātuyā vasena sannirumbhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātu-a-

nugatabhāvo, tasmā vuttaṃ- **“tathā sannikkhepanasannirumbhanesū”** ti.

Tatthāti tasmim̐ abhikkamane, tesu vā vuttesu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇeti** uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammā**ti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca. **Atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevā**ti yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamaṇaṃ atthi. **Pabbaṃ pabbanti**-ādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Ati-ittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo, gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyāyena (2.0463) paṭimukhaṃ dhāvantaṇaṃ sirasi pāde ca baddhakhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ taṭataṭāyanena bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanattaṃ **“taṭataṭāyāntā”** ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammavasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyuṃ, “rūpaṃ garu pariṇāmaṃ dandhanirodhan”ti-ādivacanehi virodho siyā. Tathā- “nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ cittaṃ”ti (a. ni. 1.48) evamā dipāḷiyā ca. Cittacetāsikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamattaṃ vibhāventāyeva uppajjantīti tesam̐ taṃsabhāvanipphatti-anantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā. Evaṃ tesam̐ pakāsetabbabhāvanipphatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesam̐ icchitā, lahukaviññāṇassa visayasaṅgatimattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayasaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā. Nānādhātuyā yathābhūtaññaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayo hutvā eva nirujjhatīti tathāladdhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesam̐ antaro labbheyyāti, notī āha **“avīcimanupabandho”** ti. Yathā vīci antaro na labbhati, “tadevetan”ti avisesavidū maññanti, evaṃ anu anu pabandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya **vattati**.

Abhimukhaṃ lokitaṃ **ālokitanti** āha **“puratopekkhanan”** ti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitaṃ (2.0464), tasmā tadanugataṃ vidisālokanam̐ vilokitanti āha **“vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanan”** ti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitaṃ, ullokāharaṇādīsu ullokitaṃ, pacchato āgacchantassa parissayassa parivajjanādivasena apalokitaṃ ca siyā sambhavoti āha- **“iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevā”** ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. Sohāyasmā vipassanākāle eva “yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhirati-ādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggahessāmi”ti ussāhajāto balava-

hirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasamvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā- “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando” ti (a. ni. 1.230) etadagge ṭhapesi.

Sāttakatā ca sappāyatā ca veditabbā ālokitavilokitassāti ānetvā sambandho. **Tasmā**ti kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvatoti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ**, khandhādikammaṭṭhānikehi añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Yasmā ālokitādisamaññāpi dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato pajānaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ “**abbhantare**” ti-ādi vuttaṃ. **Cittakiriyavāyodhātuvipphāravasenāti** kiriyamayacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā calanākārapavattivasena. **Adho sīdatīti** thokaṃ otarati. **Uddhaṃ laṅghetīti** laṅghantaṃ viya upari gacchati.

Āṅgakkiccam sādhayamānanti padhānabhūtaṃ āṅgakkiccam nipphādentam, upapattibhavassa sarīraṃ hutvāti attho. **Paṭhamajavanepi ...pe... sattamajavanepi na hotīti** idaṃ pañcadvāraviññānavīthiyaṃ “itthī puriso” ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādīmhi lobhamattaṃ, aniṭṭhe paṭighamattaṃ uppajjati. Manodvāre pana “itthī puriso” ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ (2.0465) vā sabbaṃ bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlabhūta-dhammaparijānavaseneva mūlapariññā vuttā, āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena ceva ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjivā patitesūti** heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha.

Tanti javanaṃ. Tassa javanassa na yuttanti sambandho.

Āgantuko abbhāgato. Udayabbayaparicchinnō tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etam asammohasampajaññaṃ. **Samavāyeti** sāmaggīyaṃ. **Tatthāti** pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto- **ko eko āloketi, ko viloketi. Upanissayapaccayoti** idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayoti** nidassanamattametam aññaṃaññasampayutta-atthi-avigatādipaccayānampi labbhanato.

Kāleti samīñjituṃ yuttakāle **samīñjantassa**, tathā pasāretuṃ yuttakāle **pasārentassa**. “**Maṇisappo** nāma ekā sappajāti”ti vadanti. **Laḷananti** kampanaṃ, liḷāka-
raṇaṃ vā.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulakāyo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā **micchājīva-**
vasena uppannaṃ asappāyaṃ. “Cīvarampi acetanan”ti-ādinā cīvarassa viya
kāyopi acetanoti kāyassa attasuññatāvibhāvanena “**abbhantare**”ti-ādinā vuttame-
vatthaṃ paridīpento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti. Tenāha “**tasmā**”ti-ādi.

Catupañcagaṇṭhikāhatoti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā
hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Mahāsivattheravādavasena
“imassa kāyassa ṭhitiyā”ti-ādinā nayena vutto daṭṭhabbo. Imasmiṃ pakkhe “**neva**
davāyāti-ādinā nayenā”ti pana idaṃ paṭikkhepaṅgadassanamukhena pāḷi āgatāti
katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Pathavīsandhārajalassa (2.0466) taṃsandhārakavāyūnā viya paribhuttassa
āhārassa vāyodhātuyāva āsaye avaṭṭhānanti āha- “**vāyodhātuvaseneva tiṭṭhati**”ti.
Atiharatīti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatīti** tato kucchiyaṃ vimissaṃ karonto
harati. **Atiharatīti** vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatīti** kucchigataṃ
passato harati. **Parivattetīti** aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇapariva-
ttanasañcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti
tāni pathavīdhātuyā kiccabhāvena vuttāni, sā eva dhāraṇādīni kiccāni karontassa
sādhāraṇāti vuttāni. **Allattañca anupāletīti** yathā vāyodhātu-ādīhi aññehi viso-
sanaṃ na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. **Tejodhātūti** gahaṇīsañkhātā tejodhātu.
Sā hi antopaviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotīti** āhārassa pavisanādīnaṃ
maggo hoti. **Ābhujatīti** pariyesanavasena, ajjhoharaṇajīṇṇājīṇṇatādipaṭisaṃveda-
navasena ca āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānanassa paccayabhūtoyeva hi
payogo “sammāpayogo”ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so
tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā sammāpayogaṃ
sammāpaṭipattiṃ **anvāya** āgamma **ābhujati** samannāharati. Ābhogapubbako hi
sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesana-**
toTi gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogatoti** āhārassa paribhuñja-
nato. **Āsayatoti** pittādi-āsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabala-
vavatthito hutvā mariyādavasena aññaṃaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavatta-
tīti **āsayo**, āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro.
Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo, tato
nidhānato. Aparipakkatoti gahaṇīsañkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripa-**

kkatoti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalatoti** nipphattito. **Nissanda-**
toti ito cito ca vissandanato (2.0467). **Sammakkhanatoti** sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya** (visuddhi-
mahāṭī. 1.294) gahetabbo.

Sarīrato sedā muccantīti vegasandhāraṇena uppannapariḷāhato sarīrato sedā
muccanti. **Aññe ca rogā** kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāneti** manussāmanussa-
pariggahe ayuttaṭṭhāne khattadevāyatanādike. Kuddhā hi manussā amanussāpi
vā jīvitakkhayaṃ pāpenti. Vissaṭṭhattā **neva tassa bhikkhuno attano**, kassaci ani-
ssajjitattā jigucchaniyattā ca **na parassa, udakatumbatoti** veḷunāḷi-ādi-udakabhāja-
nato. **Tanti** chaḍḍita-udakaṃ.

Ettha ca eko iriyāpatho dvīsu ṭhānesu āgato, so pubbe abhikkamapaṭikkamaga-
haṇena. “Gamanepi purato pacchato ca kāyassa abhiraṇaṃ vuttanti idha gama-
nameva gahitaṃ”ti apare. Yasmā idha sampajāññakathāyaṃ asammohasampaja-
ññameva dhuraṃ, tasmā antarantare iriyāpathe pavattānaṃ rūpārūpadha-
mmānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajāññakāritā gahitāti. Majjhi-
mabhāṇakā pana evaṃ vadanti- eko hi bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento, aññaṃ
vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko
tiṭṭhanto, nisīdanto, sayanto aññaṃ cintento, aññaṃ vitakkento sayati, eko kamma-
ṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati. Ettakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena
dīpenti. Yo bhikkhu caṅkamaṇaṃ otarivā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhātī-
“pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ
appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅka-
manakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo
appatvā ettheva niruddhā, caṅkamanane pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā
ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ appatvā ettheva niruddhā, nisajjāya
pavattā sayanaṃ appatvā ettheva niruddhā”ti, evaṃ pariggaṇhanto parigga-
ṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto pana kammaṭṭhānaṃ gahetvāva
uṭṭhahati. Ayaṃ bhikkhu **gatādīsu sampajāñnakārī** nāma hotīti.

Evampi (2.0468) sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ avi-
bhūtaṃ na kātabbaṃ, tasmā so bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisī-
ditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati- “kāyo acetano mañco acetano, kāyo
na jānāti ‘ahaṃ mañce sayito’ti, mañcopi na jānāti ‘mayi kāyo sayito’ti, acetano
kāyo acetane mañce sayito”ti, evaṃ pariggaṇhanto eva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti,
pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhatīti ayaṃ **sutte sampajāñnakārī**
nāma hoti. Kāyikādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyānibbattakattā
āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyā-
mayapavattaṃ nāma, tasmīṃ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite**
sampajāñnakārī nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jagga-
ntopi **jāgarite sampajāñnakārī** nāma hotīti.

Vimuttāyatanaṃ ṭhatvā dhammaṃ desentopi bāttiṃsatiracchānakathaṃ
pahāya dasakathāvattunissitasappāyakathaṃ kathentopi **bhāsite sampajāñnakārī**
nāma hoti. Aṭṭhatimśāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ ārammaṇaṃ manasikāraṃ

pavattentopi dutiyajjhānaṃ samāpannopi tuṅhībhāve sampajānakārī nāma. Dutiyañhi jhānaṃ vacisaṅkhārappahānato visesato tuṅhībhāvo nāmāti. **Oṭṭhe cāti-ādīsu ca-saddena kaṅṭhasīsanābhi-ādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tadanurūpaṃ payoganti** tassa uppattiyā anucchavikaṃ cittassa pavatti-ākārasaññitaṃ payogaṃ, yato sabbe vicārādayo nipphajjanti. **Upādārūpapavattiyāti** viññattivikārasahitasaddāyatanuppattiyā. **Evanti** vuttappakārena. Sattasupi ṭhānesu asammuyhanavasena **“missakan”**ti vuttaṃ. Maggasammāsatiyāpi kāyānupassanādi-anurūpattā sampajāññānurūpapubbabhāgaṃ sattaṭṭhāniyassa ekantalokiyattā.

Satisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Bhikkhusuttavaṇṇanā

369. Yasmā so bhikkhu “desetu me, bhante, bhagavā saṃkhittena dhamman”ti saṃkhittena dhammadesanaṃ yāci, tassa saṃkhittarucibhāvato, tasmā saṃkhitte-neva (2.0469) dhammaṃ desetukāmo bhagavā “tasmātihā”ti-ādimāhāti vuttaṃ-**“yasmā saṃkhittena desanaṃ yācasi, tasmā”**ti. Kammassakatādiṭṭhikas-seva lokiyalokuttaraguṇavisesā ijhanti, na diṭṭhivipannassa, tasmā vuttaṃ **“diṭṭhīti kamma-sakatādiṭṭhī”**ti.

4. Sālasuttavaṇṇanā

370. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyadukkhe apātanavasena dhāraṇa-ṭṭhena **dhammo**, sāsanabrahmacariyaṃ, tadeva tadaṅgādivasena kilesānaṃ vinayanaṭṭhena **vinayoti** āha- **“dhammoti vā ...pe... nāman”**ti. Paṭipakkhadhammehi anabhibhūtātāya eko udetīti ekodīti laddhanāmo samādhi bhūto jāto etesanti **ekodibhūtā**. Ettha ca **ekodibhūtāti** etena upacārajjhānāvaho pubbabhāgiko samādhi vutto. **Samāhitāti** etena upacārappanāsamādhi. **Ekaggacittāti** etena subhāvito vasippatto appanāsamādhi vuttoti veditabbo. **Navakabhikkhūhi bhāvitasatipaṭṭhānā pubbabhāgā**. Te hi yathābhūtañāṇāya bhāvitā. Yathābhūtañāṇanti hi sotāpattimaggañāṇaṃ idhādhippetam. **Khīṇāsavehi bhāvitasatipaṭṭhānāpi pubbabhāgā**. Tesañhi katakaraṇiyānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārāya satipaṭṭhānabhāvanā, sekkhānaṃ pana satipaṭṭhānabhāvanā pariññatthāya pavattā lokiyā, parijānana-vasena pavattā lokuttarāti **“missakā”**ti vuttaṃ.

5. Akusalarāsisuttavaṇṇanā

371. Pañcame **kevaloti** kusaladhammehi asammisso, tato eva sakalo sukka-pakkho anavajjaṭṭho. Sesam vuttanayameva.

6. Sakuṇagghisuttavaṇṇanā

372. Pākatikasakuṇakulesu balavabhāvato tesam hananato **sakuṇagghi**. Senoti vuttaṃ “**senassetam adhivacanam**” ti, senaviseso pana so veditabbo. Āmisatthāya pattattā “**lobhasāhasena pattā**” ti vuttaṃ, lobhanimittena sāhasākārena pattāti attho. Naṅgalena kaṭṭham kasitam naṅgalakaṭṭham, taṃ kariyati etthāti **naṅgalakaṭṭhakarāṇanti** (2.0470) āha- “**adhunā kaṭṭham khettaṭṭhānan**” ti. Leḍḍuyo tiṭṭhanti etthāti **leḍḍuṭṭhānam**, leḍḍunimittam kasitaṭṭhānam. Vajjatīti vadam, vacanam. Kucchitam vadam avadam. Garahane hi ayam a-kāro yathā- “aputto abhariyā” ti. Avadam mānetīti **avadamānā**, attano balamadena lāpaṃ atimaññitvā vadantīti attho. Tenevāha “gaccha kho, tvaṃ lāpa, tatrapī me gantvā na mokkhasī” ti. Yam pana aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “attano balassa suṭṭhu vaṇṇam vadamānā” ti, tattha attato āpannam gahetvā vuttaṃ. “Vadamāno” ti vā pāṭho, sārambhavasena avhāyantoti attho. Tenāha “ehi kho dāni sakuṇagghi” ti. **Suṭṭhu ṭhapetvāti** jiyāmuttasarassa viya sīghapāyogyatākaraṇena ubho pakkhe sammā ṭhapetvā. **Ayanti** sakuṇagghi. **Ñatvāti** yathābhūtaḍḍassanena attano ñāṇena jānitvā. **Phāliyitthāti** phālacchedatikhiṇasikhare sukkhaleḍḍusmiṃ bhijjittha.

7. Makkaṭasuttavaṇṇanā

373. Sañcāroti sañcaraṇam. **Lepanti** silesasadisaṃ ālepanam. **Kājasikkā viyāti** kājadaṇḍake olaggetabbā sikkā viya. Apica catasso rajjuyo upari bandhanaṭṭhānañcāti **pañcaṭṭhānam**. **Oḍḍitoti** olambito. **Thunantoti** nitthunanto.

8. Sūdasuttavaṇṇanā

374. Āhārasampādanena taṃtam-āhāravatthugate sūdeti paggharetīti **sūdo**, bhattakārako. Daharehi manāpataram accetabbato atikkamitabbato accayā, bhojane rasavisesā, tasmā **nānaccayehī**ti nānappakārarasavisesehīti attho. Tena vuttaṃ “nānaccayehī” ti-ādi. Aggīyati asaṅkarato vibhajīyatīti

aggo, ambulameva aggo **ambilaggoti** āha- “**ambilaggehīti ambulakoṭṭhāsehi**” ti. Dātuṃ abhiharitabbatāya **abhihārā**, deyyadhammā. Tenāha- “**abhihaṭānaṃ dāyānan**” ti. **Idaṃ me kammaṭṭhānaṃ anulomaṃvā**ti idaṃ mama kammaṭṭhānaṃ evaṃ pavattamānaṃ anulomāvasānameva hutvā tiṭṭhati. Evaṃ puna pavattamānaṃ (2.04) ussakkivā visesanibbattanatthameva hotīti evaṃ **nimittaṃ gahetuṃ na sakkoti** bālo abyatto, paṇḍito pana sakkoti. **Attano cittassā**ti attano bhāvanācittassa. **Pubba-**
bhāgavipassanā satipaṭṭhānāva kathitā “sakassa cittassa nimittaṃ uggaṇhātī” ti vuttattā.

9. Gilānasuttavaṇṇanā

375. Pādagāmoti nagarassa padasadiso mahantagāmo. Tenevāha “**vesāliyaṃ viharati veḷuvagāmake**” ti. Ahitanisedhana-hitaniyojana-byasanapariccajana-lakkhaṇo mittabhāvo yesu atthi, te **mittā**. Ye pana diṭṭhamattasahāyā, te **sandiṭṭhā**. Ye savisesaṃ bhattimanto, te **sambhattā**ti dassento “**mittāti mittāvā**” ti-ādimāha. **Assā**ti bhagavato. Pañcamiyaṃ aṭṭhamiyaṃ cātuddasiyaṃ pañcadasiyanti ekekasmim pakkhe cattāro vāre katvā māsassa **aṭṭhavāre**.

Vedanānaṃ balavabhāvena **kharo pharusō** kakkhaḷo. **Ābādhoti** pubbakammahetutāya kammaṣamuṭṭhāno ābādho saṅkhāradukkhataṣaṅkhāto sabbakālikattā sarīrassa sabhāgarogo nāma. Nāyamīdiso ābādho, ayaṃ pana bahalatarabyādhitāya “**visabhāgarogo**” ti vutto. Anta-saddo samīpapavattoti āha- “**maraṇantaṃ maraṇasantikan**” ti. **Vedanā ...pe... akaronto** ukkaṃsagatabhāvitakāyāditāya. **Apīḷiyamā-**
noti apīḷiyamāno viya. Ovādameva bhikkhusaṅghassa apalokananti āha- “**ovādānu-**
sāsanim adatvāti vuttaṃ hoti” ti. **Pubbabhāgavīriyaṃ** nāma phalasaṃpattiyā parikkammabhūtavipassanāvīriyaṃ. **Jīvitampi jīvitasāṅkhāro** patituṃ adatvā attabhāvassa abhisāṅkharaṇato.

“Ettakaṃ kālaṃ atikkamitvā vuṭṭhahissāmī” ti khaṇaparicchedavatī samāpatti **khaṇikasamāpatti**. **Niggumbaṃ nijjaṭaṃ katvāti** rūpasattakārūpasattakavasena pavattiyamānaṃ vipassanābhāvanaṃ sabbaso khilavirahena niggumbaṃ, abyākulatāya nijjaṭaṃ katvā. **Mahāvīpassanāvāsenāti** paccekakaṃ savisesaṃ vitthāritānaṃ aṭṭhārasādīnaṃ mahāvīpassanānaṃ vasena vipassitvā **samāpannā** yā **samāpatti**, **sā suṭṭhu vikkhambheti** vedanaṃ mahābalavatāya pubbārammaṇassa, mahānubhāvatāya tathāpavattitavipassanāvīriyassa. **Yathā** (2.0472) **nāmāti-ādinā** tassa nidassanaṃ dasseti. **Vedanāti** dukkhavedanā. **Cuddasahākārehīti** tasseva sattakadvayassa vasena vadati. **Sannetvāti** antarantarā samāpannajjhānasamāpattisambhūtena vipassanāpītisinehena temetvā. **Samāpattīti** phalasaṃpatti.

Gilānā vuṭṭhitoti gilānabhāvato vuṭṭhito. Sarīrassa garuthaddhabhāvappatti madhurakatāti āha- “**sañjātagarubhāvo sañjātathaddhabhāvo**” ti. **Nānākāratoti** puratthimādibhedato. **Satipaṭṭhānadhammāti** pubbe attanā bhāviyamānā satipaṭṭhānadhammā. **Pākaṭā na honti** kāyacittānaṃ akammaññatāya. **Tanti dhammāti** pariyaṭṭidhammā na ñāyanti.

Anantaraṃ abāhiranti dhammasena puggalavasena ca antarabāhiraṃ

akatvā. **Ettakanti-ādinā** vuttamevattham vivarati. **Daharakāleti** attano daharakāle. **Na evam hotīti** “aham bhikkhusaṅgham pariharissāmi”ti-ādiko mānataṅhāmūlako issāmacchariyānaṃ pavatti-ākāro tathāgatassa na hoti, nattheva pageva tesam samucchinnattāti āha- **“bodhipallaṅkeyevā”**ti-ādi. Paṭisaṅkharāṇena veṭhena missakena. **Maññeti** yathāvuttam paṭisaṅkharāṇasaññitena veṭhamissakena viya jarasakaṭam. **Arahattaphalaveṭhenāti** arahattaphalasaṃpattisaññitena atthabhā-vaveṭhena.

Phalasaṃpattiyā adhippetattā **“ekaccānaṃ vedanānanti lokiyānaṃ vedanāna- n”**ti vuttam. **Attadīpāti** ettha **atta**-saddena dhammo eva vutto, svāyamattho heṭṭhā vibhāvito eva. **Navavidho lokuttaradhammo veditabbo**. So hi catūhi oghehi anajjhotttharaṇīyato “dīpo”ti vutto. **Tama-aggeti** tamayogābhāvena sadevakassa lokassa agge. **Sabbesanti** sabbesaṃ sikkhākāmaṇaṃ. **Te** “dhammadīpā viharathā”ti vuttā **catusatipaṭṭhānagocarāva bhikkhū agge bhavissanti**.

10. Bhikkhunupassayasuttavaṇṇanā

376. Kammatṭhānakammikāti kammatṭhānamanuyuttā. Visesetīti **viseso**, atīsayo, svāyaṃ pubbāparaviseso upādāyupādāya gahetabboti taṃ dassetuṃ **“tathā”**ti-ādimāha.

Uppajjati (2.0473) **kilesapariḷāho**ti kāye asubhādivasena manasikāraṃ adahantassa manasikāraṃ viṭhiyaṃ apaṭipannatā subhādivasena kāyārammaṇo kilesapariḷāho ca uppajjati. Viriyārambhassa abhāvena tasmim ārammaṇe **cetaso vā līnattam** hoti, gocarajjhattato **bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṃ vikkipati**. **Evam kilesapariḷāhe cāti-ādinā** tividhampi bhāvanānuyogassa kilesavatthubhāvaṃ upādāya samuccayavasena aṭṭhakathāyaṃ vuttam. Yasmā pana te pariḷāhalīnattavikkhepā ekajjhaṃ na pavattanti, tasmā pāḷiyaṃ “kāyārammaṇo vā”ti-ādinā aniyamattho vā-saddo gahito. **Kilesānurañjitenāti** kilesavivaṇṇitacittena hutvā na vattitabbaṃ. Kathaṃ pana vattitabbanti āha **“kismiñcīdevā”**ti. **Na ca vitakketi na ca vicāretīti** kilesasahagata vitakkavicāre na pavatteti. **Sukhitoti** jhānasukhena sukhito.

Imassa bhikkhuno bhāvanā pavattāti sambandho. Yasmā hi imassa bhikkhuno taṃ mūlakammatṭhānaṃ paripantho sati ṭhapetvā buddhaguṇādi-anussaraṇena cittaṃ pasādetvā mūlakammatṭhānabhāvanā pavattā, tasmā paṇidhāya bhāvanāti vuttanti sambandho. **Aṭṭhapetvāti** cittaṃ appavattetvāti attho veditabbo. Kammatṭhānādīnaṃ tiṇṇampi vasena atthayojanā sambhavati. Tenāha **“tathā”**ti-ādi. **Sārento viyā**ti rathaṃ vāhayanto viya. Samappamāṇato aṭṭhakādivasena **sutacchitam pakkhipanto viya**. Sukheneva kilesānaṃ okāsaṃ adento antarā asajjanto **alagganto**. Vipassanācārassa āradhāvuttitaṃ aparipanthatañca dassento opammadvayamāha. **Byābhaṅgiyāti** kājadaṇḍena. **Kilesapariḷāhādīnanti** kilesapariḷāhalīnattavikkhepānaṃ.

Guḷakhaṇḍādīnīti guḷakhaṇḍasakkharakhaṇḍādīni ucchuvikārabhūtāni. “Kāye kāyānupassī viharāmi”ti-ādivacanato **“pubbabhāgavipassanā kathitā”**ti vuttam.

Ambapālivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Nālandavaggo

2. Nālandasuttavaṇṇanā

378. Dutiyavagge (2.0474) paṭhamasuttaṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyanti taṃ laṅghitvā “**dutiye**” ti vuttaṃ.

Bhiyyataro abhiññātoti sambodhiyā seṭṭhataroti abhilakkhito. Bhiyyatarābhiññoti sabbasattesu adhikatarapañño. Tenāha “uttaritarañño” ti. Sammā anavasesato bujjhati etenāti sambodhīti āha- “sambodhiyanti sabbaññutaññāṇe” ti. Nippadesā gahitāti anavasesā buddhaguṇā gahitā aggamaggasiddhiyāva bhagavato sabbaguṇānaṃ siddhattā. Na kevalañca buddhānaṃ, atha kho aggasāvaka paccekabuddhānampi taṃtaṃguṇasamijjanaṃ aggamaggādhi gamenevāti dassento “dvepi aggasāvaka” ti-ādimāha.

Aparo nayo- **pasannoti** iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti **uppannasaddhoti** imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsītāti āha- “**evaṃ saddahāmīti attho**” ti. Abhijānāti abhimukhabhāvena sabbaññeyyaṃ jānātīti abhiñño, bhiyyo adhiko abhiñnoti **bhiyyobhiñño**. So eva atisayavacanicchāvasena bhiyyobhiññataroti vuttoti āha- “**bhiyyataro abhiññāto**” ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti abhiññā, abhivisiṭṭhā paññā. Bhiyyo abhiññā etassāti bhiyyobhiñño, so eva atisayavacanicchāvasena **bhiyyobhiññataro**. Svāyaṃ assa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvaka totī āha- “**bhiyyatarābhiñño vā**” ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi**, sabbaññutaññānaṃ aggamaggañāṇaṇca. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānañhi aggamaggañāṇaṃ, aggamaggañānapadaṭṭhānaṇca sabbaññutaññāṇaṃ **sambodhi nāma**. Tattha padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggañāṇasseva gahaṇaṃ, nanu heṭṭhimānipi bhagavato maggañāṇāni savāsanameva yathāsakaṃ paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānañhi ñeyyāvaraṇappahānanti? Sacca metaṃ, taṃ pana aparipuṇṇaṃ paṭipakkhavidhamanassa vipakatabhāvatoti āha “**arahattamaggañāṇe vā**” ti. **Sabbanti** sammāsambuddhena adhigantabbaṃ sabbam.

Khādaniyānaṃ (2.0475) uḷāratā sātaraśānubhāvenāti āha “**madhure āgacchati**” - ti. Paśamsāya uḷāratā visiṭṭhabhāvenāti āha- “**setṭhe**” ti. Obhāsassa uḷāratā mahantabhāvenāti vuttaṃ- “**vipule**” ti. Usabhassa ayanti āsabhī, idha pana āsabhī viyāti **āsabhī**. Tenāha- “**usabhassa vācāsadisī**” ti. Yena guṇena sā taṃsadisā, taṃ dassetuṃ “**acalā asampavedhī**” ti vuttaṃ. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo**. Vijjāṭṭhānādīsu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ taṃ taṃ atthaṃ ñāpentī paveṇī **ācariyaparamparā**. Kevalaṃ attano matiyā “iti kira evaṃ kirā” ti parikappanā **itikirā**. Piṭa-

kassa ganthassa sampadānato bhūtato tassa gahaṇaṃ **piṭakasampadānaṃ**. Yathāsutānaṃ attānaṃ ākāraṃ parivitaṅgaṃ **ākāraparivitaṅgaṃ**. Tathevassa “evametan”ti diṭṭhiyā nijjhānakkhamaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti**. Āgamādhigamehi vinā kevalaṃ anussutato takkamaggaṃ nissāya takkanaṃ **takko**. Anumānavidhiṃ nissāya gahaṇaṃ **nayaggāho**. Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bhagavato ayaṃ therassa codanā therassa ca so avisayo, tasmā “**paccakkhato ñāṇena paṭivijjhivā viyā**”ti vuttaṃ. Sīhanādo viyāti **sīhanādo**. Taṃsadisatā cassa seṭṭhabhāvena, so cettha evaṃ veditabboti dassento “**sīhanādo**”ti-ādimāha. **Unnādayantenāti** asanisadisamaṃ karontena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetuṃ. Vimaddakkhamañhi sīhanādaṃ nadanto atthato anuyogaṃ **sodheti** nāma, anuyujjhanto ca naṃ **sodhāpeti** nāma. **Dātunti** sodhetuṃ. Keci “dānatthan”ti atthaṃ vadanti, taṃ na yuttaṃ. Na hi yo sīhanādaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti yujjati. **Nighamaṃsananti** vimaddanaṃ. **Dhamamānanti** tāpayamānaṃ. Tāpanañcettha gaggariyā dhammāpanasīsena vadati.

Sabbe teti sabbe te atīte niruddhe sammāsambuddhe. Tenetaṃ dasseti- ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ sammāsambuddhā, tesaṃ tāva sāvakañāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya ca buddhānaṃ lokiya-cittācāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbatīti, tato parato chinnavatumaṃ chinna-papañcā pariyādinnavatūtaṃ sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesaṃ sabbesampi tava sāvakañāṇassa (2.0476) avisayabhūte dhamme kathaṃ jānissasīti. **Tenāti** sambodhisāṅkhātena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahattamaggañāṇena. **Evamsilāti** tādisasilā. **Samādhipakkhāti** samādhi ca samādhipakkhā ca samādhipakkhā ekadesasarūpekasesanayena. Tattha **samādhipakkhāti** vīriyasa-tiyo tadanuguṇā ca dhammā veditabbā. Jhānasamāpattisu yebhuyyena vihāravohāro, jhānasamāpattiyo samādhippadhānāti vuttaṃ “**samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahito**”ti.

Yathā pana heṭṭhā gahitāpi samādhipaññā paṭipakkhato vimuttattā

vimuccana-saṅkhātakiccavisesa-dassanavasena vimuttipariyāyena puna gahitā “evaṃvimuttā”ti, evaṃ dibbavihāro dibbavihāravisesadassanavasena puna gahito “evaṃvihārī”ti, tasmā sabbesaṃ samāpattivihārānaṃ vasenettha attho yujjati datṭhabbaṃ. **Vimuttīti saṅkhaṃ gacchanti** vimuccitthāti katvā. Esa nayo sesesupi. **Paṭippassaddhanteti** paṭippassambhanosāpanena. Sabbakilesehi nissaṭṭattā asaṃsaṭṭhattā vimuttattā ca **nissaraṇavimutti** nibbānaṃ.

Anāgatabuddhānaṃ panāti pana-saddo visesatthajotano. Tena atītesu tāva khandhānaṃ bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gati, anāgatesu pana sabbaso asaṅgatesu kathanti imamattamaṃ joteti. Tenāha “**anāgatāpi**”ti-ādi. “**Attano cetasā paricchinditvā veditā**”ti kasmā vuttaṃ? Nanu atitānāgate sattāhe eva pavattaṃ cittaṃ cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṃ cetopariyañāṇakiccavasena vuttaṃ, atha kho pubbenivāsa-anāgataṃsañāṇānaṃ vasena vuttaṃ, tasmā nāyaṃ doso. **Viditaṭṭhāne na karoti** sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā setughātato ca. Kathaṃ pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha “**thero kirā**”ti-ādi. Pāraṃ pariyaṃtaṃ minotīti pāramī, sā eva ñāṇanti pāramiñāṇaṃ, sāvakānaṃ pāramiñāṇaṃ **sāvaka-pāramiñāṇaṃ**. Tasmīṃ sāvakānaṃ ukkaṃsapariyaṃtagate jānane nāyamanuyogo, atha kho sabbaññutaññāṇe sabbaññutāya jānane. Keci pana “sāvaka-pāramiñāṇeti sāvaka-pāramiñāṇavisaye”ti atthaṃ vadanti, tathā sesapadesupi. **Sīla ...pe ... samatthanti** sīlasamādhipaññāvimuttiñāṇasaṅkhātānaṃ kāraṇānaṃ (2.0477) jānana-samatthaṃ. Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa parehi ete buddhāti jānana-sa ca kāraṇaṃ.

Anumānañāṇaṃ viya saṃsayatṭhitaṃ ahutvā idamidanti yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti nicchinotīti **dhmmo**, paccakkhañāṇanti āha “**dhmssa paccakkhato ñāṇassa**”ti. Anu-etīti **anvayoti** āha “**anuyogaṃ anugantvā**”ti. Paccakkhasiddhañhi atthaṃ anugantvā anumānañāṇassa pavatti “diṭṭhena adiṭṭhassa anumānaṃ”ti veditabbā. Vidite vedakampi ñāṇaṃ atthato veditameva hotīti “**anumānañāṇaṃ nayaggāho vidito**”ti vuttaṃ. **Viditoti** viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇoti** aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha “**apariyaṃto**”ti. **Tenāti** apariyaṃtattā. **Tena** vā apariyaṃtena ñāṇena. Etena thero yaṃ yaṃ anumeyyamatthaṃ ñātukāmo hoti, tattha tattha tassa asaṅgamappaṭihataṃ anumānañāṇaṃ pavatte-tīti dasseti. Tenāha “**so iminā**”ti-ādi. Tattha **imināti** iminā kāraṇena.

Pākārassa thirabhāvaṃ uddhamuddhaṃ āpetīti **uddhāpaṃ**, pākāramūlaṃ. **Ādi-saddena** pākāradvārabandhaparikhādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṃ **paccantimaṃ**. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānaṃ dasseti dassento “**ekadvāranti kasmā āhā**”ti codanaṃ samuṭṭhāpesi.

Yassā paññāya vasena puriso paṇḍitoti vuccati, taṃ paṇḍiccanti āha- “**paṇḍi-ccena samannāgato**”ti. Taṃtaṃ-itikattabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṃ**. Medhati aññāṇaṃ hiṃsati vidhamatīti medhā, sā etassa atthīti **medhāvī**. Ṭhāne ṭhāne uppatti etissā atthīti **ṭhānuppattikā**, ṭhānaso uppajjanapaññā. Anupariyāyanti etenāti anupariyāyo, so eva pathoti **anupariyāyapatho**, parito pākārassa anuyāyanamaggo. Pākārabhāgā sambandhitabbā etthāti **pākārasandhi**, pākā-

rassa phullitapadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vigamena evaṃ vuccatīti āha- “**dvinnaṃ iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhānaṃ**” ti. **Chinnaṭṭhānanti** chinnabhinnapadesaṃ, chinnaṭṭhānaṃ vā. Tañhi “vivaraṇaṃ” ti vuccati. **Kīlīṭṭhanti** malīnaṃ. **Upatāpentīti** kilesapariḷāhena santāpenti. **Vibādhenti** piḷenti. Uppannaṃ paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātuṃ sakkāti āha “**anuppannāya paññāya uppajjituṃ na denti**” ti. **Tasmāti** paccayūpaghātena (2.0478) uppajjituṃ appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittāti** catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā appitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvāti** yāthāvato sammadeva yathā paṭipakkhā samucchijjanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni bojjaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vuttuṃ “**apicethā**” ti-ādi vuttuṃ. **Missakāti** samathavipassanāmaggasena missakā. “Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittāti paṭhamaṃ vuttattā satipaṭṭhānesu vipassanaṃ gahetvā satta bojjaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvāti vuttattā maggapariyāpannānaṃyeva ca nesaṃ nipariyāyabojjhaṅgabhāvato tesu ca adhigatameva hotīti bojjaṅge maggo ca sabbaññutaññāṇaṅcāti gahite sundaro pañho bhaveyyā” ti **mahāsivatthero āha. Na panevaṃ gahitaṃ** porāṇehīti adhippāyo. **Itīti** vuttappakāraparāmasanaṃ. **Theroti** sārīputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaraṃ viya nibbānaṃ** tadatthikehi upagantabbato upagatānaṅca pariissayarahitasukhādhigamaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlaṃ** tadupagatānaṃ parito ārakkhabhāvato. **Anupariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttañhetuṃ- “pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etaṃ adhi- vacanaṃ” ti. **Dvāraṃ viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesane añjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagaraṃ pavīṭṭhapavisanakānaṃ sattānaṃ sallakkhaṇato. **Dinnoti** dāpito, sodhitoti attho. Sesuṃ suviññeyyameva.

3. Cundasuttavaṅṅanā

379. Pubbe sāvattito veḷuvagāmassa gatattā vuttuṃ “**āgatamaggeneva paṭinivattanto**” ti. **Sattannanti** upaseno, revato, khadiravaniyo, cundo, samaṇuddeso ahanti catunnaṃ, cālā, upacālā, sīsūpacālāti, tissannanti imesaṃ sattannaṃ arahantānaṃ. **Natthi nu khoti** etthāpi “**olokento**” ti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. Bhavissanti me vattāro harituṃ nāsakkhīti sambandho. **Idaṃ dāni pacchima-** **dassananti** bhūtakathanamattaṃ, na tattha sālāyatādassanaṃ yathā tathāgatassa vesāliyā nikkhamitvā nāgāpalokitaṃ.

Tassa (2.0479) tassa visesassa adhiṭṭhānavaseneva iddhibhedadassanaṃ **iddhivikubbanam**. Sīhassa vijambhanādivasena kīlītvā nādasadisī ayaṃ dhammakathāti vuttuṃ “**sīhavikīlito dhammapariyāyo**” ti. **Gamanakālo mayhantīti** ettha itisaddo parisamāpane. Tena therena yathārambhassa vacanapabandhassa samāpitabhāvaṃ joteti. Esa nayo sesesupi edisesu sabbaṭṭhānesu. Yugandharādayo **paribhaṇḍapabbatāti** veditabbā. **Ekappahārenevāti** ekappahārena iva. Svāyaṃ **iva-** **saddo** na sakkomīti ettha ānetvā sambandhitabbo.

Paṭipādessāmīti ṭhitakāyaṃ paṭipādessāmi. Patthanākāle anomadassissa

bhagavato vacanasutānusārena ñāṇena diṭṭhamattataṃ sandhāya “**taṃ paṭhama-dassanaṃ**” ti vuttaṃ. **Dhāretuṃ asakkonti** guṇasāraṃ. **Esa maggoti** eso jātānaṃ sattānaṃ maraṇaniṭṭhito pantho. Punapi **evaṃbhāvino nāma saṅkhārā**ti saṅkhārā nāma evaṃbhāvino, maraṇapariyosānāti attho. **Ettakanti** ettakaṃ kālaṃ. **Saṅka-ḍḍhitvā** saṃharitvā. **Mukhaṃ pidhāyāti** mukhaṃ chādetvā. **Agghikasatānī**ti maku-ḷaṅkuracetiyasatānī.

Purimadivase Ti atitadivase. Yasmā dhammasenāpatino arahattappattadivase-yeva satthu sāvakasannipāto ahosi, tasmā “**pūritasāvakasannipāto esa bhikkhū**” ti vuttaṃ. **Pañca jātisatānī**ti bhummatthe, accantasamyoge vā upayogava-canaṃ.

Kaḷopihatthoti vilivamayabhājanahattho. “Cammamayabhājanahattho” ti ca vadanti. **Purantareti** nagaramajjhe. **Vaneti** araṅṅhe.

Osakkanākāravirahitoti dhammadesanāya saṅkocahetuvirahito. **Visāradoti** sāravadirahito. **Dhammojanti** dhammarasaṃ, ojavantaṃ desanādhammanti attho. **Dhammabhoganti** dhammaparibhogaṃ, parehi saddhiṃ saṃvibhajanavasena pavattaṃ dhammasambhoganti desanādhammameva vadati. Tena vuttaṃ “**ubha-yenapi dhammaparibhogova kathito**” ti.

Piyāyitabbato **piyehi**. Manassa vaḍḍhanato **manāpehi**. **Jātiyāti** khattiyādiyātiyā. **Nānābhāvo** asahabhāvo visumbhāvo. **Aññathābhāvo** aññathattaṃ. **Sarīranti** rūpa-dhammakāyasaṅkhātāṃ sarīraṃ. Rūpakāye (2.0480) hi bhijjante bhijjanteva. **So bhijjeyyāti** so mahantataro khandho bhijjeyya.

Dakkhiṇadisam gatoti dakkhiṇadisāmukhe pavatto. **Mahākhandho viyāti** mahanto sāravanto sākākhando viya. Sākākhandhā hi disābhimukhapavattā-kārā, mūlakhandho pana uddhamuggato. **Soḷasannaṃ pañhānanti** soḷasannaṃ aparāpariyapavattaniyānaṃ atthānaṃ. Ñātuṃ icchito hi attho paṅho.

4-5. Ukkacelasuttādivaṇṇanā

380-381. Amāvasuposatheti amāvasi-uposathe, kālapakkha-uposatheti attho. **Purimanayenevāti** anantarasutte vuttanayeneva.

6. Uttiyasuttavaṇṇanā

382. Maccudheyassāti maccuno pavattiṭṭhānassa.

8. Brahmasuttavaṇṇanā

384. Tasmim kāleti paṭhamābhisambodhiyaṃ. **Bhikkhuyeva natthi** dhammaca-kkassa appavattitattā, **bhikkhuyeva** bhikkhulakkhaṇayogato. Ekako maggo, na dvedhāpathabhūtoti ekamaggo, taṃ **ekamaggaṃ**. Jātiyā khayō vaṭṭadukkhassa antabhūtoti jātikkhayanto, nibbānaṃ, taṃ diṭṭhattā **jātikkhayantadassīti** evamettha attho daṭṭhabbo.

9. Sedakasuttavaṇṇanā

385. Ayam tassa laddhīti ayam idāni vuccamānā tassa ācariyassa laddhi. **Tato anāmentoti** yena vaṃso namati, tena kāyaṃ anāmento. Tathā namanto hi pativā cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti. **Tanti kāyaṃ, taṃ** vaṃsaṃ vā. **Ākaḍḍhento viyāti** namitaṭṭhānato parabhāgena ākaḍḍhento viya. **Ekatobhāgiyaṃ katvāti** yathāvuttaṃ satiyaṃ sūpaṭṭhitaṃ (2.0481) katvā onataṃ viya katvā. Tathā karaṇaṃ pana tathā vātūpaṭṭhambhagāhāpanenāti āha- **“vātūpaṭṭhambhaṃ gāhāpetvā”** ti. Tañca satiyā tadatthaṃ upaṭṭhānenāti vuttaṃ **“satiyaṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā”** ti. **Niccalova nisīdanto** antevāsī **ācariyaṃ rakkhati**, ettakaṃ ācariyassa laddhivasena vuttaṃ. **“Ācariyo vaṃsaṃ suggahitaṃ gaṇhanto”** ti-ādi sabbaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

“Attānameva rakkhati” ti idaṃ attano rakkhaṇaṃ padhānaṃ katvā vuttaṃ, **na antevāsikanti** avadhāraṇaphalaṃ. Attarakkhāya panettha sijjhamānāya antevāsīkarakkhāpi siddhā eva hotīti. Dutiyapakkhepi eseva nayo. **So tattha ñāyoti** yā attano eva rakkhā, sā atthato pararakkhāpi hotīti ayamettha ñāyo yuttappayogo. **Anuvaḍḍhiyāti** yathāvaḍḍhitassa anu-anuvaḍḍhiyā. Etena paṭiladdhasampayutta-pamodanākāro dassitoti āha- **“sapubbabhāgāya muditāyāti attho”** ti. **Āsevanāyā-** ti-ādīni padāni anudayatāpariyosānāni (yasmā satipaṭṭhānaṃ sevantassa siddhaṃ attano ca parassa ca rakkhaṇaṃ pakāsentī, tasmā)- **“attānaṃ, bhikkhave, rakkhi-ssāmīti satipaṭṭhānaṃ sevitabban”** ti-ādi vuttaṃ.

10. Janapadakalyāṇīsuttavaṇṇanā

386. Janapadasmim kalyāṇīti sakalajanapade bhaddā rūpasampattiyā sikkhāsa-mpattiyā ca sundarā seṭṭhā. Rūpasampatti ca nāma sabbaso rūpadosābhāvena rūpaguṇapāripūriyā hotīti tadubhayaṃ dassetuṃ “**chasarīradosarahitā pañcakalyā-ṇasamannāgatā**” ti vuttaṃ. Taṃ duvidhampi vivaranto “**sā hī**” ti-ādimāha. **Pañcaka-lyāṇasamannāgatā**ti pañcavidhasarīraguṇasampadāhi samannāgatā. **Nātidīghā nātirassā**ti pamāṇamajjhimā dīghatarappamāṇā na hoti, na atirassā, lakuṇḍaka-rūpā na hoti. **Nātikisā**ti ativiya kisathaddhamaṃsalohitā dissamānā aṭṭhisarīrā jāla-sarīrā na hoti. **Nātithūlā**ti bhāriyamamaṃsā mahodarā na hoti. **Nātikāḷā nāccodātā**ti ativiya kāḷavaṇṇā jhāmaṅgāro viya (2.0482), dadhitakkādīhi pamajjitamattakaṃsa-lohavaṇṇā na hoti. Manussaloke tādisiyā rūpasampattiyā abhāvato **atikkantā manu-ssavaṇṇaṃ**. Yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca paresaṃ pasādā-vahā nātidīghatādayo. Evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattipīti vuttaṃ “**appattā dibbavaṇṇan**” ti. Ettha ca nātidīghanātirassatāvacanena ārohasampatti vuttā ubbedhena pāsādikabhāvato. Kisathūladosābhāvavacanena pariṇāhasa-mpatti vuttā. Ubhayenapi saṅṭhānasampadā vibhāvitā, nātikāḷatāvacanena vaṇṇa-sampatti vuttā vivaṇṇatābhāvato. **Piyaṅgusāmā**ti pariṇatapiyaṅgupupphasadisasa-rīranibhāsā. **Mukhapariyosānanti** adharoṭṭhamāha. **Ayaṃ** yathāvuttā sarīravaṇṇa-sampatti. **Assā**ti janapadakalyāṇiyā. **Chavikalyāṇatā** chavisampattihetukattā tassā. Esa nayo sesesupi. Nakhā eva pattasadisatāya **nakhapattāni**.

(**pasāvo** sarīrāvayavena iriyananti āha- “**pavattīti attho**” ti, pasāvo yathāparita-meva kanatanti, na sabhāvasandhānaṃ. Yathāvibhāvasena **uttamameva naccaṃ naccati**. Te vā vīsatiyāsūtiraṃ dhānappattiyā pavattiyā pavattimakatamandatā vibhāvasuṭatassa uttamameva gītañca gāyatīti attho.) [Etthantare pāṭho asuddho dussodhaniyo ca. Suddhapāṭho gavesitabbo.] **Samatittiko telapattoti** mukhavatti-samaṃ telānaṃ pūritattā samatittikamukhaṃ telabhājanaṃ. **Antarena ca mahāsa-majjaṃ antarena ca janapadakalyāṇinti** janapadakalyāṇiyā, tassā ca naccagītaṃ pekkhituṃ sannipatitamahājanasamūhassa majjhato **pariharitabbo** netabbo. **Nanti** telāṃ. **Āhareyyā**ti āpajjeyya. Tatrīdaṃ opammasaṃsandanaṃ- telapattaṃ viya kāyagatāsati, tassa pariharaṇapuggalo viya vipassako, janakāyā viya puthu-ttārammaṇāni, asipuriso viya mano, telassa cājanaṃ viya kilesuppādanaṃ, sīsapā-tanaṃ viya ariyamaggañāṇasīsānuppatti. “Kāyagatā sati no bhāvitā ...pe... sikkhi-tabban” ti vuttattā “**pubbabhāgavipassanāva kathitā**” ti vuttaṃ.

Nālandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīlaṭṭhitivaggo

1-2. Sīlasuttādivaṇṇanā

387-388. Sīlānīti (2.0483) bahuvacanaṃ anekavidhattā sīlassa. Tañhi sīlanattthena ekavidhampi cārittādivasena anekavidhaṃ. Tenāha- “**catupārisuddhisīlānī**”-ti. Pañhamaggoti ñātuṃ icchitassa atthassa vīmaṃsanaṃ. Tenāha- “**pañhagavesanān**” ti.

3-5. Parihānasuttādivaṇṇanā

389-391. Puggalavasena parihānaṃ hoti na dhammasvasena. Yo na bhāveti, tasseva parihāyati. Tenāha “**yo hī**” ti-ādi.

6. Padesasuttavaṇṇanā

392. Padesato bhāvitattāti ekadesato bhāvitattā bhāvanāpāripūriyā ananuppatattā. Tenāha- “**cattāro hi magge**” ti-ādi.

7. Samattasuttavaṇṇanā

393. Samattā bhāvitattāti pariyattā bhāvitattā.

8-10. Lokasuttādivaṇṇanā

394-396. Mahāvisayattā mahatiyo abhiññā etassāti **mahābhiñño**, tassa bhāvoti sabbam vattabbaṃ. “**Satatavihāravasena vuttan**” ti vatvā tamatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “**thero kirā**” ti-ādi vuttaṃ. **Tassāti** therassa. **Āvajjanassa gatinti** ekāvajjanas-seva gamanavīthiṃ. **Anubandhati** cakkavāḷānaṃ sahasaṃ ekāvajjaneneva sahasalokadhātuyā icchitamatthaṃ jānituṃ samatthoti dasseti.

Sīlatṭhitivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ananussutavaggavaṇṇanā

397-407. Yā (2.0484) **vedanā sammāsivā**ti yā tebhūmakavedanā sammāsivā. **Tāvassāti** tā tebhūmakavedanā eva assa bhikkhuno. Sadisavasena cetaṃ vuttaṃ, aniccādisammasanavasena **viditā** pubbabhāge sammasanakāle **upaṭṭhahanti**. **Pariggahitesūti** parijānanavasena paricchijja gahitesu. “**Vedanā** taṇhāpapañcassa, **vitakko** mānapapañcassa, **saññā** diṭṭhipapañcassa mūlavasena sammasanaṃ vuttā” ti vadanti. “Vedanāvitakkasaññā taṇhāmānadiṭṭhipapañcānaṃ mūladassanavasenā” ti apare.

Ananussutavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Amatavaggo

2. Samudayasuttavaṇṇanā

408. **Sārammaṇasatipaṭṭhānā**ti ārammaṇalakkhitā satipaṭṭhānā kathitā, na satilakkhaṇā.

4. Satisuttavaṇṇanā

410. **Suddhikaṃ katvā** viṣuṃ viṣuṃ katvā. Tathā ca vuttaṃ pāḷiyaṃ “kāye vā bhikkhū”ti.

6. Pātimokkhasaṃvarasuttavaṇṇanā

412. **Jeṭṭhakasīlanti** padhānakasīlaṃ. Sīlaggahaṇaṅhi pāḷiyaṃ pātimokkhasaṃvaravaseneva āgataṃ. Tenāha “**tipiṭakacūlanāgatthero panā**”ti-ādi. Tattha **pātimokkhasaṃvarova sīlanti** avadhāraṇaṃ itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu ca chasikkhāpadavītikkaṃ mane gilānapaccayassa appaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tiṇṇi** indriya-saṃvarādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma natthīti** sīlapariyāyena tesāṃ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma natthīti nippariyāyasīlataṃ tesāṃ (2.0485) paṭikkhipati. **Chadvārarakkhaṇamattamevāti** tassa sallahukatamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvappattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayuppattimattakanti** phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamatthanti** idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjaneti adhippāyo. **Nippariyāyenāti** iminā indriyasaṃvarādīni tiṇi padhānasīlassa paripālanaparisoḍhanavasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti. Idāni pātimokkhasīlasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ “**yassā**”ti-ādimāha. Tattha **soti** pātimokkhasaṃvaro. **Sesāni** indriyasaṃvarādīni. Pātimokkhasaddassa attho pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanādīsu vitthārito, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbo. **Ācārena ca gocarena ca sampannoti** kāyikacetasika-avītikkamasaṅkhātena ācārena ca navesiyādigocarātādīsaṅkhātena gocarena ca sampanno, sampanna-ācāragocaroti attho. **Appamattakesūti** atiparittakesu anāpattigamanīyesu. “Dukkaṭṭadubbhāsitamattesū”ti apare. **Vajjesūti** akaraṇīyesu gārayhesu. Te pana ekantato akusalā hontīti āha- “**akusaladhammesū**”ti. **Bhayadassāvīti** bhayato dassanasīlo, paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā dassanasīlo. **Sammā ādiyitvāti** sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesūti** niddhāraṇa **bhumanti** samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento “**sikkhāpadesu taṃ taṃ**”

sikkhāpadan”ti-ādimāha. Sikkhāpadaṃ samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Sikkhāti** adhisīlasikkhā. Pubbe **pada**-saddo adhiṭṭhānaṭṭho, idha bhāgaṭṭhoti daṭṭhabbanti āha- “**sikkhākoṭṭhāsesū**”ti. Mūlapaññatti-anupaññatti-ādi-bhedaṃ yaṃkiñci sikkhitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ, taṃ pana dvāravasena duvidhamevāti āha- “**kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā**”ti. Imasmiṃ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visuṃ aggahaṇato. Tenāha- “**taṃ taṃ sabban**”ti. “Tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāyā”ti vacanato anabhijjhā abyāpādasammādiṭṭhiyopi sīlanti vuttā, tasmā imasmiṃ sutte “**pātimokkhasaṃvarasīlameva kathitan**”ti vuttaṃ.

7. Duccaritasuttavaṇṇanā

413. Etthāpi (2.0486) manosucaritaṃ sīlaṃ nāmāti dassetīti katvā vuttaṃ “**pacchimāpi tayo**”ti. Anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhidhammā sīlaṃ hotīti vedittabbā kāyavacīsucaritehi saddhiṃ manosucaritampi vatvā “tato tvaṃ bhikkhu sīlaṃ nissāya sīle patiṭṭhāyā”ti vuttattā. **Sesaṃ** vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamesū**ti chaṭṭhasattamavaggesu apubbaṃ natthi. Tena vuttaṃ “**heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo**”ti. Vaggapeyyālato pana imasmiṃ satipaṭṭhānasamṃyutte katipaya- vaggā saṅgahaṃ ārūḷhā, tathāpi tesaṃ atthavisesābhāvato ekaccesu potthakesu mukhamattaṃ dassetvā saṃkhittā, ekaccesu atisaṃkhittāva, te saṅkhepavasena dve katvā “**chaṭṭhasattamesū**”ti vuttaṃ.

Amatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyasamṃyuttaṃ

1. Suddhikavaggo

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

471. Catubhūmaka (2.0487) ...pe... labbhanti kusalābyākatabhāvato tesaṃ tiṇṇaṃ indriyānaṃ. **Vīriyindriyasamādhindriyāni** ...pe... **sabbattha labbhanti** kusallattikasādhāraṇattā. **Catubhūmaka** ...pe... **vasenāti** catubhūmakadhammaparicchedavasena ceva kusalādīhi sabbasaṅgāhakadhammaparicchedavasena ca vuttanti attho.

Dutiyasamaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

477. **Dukkhasaccavasenā**ti dukkhasaccabhāvena na pajānanti. Tañhi pariññeyyatāya dukkhasaccasaṅgahaṃ. **Samudayasaccavasenā**ti taṇhāvijjādiṃ saddhindriyassa samudayasaccabhāvena na pajānanti. **Nirodhanti** saddhindriyassa anupādāya nirodhanimittaṃ nibbānaṃ. **Paṭipadanti** saddhindriyanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ariyamaggaṃ. **Sesesūti**

vīriyindriyādīsu.

Sukkapakkheti “saddhindriyaṃ pajānanti”ti-ādinayappavatte anavajjapakkhe. **Adhimokkhasena āvajjanasamudayāti** “atthi dinnan”ti-ādinayappavattapubba-bhāgabhūtasaddhādhimokkhasena āvajjanuppattiyā. Tasmā paṭhamuppannā saddhā eva hettha “āvajjanan”ti vuttā, na manodvārāvajjanaṃ. Esa nayo sese-supi. Tasmā paṭhamuppannā āvajjanā paggahuppattiṭṭhānānaṃ tikkhānaṃ vīriyindriyādīnaṃ paṭhamuppattiyā āvajjanapariyāyena vuttāti daṭṭhabbaṃ. Dubbalā hi paṭhamuppannā paggahābhāvato vīriyindriyādīnaṃ samudayoti balavabhāvappattavīriyindriyādīkassa āvajjanaṭṭhāniyāni hontīti tesam samudayoti vuttā, pubbe adhimuccanādivasena pavattassa āvajjanassa samudayāti attho. Puna **chandava-senāti** kattukāmatākusalacchandavasena saddhādīnaṃ uppādetukāmatākārappavattassa chandassa vasena. **Manasikāravasena āvajjanasamudayāti** saddhindriyādivasena pavattassa dubbalassa tassa nibbatakayonisomanasikāravasena āvajjanassa uppattiyā. **Evampīti** “adhimokkhasena”ti-ādinā vuttākārenapi. **Chasu suttesūTi** (2.0488) dutiyato paṭṭhāya chasu suttesu. **Catusaccameva kathitaṃ.** Assādaggaṇaṇa hi samudayasaccaṃ, ādinavaggaṇaṇa dukkhasaccaṃ, nissaraṇaggaṇaṇa nirodhamaggasaccāni gahitānīti. Paṭhamasutte pana indriyānaṃ sarūpadassanamevāti.

8. Dabbasuttavaṇṇanā

478. Soto āpajjīyati etenāti **sotāpatti**, anāgataṃ pati paṭhamamaggo. **Sototi** ariyamaggasoto daṭṭhabbo. **Āpajjīyatīti**-ādito paṭipajjīyati. Paṭhamamaggapaṭilābhānimittāni sotāpannassa aṅgāni idha “**sotāpattiyāṅgāni**”ti vuttāni. Tāni pana tīsu ṭhānesu saddhā ariyakantasīlañcāti veditabbāni. **Savisayeti** sakavisaye. **Jeṭṭhaka-bhāvadassanattanti** padhānabhāvadassanattam. Yattha saddhādi-indriyānaṃ sātīsayakiccaṃ, tesam kiccātirekataṃ dassetunti attho. Idāni tamattam upamāhi vibhāvetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Patvāti** attano kiccātirekaṭṭhānaṃ paṭilabhitvā. **Pubbaṅgamanti** saddahanakiccesu purecāraṃ dhorayham. **Sesāni** vīriyindriyādīni. **Tadanvayānīti** tadanugatāni tassa saddhindriyādīkassa pakkhikāni. Esa nayo sesesupi. **Jhānavimokkheti** jhānasaṅkhāte vimokkhe samādhīpadhānatāya jhānānaṃ. Evañca katvā “sotāpattiyāṅgāni patvā”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhūpanisañhi sīlanti. **Ariyasaccāni patvāti** cattāri saccāni abhisameta-bbāni pāpuṇitvā.

9-10. Paṭhamavibhaṅgasuttādivaṇṇanā

479-480. Nepakkaṃ vuccati paññāti āha- “**paññāyetaṃ nāman**”ti. Nipāyati saṃkilesadhamme visoseti nikkhāmetīti nipako, thiratikkhasatipuggalo, tassa bhāvo **nepakkanti** satiyāpi nepakkabhāvo yujjateva. Evañhi “satinepakkenā”ti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ hoti, satiyā ca nepakkenāti evaṃ vuccamānena satiniddeso nāma kato hotiyeva. **Asukaṃ nāma** suttaṃ vā kammaṭṭhānaṃ vā **me**

bhāsitanti. Vossajjīyati saṅkhāragataṃ etasmim̐ adhigateti **vossaggo,** nibbānaṃ. Taṃ ārammaṇaṃ (2.0489) karitvāti āha- “**nibbānārammaṇaṃ katvā**” ti. **Gacchanti-**
yāti saṅkhārānaṃ udayaṅca vayaṅca udayabbayaṃ gacchantiyā bujjhantiyā. Tenāha “**udayabbayapariggāhikāyā**” ti. **Saddhāsatipaṅṅindriyāni pubbabhāgāni**
“itipi so bhagavā arahaṃ, cirakatampi cirabhāsitampi saritā anussaritā, udayattha-
gāminiyā paṅṅāyā” ti ca vuttattā. “Āraddhavīriyo viharati, so anuppannānaṃ” ti-ā-
dinā ca vuttattā **vīriyindriyaṃ missakaṃ.** “Vossaggārammaṇaṃ karitvā” ti vuttattā
samādhindriyaṃ nibbattitalokuttarameva. Ayamevāti yvāyaṃ navame vutto. Aya-
meva pubbabhāgamissakalokuttarattadhammaparicchedo.

Suddhikavaggavaṅṅanā niṅṅhitā.

2. Mudutaravaggo

1. Paṅṅilābhasuttavaṅṅanā

481. Sammappadhāne ārabbhāti sammappadhāne bhāvanāvasena ārabbha. Tenāha “**bhāvento**” ti. Yathā vīriyindriyaniddese “cattāro sammappadhāne ārabbha vīriyaṃ paṅṅilabhati” ti desanā āgatā, evaṃ satindriyaniddese “cattāro sati-
paṅṅhāne ārabbha satiṃ paṅṅilabhati” ti, tasmā “**satindriyepi eseva nayo**” ti vuttaṃ. Saddhindriyādiniddesesu pana na tathā deseti.

2. Paṅṅhamasamkhittasuttavaṅṅanā

482. Indriyānaṃ tikkhādibhāvo vipassanāvasena vā maggavasena vā phalava-
sena vā gahetabboti vuttaṃ “**tatoti ...pe... veditabban**” ti. Nanu cettha mudubhāvo
eva pāṅṅiyaṃ gahitoti? Saccametaṃ, taṃ pana tikkhabhāve asati na hoti tikkhādi-
bhāvoti vuttaṃ. Yato hi ayaṃ mudu, ito taṃ tikkhanti vattabbaṃ labhati apekkhā-
siddhattā tikkhamudubhāvānaṃ pārapāraṃ viya. Idāni “tato” ti-ādinā saṅkhepato
vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**samattāni**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **samattāni**
sampannāni. Itaraṃ (2.0490) tasseva vevacanaṃ. **Samattāni** vā pariyattāni,
samattāni attho. “Tato mudutarāni dhammānusārīmagassā” ti kasmā vuttaṃ?
Tatoti hi sotāpattimaggavipassanindriyāni adhippetāniyeva, “tato mudutarāni” ti
vuttapaṅṅhamamaggo dhammānusārī vā siyā saddhānusārī vāti byabharati?
Nāyaṃ doso, sotāpattimaggekadesavaseneva laddhabbapaṅṅhamamaggāpe-
kkhāya vipassanāya vibhāgassa adhippetattā. Yo hi sotāpanno hutvā iriyāpathaṃ
akopetvā yathānisinnova sakadāgāmimaggāṃ pāpuṅṅāti, tassa vipassanindriyāni
sandhāya avibhāgena vuttaṃ- “tato mudutarāni sotāpattimaggassa vipassanindri-
yāni nāmā” ti. Yo pana sotāpanno hutvā kālantarena sakadāgāmī hoti, tassa sotā-
pattimaggatthāya pavattāni vipassanindriyāni nāma honti. So ce dhammānusārī-

gotto, tassa yathāvuttavipassanindriyato mudutarānīti “**tato mudutarāni dhammānusārīmagassā**” ti vuttaṃ. Vipassanindriyāni nāmāti ānetvā sambandho. Dhammānusārīvipassanindriyato saddhānusārīvipassanindriyānaṃ mudubhāvassa kāraṇaṃ sayameva vakkhati. Dhammena paññāya maggasotaṃ anussaratīti **dhammānusārī**, paññuttaro ariyo. Saddhāya maggasotaṃ anussaratīti **saddhānusārī**, saddhuttaro ariyo.

Evaṃ vipassanāvasena dassetvā maggavasena dassetuṃ “**tathā**” ti-ādi āraddhaṃ. Sampayogato sabhāvato ca arahattamaggapariyāpannāni **arahattamaggindriyāni. Arahattaphalindriyānī**ti etthāpi eseva nayo.

Idāni phalavasena dassetuṃ “**samattāni paripuṇṇāni**” ti-ādi vuttaṃ. Sotāpattimaggatthapuggalavasena nānattaṃ jātaṃ, tasmā te dvepi idha tatiyavāre na labbhantīti adhippāyo. Dhammānusārīsaddhānusārīnaṃ nānattaṃ kathaṃ jātanti āha “**āgamanenapi maggenapi**” ti. Tadubhayaṃ dassento “**saddhānusārīpuggalo**” ti-ādimāha. **Uddisāpentoti** uddesaṃ gaṇhanto.

Maggo tikkho hoti upanissayindriyānaṃ tikkhavisadabhāvato. Tenāha “**sūraṃ ṇāṇaṃ vahati**” ti. **Asaṅkhārenāti** saraseneva. **Appayogenāti** tasseva vevacanaṃ. Dhammānusārīpuggalo hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti. Saddhānusārīpuggalo pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ sakkoti, tasmā dhammānusārissa pubbhāgamaggakkaṇe (2.0491) kilesacchedakañāṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ hutvā vahati, yathā nāma tikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi khippaṃ vahati, saddo na suyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti, evarūpā dhammānusārino pubbhāgabhāvanā hoti, saddhānusārino pana pubbhāgakkaṇe kilesacchedakañāṇaṃ dandhaṃ na tikhiṇaṃ asūraṃ hutvā vahati, yathā nāma nātītikhiṇena asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ na vahati, saddo suyati, balavavāyāmakiccaṃ icchitabbaṃ hoti, evarūpā saddhānusārino pubbhāgabhāvanā hoti. Evaṃ santepi kilesakkhaye nānattaṃ natthi. Tenāha “**kilesakkhaye panā**” ti-ādi. **Avasesā ca kilesā khyanti** saṃyojanakkhayāya yogattā.

3. Dutiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

483. Tatoti phalato phalavemattatāya cariyamānattā. **Indriyavemattatā** saddhādīnaṃ indriyānaṃ nānattena. **Phalanānattanti** arahattaphalādīnānattaṃ. **Puggalanānattanti** anāgāmi-ādipuggalanānattaṃ.

4. Tatiyasaṃkhittasuttavaṇṇanā

484. Silakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūraṃ arahattamaggaṃ karonto nipphattito **arahattaphalaṃ ārādheti** nipphādeti. **Tayo padesamaggeti** silakkhandhādīnaṃ apāripūriyā ekadesabhūte tayo heṭṭhimamagge. **Padesaṃ heṭṭhimaphalattayaṃ. Catūsūti** imasmiṃ vagge paṭhamādīsu catūsu suttesu.

Kāmañcetta tatiye “tatoti phalavasena nissakkaṃ”ti vuttaṃ, catutthe “paripūraṃ paripūrakārī ārādheti, padesaṃ padesakārī”ti, “catūsupi suttesu missakāneva indriyāni kathitāni”ti pana vacanato vipassanāvasenapi yojanā labbhatevāti daṭṭhabbaṃ.

5-7. Paṭhamavitthārasuttādivaṇṇanā

485-487. Vipassanāvasena nissakkaṃ veditabbaṃ, na maggaphalavasena, imasmiṃ sutte sabbasova vipassanindriyānaṃ eva adhippetattā. Idāni tamatthaṃ (2.0492) pākaṭaṃ kātuṃ “**paripuṇṇāni hī**”ti-ādi vuttaṃ. Avihādīsu pañcasu suddhāvāsesu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **antarāparinibbāyī**, asaṅkhārena appayogena sarasatova parinibbāyanato **asaṅkhāraparinibbāyī**, tabbipariyāyato **sasaṅkhāraparinibbāyī**, uddhaṃ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhaṃsoto**, uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhaṃsoto**, akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**ti evamettha saddattho daṭṭhabbo.

Imasmiṃ pana ṭhāneti “vipassanāvasena nissakkaṃ”ti vuttaṭṭhāne. **Arahattama-ggeyeva ṭhatvāti** imasmiṃyeva bhava arahattamaggeyeva, na vipassanāya ca ṭhatvā. **Pañca nissakkāni nīharitabbānī** “tato mudutarehi antarāparinibbāyī hotī”ti-ādīni pañca nissakkāni niddhāretvā kathetabbāni. Idāni tamatthaṃ vivaranto “**arahattamaggassa hī**”ti-ādimāha. Tattha avihādīsu uppajjitvā uppannasamanantarāya parinibbāyanato **paṭhama-antarāparinibbāyī**. Tattha āyuppamāṇavemajjhaṃ appatvāva parinibbāyanato **dutiya-antarāparinibbāyī**, āyuvemajjhaṃ patvā parinibbāyanato tato paraṃ **tatiya-antarāparinibbāyī** veditabbo. “Pañca nissakkāni”ti kasmā vuttaṃ? Nanu asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyīti vattabbanti? Na vattabbanti dassento āha “**asaṅkhāraparinibbāyissa sasaṅkhāraparinibbāyinopi eteva pañca janā**”ti.

Tīṇi nissakkānī “tato mudutarehi sotāpanno hotī”ti-ādīni tīṇi nissakkapadāni. Idha sakadāgāmī na gahito, so anāgāmimagge ṭhatvā nīharitabbo, anāgāmimaggassa vipassanindriyehi mudutarehi sakadāgāmī hoti. **Sakadā ...pe... mudutarānī**ti idaṃ sakadāgāmimaggassa vipassanindriyehi ekabijisaṅkhātasotāpannavipassanindriyāni mudutarāni hontīti tīṇi katvā vuttaṃ. **Dhammānusārī**ti-ādidvayaṃ kolaṃkolādidvayena gahitaṃ hotīti. **Sakadāgāmimaggassa hī**ti-ādi vuttasseva atthassa vivaraṇaṃ. Sesam heṭṭhā vuttanayameva. **Chaṭṭhasattamāni vuttanayānevāti** chaṭṭhasattamāni suttāni dutiyatatiyesu vuttanayāneva.

Tattha pana missakāni indriyāni kathitāni, idha pubbabhāgavipassanindriyāni kathitānīti ayameva viseso.

8. Paṭipannasuttavaṇṇanā

488. Tanti (2.0493) maggaphalavasena nissakkaṃ. **Pāḷiyaṃ vuttameva** “araha-ttaphalacchikiriyāya paṭipanno hoti”ti-ādinā. **Aṭṭhahīti** catūhi phalehi catūhi ca maggehīti aṭṭhahi. **Bahibhūto** na antobhāvo. **Lokuttarāneva indriyāni kathitāni** maggaphalacittuppādapariyāpannattā.

9-10. Sampannasuttādivaṇṇanā

489-490. Indriyasampannoti ettha **sampannasaddo** paripūri-atthoti āha “**paripu-ṇṇindriyo**”ti. **Missakāni indriyāni kathitāni** sāmāññatova desitattā.

Mudutaravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Chaḷindriyavaggo

2. Jīvitindriyasuttavaṇṇanā

492. Itthibhāveti itthitāya. **Indaṭṭhaṃ karoti** tathāsattajanasāmaññakāraṇabhā-vato. Itthiyā eva indriyaṃ **itthindriyaṃ**. Esa nayo purisindriye. **Jīviteti** saha-jātadhammānaṃ jīvane pālāne pavattane. **Vaṭṭindriyānīti** vaṭṭahetubhūtāni indriyāni. Imesu hi upādinna-indriyesu sati vaṭṭaṃ vattati paññāyati.

3. Aññindriyasuttavaṇṇanā

493. Ajānitapubbaṃ dhammanti catusaccadhammāha, tathā **tesaṃyeva ñāta-dhammānanti**. Ayaṃ panettha attho-ājānātīti **aññā**, paṭhamamaggena ñātamana-tikkamitvā jānātīti attho. Sotāpannādīnaṃ cha-ariyānaṃ etaṃ nāmaṃ. Aññassa indriyāni **aññindriyāni**. **Aññātāvīsūti** ajānitavantesu. Yasmā aggaphaladhammesu ñāṇakiccaṃ sātisayaṃ, tasmā taṃ kiccaṃ sesadhammesupi samāropetvā vuttaṃ “**aññātāvīsū arahattaphaladhammesū**”ti. **Tattha tattha** tesu tesu maggaphalesu. **Tena tenākārenāti** anaññātajānanādi-ākārena.

4. Ekabījīsuttavaṇṇanā

494. Vipassanato (2.0494) **nissakkanti** vipassanindriyehi nissakkaṃ. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto “**samattāni**”ti-ādimāha. **Tīṇi nissa-**

kkāni evamidha pañca nissakkāni nīharitabbāni ekabīji-ādivibhāvanato. Tenāha “sakadāgāmimaggassa hī” ti-ādi. **Sotāpattimaggassa vipassanindriyāni** nāma tenattabhāvena sakadāgāmimaggam pattum gacchantassa sotāpannessa vipassanindriyāni. Pañcapi te sotāpattimaggassa bhedāyevāti “**sakadāgāmimagge t̥hatvā nīharitabbāni**” ti vuttam.

Ekabījīti ettha khandhabījam nāma kathitam. Yassa hi sotāpannessa ekam khandhabījam atthi, ekam attabhāvaggahaṇam, so ekabīji nāma. Tenāha- “**sotāpanno hutvā**” ti-ādi. **Mānusakam bhavanti** idam panettha desanāmatam, devabhavam nibbattetīpi vuttam vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmānetāni. Ettakañhi pamāṇam gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakam kolaṃkolo, ettakam ekabījīti bhagavatā etesam nāmam gahitam.

Dve tayo bhaveti devamanussesu eva dve tayo bhavē. Sambodhicatusaccadhammo param ayanam nissayo gati etassāti **sambodhiparāyaṇo**. Kulato kulam gacchatīti **kolaṃkolo**. Sotāpattiphalasacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogesu kulesu eva nibbattatīti attho. Kevalopi hi kula-saddo mahābhogakulameva vadati. **Dve vā tīṇi vā kulānīti** devamanussavasena dve vā tayo vā bhaveti ayampi missakabhavena kathito. Jātassa kumārassa viya ariyāya jātiyā jātassa nāmametam, yadidam niyatoti sattakkhattuparamādikoti ca samaññāti dassento āha “**bhagavatā gahitanāmavasenevā**” ti-ādi.

Yadi pubbahetuniyamato sotāpanno ca niyatoti sotāpattimaggato uddham tiṇṇam maggānam upanissayābhāvato pubbahetukiccam natthīti sotāpattimaggassa upanissayabhāvo āpajjati. Yadi tassapi pubbahetu-upanissayo siyā, tāva niyamato sotāpattimagguppattito pubbe eva niyamito, yāvañca akaniṭṭham tassa pubbahetu nāma (2.0495), ahētukatā āpannā, iccassa ahētu appaccayā nipphatti pāpuṇāti. Kiñca hetu ce? Niyamato sotāpanno ca niyatoti paṭhamamaggādhigameveva anukkamena upari tiṇṇam maggānam kiccāni nipphajjanti, evam sattakkhattuparamatādiniyame sati sattamabhavādito uddham pavattatāya dukkhassa mūlabhūtā kilesā paṭhamamaggeneva khīṇāti upari tayo maggā akiccā siyūm. Tenāha “**paṭhamamaggassa upanissayo kato nāmā**” ti-ādi.

Yadi upari tayo maggā sattakkhattuparamāditam niyamenti, tato ca añño sotāpanno natthīti sotāpattimaggassa akiccatatā nippayojanatā āpajjeyya. Atha sakkāyadīṭṭhi-ādippahānam tassa kiccam, tesam tesam pahānena sattakkhattuparamādiniyatāya. Bhavitabbam, yāva uparimaggā eva hontīti sattabhavādito uddhamapavattanato tena vinānena sakkāyadīṭṭhi-ādippahānena ca tena vinā bhavitabbanti āha- “**paṭhamamagge anuppanneva upari tayo maggā uppunnāti āpajjati**” ti. **Tiṇṇam maggānanti** upari tiṇṇam maggānam. **Vipassanā niyametīti yujjati** ti vuttamattham vivaranto “**sace hī**” ti-ādimāha.

Sotāpanno vaṭṭajjhāsayo. Tatrekacce pākaṭe paññāte dassento “**anāthapiṇḍiko**” ti-ādimāha. **Idhaṭṭhakavokiṇṇasukkhavipassakassāti** yo imasmim kāmahave t̥hito manussadevavasena vokiṇṇabhavūpapattiko sukkhavipassako ca, tassa vasena. **Nāmam kathitanti** sattakkhattuparamoti nāmam kathitam. Keci pana “kāmahave sattakkhattumyeva uppajjati, na tato” ti vadanti, tam vīmaṃsitabbam.

Sodhessāmīti jambudīpe kenaci tepiṭakena bhikkhunā saddhiṃ piṭakattaya-meva mayhaṃ uggahaparipucchāvasena sodheyyāmīti **paratīraṃ** jambudīpaṃ gato. Yo bhikkhu sakkotīti yojanā. Aniccānupassanādīsu ekamukhena abhiniviṭṭhe-napi abhidhammapariyāyena tīhi eva vimokkhehi maggaṃ labhatīti abhinivesabhe-dena tayo puggalā suññatato vuṭṭhitā, tathā tayo appaṇihitato vuṭṭhitāti cha honti, teva saddhādhurapaññādhuravasena **dvādasa sakadāgāmino**. Tathā **arahanto**, tayo antarāparinibbāyino (2.0496) eko upahaccaparinibbāyī eko uddhaṃsoto aka-niṭṭhagāmīti pañca, te asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyibhedena dasāti avihādīsu catūsupi cattālīsa, akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthīti **aṭṭhacattālīsa anāgāmino**. **Vipassanā kathitā** sammasanacārassa kathitattā.

5-10. Suddhakasuttādivaṇṇanā

495-500. Yathā cakkhussa saha-jātata-dindriyanissitadhammesu adhipateyyaṃ anuvattaniyattā, evaṃ taṃdvārikadhammesupi adhipateyyaṃ tehi anuvattaniya-ttāti vuttaṃ- “**adhipateyyasaṅkhātena indaṭṭhenā**” ti. Esa nayo sesindriyādīsupi. **Catusaccavasena kathitāni** sabhāvādivibhāvanassa kathitattā.

Chaḷindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sukhindriyavaggo

1-5. Suddhikasuttādivaṇṇanā

501-505. Yathā cakkhu dassane adhipateyyaṭṭhena cakkhundriyaṃ, evaṃ sukhavedanā sukhane adhipateyyaṭṭhena sukhindriyaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sesaṃ tebhūmakanti** sesaṃ bhūmittayavasena tebhūmakaṃ.

6. Paṭhamavibhaṅgasuttavaṇṇanā

506. Kāyikanti ayamassa nissayavasena niddesoti āha- “**kāyapasādavatthukan**”-ti. **Sarūpaniddeso** Sukhaṃ sukhindriyassa sarūpanti. Sādaniyaṭṭhena dhammapa-dāni attani assādayatīti **sātaṃ**, madhuraṃ. **Vedayitanti** vediyaṃ, anubhava-nanti attho. **Aññadhammavisitṭhoti** phassādīhi aññehi dhammehi visadiso. **Kāyikanti** pasādakāyasannissitaṃ. **Cetasikanti** cetosannissitaṃ, tena vuttaṃ “**ettha panā**” ti-ādi. **Kāyapasāda ...pe... natthi**, tasmā “**cattāro pasādakāye vatthum katvā**”-ti vuttaṃ.

9. Kaṭṭhopamasuttavaṇṇanā

509. Dvinnam (2.0497) **araṇīnanti** adharuttarāraṇīnaṃ. Kiñci dvayaṃ saṅghaṭṭitamattaṃ hutvā na samodhānagataṃ hotiti taṃnivattanatthaṃ “**saṅghaṭṭanasamodhānā**”ti vuttaṃ. Punappunaṃ saṅghaṭṭanena hi tejopātubhāvo. **Adharāraṇī viya vatthārammaṇaṃ** asatipi vāyāme tajjasamphassapaccayato. **Uttarāraṇī viya phasso** vatthārammaṇādiphassena pavattanato. **Saṅghaṭṭo viya phassasaṅghaṭṭanaṃ** araṇidvayasaṅghaṭṭanā viya phassasseva vatthārammaṇesu saṅghaṭṭanā-kārena pavattito. **Aggi viya vedanā** anudhanaṭṭhena khaṇikāvāyañca. **Vatthārammaṇaṃ vā uttarāraṇī viya** indhanāpātagahaṇādīsu ussāhassa viya pavattisambhavato. **Phasso adharāraṇī viya** nirussāhanirīhatāvasena attasādhanato.

10. Uppaṭipāṭikasuttavaṇṇanā

510. Rasaṇaṃ bhañjanaṃ nirujjhaṇaṃ raso. Yo yo dhammānaṃ raso yathādhammaraso, tena **yathādhammarasena. Paṭipāṭiyāti** kamena, ubhayenapi dhammānaṃ pahānakkamenāti vuttaṃ hoti. **Imasmim indriyavibhaṅgeti** imasmim indriyasamuyuttasaññite indriyavibhaṅge. **Adesitattāti** sesasuttāni viya “sukhindriya-**n**”ti-ādinā adesitattā idaṃ **uppaṭipāṭikasuttaṃ nāma. Valiyā** kharasamphassāya **phuṭṭhassa. Tanti** kaṇṭakavedanādiṃ. **Etassa** dukkhindriyassa.

Tesaṃ tesanti domanassindriyādīnaṃ. **Kāraṇavasenevāti** taṃtaṃ-asādhāraṇa-kāraṇavasena. Tesañhi visesakāraṇaṃ dassento “**pattacivarādīnaṃ vā**”ti āha.

Ekatovāti punappunaṃ paduddhāraṇaṃ akatvā ekajjameva. Dutiyajjhānādīnaṃ upacārakkhaṇe eva nirujjhantīti ānetvā sambandho. **Tesaṃ** dukkhindriyadomanassādīnaṃ. **Atisayanirodhoti** suṭṭhu pahānaṃ ujuppaṭipakkhena vūpasamo. **Nirodhoyevāti** nirodhamattameva. **Nānāvajjaneti** yena āvajjanena appanāvīthi hoti, tato bhijjāvajjane, anekāvajjane vā. Appanāvīthiyañhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho **visamāsanupatāpo** (2.0498). **Pītipharaṇenā** Ti pītiyā pharaṇarasattā. Pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha “**sabbo kāyo sukhokkanto hoti**”ti. **Vitakkavicārapaccayepīti pi-saddo** aṭṭhānapayutto, so “pahīnassā”ti ettha ānetvā sambandhitabbo “pahīnassapi domanassindriyassā”ti. Etaṃ domanassindriyaṃ uppajjatīti sambandho. “Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi vihaññī”ti ca vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. Vitakkavicārabhāve uppajjati domanassindriyanti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tatthassa siyā uppattīti** tattha dutiyajjhānupacāre assa domanassassa uppatti bhaveyya. “Tatthassa siyā uppattī”ti idaṃ

parikappavacanaṃ upacārakkhaṇe domanassassa suppahīnabhāvadassanattamaṃ. Tathā hi vuttaṃ “**na tveva dutiyajjhāne pahīnapaccayattā**” ti. Pahīnampi somana-ssindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā “**āsannattā**” ti vuttaṃ. Nānāvajjanupacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihatattā antarantarā uppajjeyyāti imamatthaṃ dassento “**appanāppattāyā**” ti-ādimāha. “Tādisāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evami-dhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattanti” ti vadanti. **Aparisesanti** suvikkhambhanti katvā vikkhambhanena anavasesaṃ.

Tathattāyāti tathabhāvāya paṭhamajjhānasamaṅgitāya. Sā panassa uppāda-nena vā uppānassa samāpajjanena vā hotīti vuttaṃ “**uppādanatthāya samāpajja-natthāyā**” ti. **Dvīsūti** navamadasamesu suttantesu.

Sukhindriyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Jarāvaggo

1. Jarādhammasuttavaṇṇanā

511. Pamukhe, pāsādassa ca pacchimabhāge ātapo pacchātapo, tasmim **pacchātape**. So hi pāsādassa pamukhabhāvena kato. Kiṃ pana bhagavato vajira-sāraṃ sarīraṃ otāpetabbaṃ hotīti āha- “**sammāsambuddhassā**” ti-ādi (2.0499). **Ayañca** imaṃ suttaṃ desitasamaye. **Na sakkoti** byāmapabhāya kāyaci pabhāya anabhibhavanīyattā. Kiñcāpi buddhābhā sūriyābhāya anabhibhavanīyā, ghamma-sabhāvatāya pana rasmīnaṃ parito pharantī sūriyābhā tikhiṇā uṇhāti āha “**rasmite-
jan**” ti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ “**yatheva hī**” ti-ādi vuttaṃ.

Suvaṇṇāvaṭṭaṃ viyāti acche suvaṇṇapatte vinivatta-āvaṭṭaṃ viya. **Garahaṇaccha-
riyaṃ nāma kiretaṃ** “acchariyametaṃ avicche phalavadan” ti-ādīsu viya. **Na eva-
metarahīti** attano pākaṭavasena vadati, na itaresampīti. **Sirājālāti** sirāsantānā. **Eva-
rūpaṃ na hotīti** aññesaṃ pākatikasattānaṃ vuttākāraṃ viya na hoti puññasambhā-
rassa uḷāratamattā vipaccanassa pariyantagatattā. Tenāha “**aññesaṃ apāka-
n**” ti. **Valiyāvaṭṭakanti** appakaṃ valiyāvaṭṭaṃ. Tenāha “**kesaggappamaṇan**” ti. **Sabbānīti** sirājālāni. **Purato vaṅko** Ti thokaṃ purato natamattaṃ sandhāyāha. Tena vuttaṃ “**svāyaṃ aññesaṃ apākaṭo**” ti. **Nayaggāhatoti** anumānato. **Dhī tanti** dhī-saddayoge upayogavacanaṃ. **Dhīti** jigucchanatthe nipāto. **Dhikkāroti** jigucchā-
payogo. **Taṃ phusatūti** tuyhaṃ pāpuṇātu.

2. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

512. **Aññamaññassāti** añño aññassa. **Na paccanubho** Ti attano avisayabhāvato. Idāni taṃ aññavisayataṃ anvayato byatirekato vibhāvetuṃ “**sace hī**” ti-ādi vuttaṃ.

Visayāni paṭisaranti etthāti **paṭisaraṇaṃ**. Indriyaviññāṇāni hi asatipi tādise adhippāye attano ārammaṇassa yāthāvato sampajānanato pavedanavijānanāni karontāni viya pavattanti, tathā lokassa aññattha siddhito. Tenāha bhagavā- “mano paṭisaraṇaṃ, manova nesaṃ gocaravisayaṃ paccaṇubhoti” ti manodvārikajavanamano hi savisesaṃ manovisayaṃ paccaṇubhoti, pañcadvārikajavanamano mananamattameva paccaṇubhavati. **Rajjanādiggaḥaṇaṅcetha** nidassanamattaṃ, tasmā saddahanādipi gahitamevāti daṭṭhabbaṃ, pañcadvārappavattivasena tathā vuttaṃ. **Ekasmiṃ pana dvāreti** cakkhudvāre.

Dubbalabhojakāti (2.0500) appānubhāvā rājabhoggā. **Āyanti** bhoguppattiṭṭhānaṃ. Yottabandhādinimittaṃ laddhabbakahāpaṇo **yottakahāpaṇo**. Addubandhādinimittaṃ gahetabbakahāpaṇo **addukahāpaṇo**. Māghātaghosanāya katāya himsānimittaṃ gahetabbakahāpaṇo **māpahārahāpaṇo**. Tassa parimāṇaṃ dassetuṃ “**aṭṭhakahāpaṇo**” ti-ādi vuttaṃ. **Satavatthukanti** satakarīsavatthukaṃ.

Maggasatīti ariyamaggasati. Bhāvanamanuyuñjantassa hi javanamano ussakki-tvāva **maggasatiṃ paṭisarati** tappariyosānattā. **Tanti** nibbānaṃ. **Sāti** phalavimutti. **Paṭisarati** aggamaggasatiyā. Phalavimutti nibbānanti ubhayaṃ maggassa siddhāyevāti. Ārammaṇavasena natthi etassa paṭisaraṇanti **appaṭisaraṇaṃ** Asaṅkhatāmatassa santiniccasabhāvattā. Sayaṃ pana sabbesaṃyeva ariyānaṃ paṭisaraṇaṃ. Tenāha “nibbānaṃ arahato gati” ti (pari. 339). **Nibbānaṃ anupaviṭṭhaṃ** nibbānanissayattā. **Na tato paraṃ gacchati** gatassa aññassa tādissassa abhāvā. Nibbānaṃ pari sabbaso osānanti **nibbānapariyosānaṃ**.

Mūlajātā jātāmūlā. Tato eva **patiṭṭhitā**. Kā panassāti āha “**maggena āgatasaddhā**” ti. Maggo daḥhāya asaṃhāriyasaddhāya mūlaṃ diṭṭhisampayuttāni ceva vicikicchācittaṅcāti **pañca akusalacittāni** samucchadavasena **pahīnāni**. **Pañca nīvaraṇānīti** ettha apāyagamanīyāni paṭhamamaggeneva pahīnāni, itarāni vikkhambhanavasena jhānena pahīnānīti pañcasu orambhāgiyakilesasaṃyojanesu ekadesavigameneva bahiddhāsaṃyojano viya jātoti vuttaṃ “**jhāna-anāgāmiṭṭhāne ṭhito**” ti. Tenāha “**so aparihīna ...pe... nibbāyeyyā**” ti.

5. Paṭhamapubbārāmasuttavaṇṇanā

515. Pubbakoṭṭhake evaṃ āgatasuttaṃ ādiṃ katvā **phalindriyāneva kathitāni** aggaphalavasena desanāya āgatattā.

10. Āpaṇasuttavaṇṇanā

520. **Upari saha vipassanāya tayo maggāti** vipassanāya saha sotāpattiphalato upari tayo maggā. Maggādhigamena idāni paccakkhabhūtattā (2.0501) “ime kho te dhammā” ti vuttā. Tattha yaṃ aggabhūtaṃ, tassa vasena dassetuṃ “**arahattaphalindriyaṃ nāmā**” ti vuttaṃ indriyabhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā. **Ativijjhivā passāmīti** sacchikatvā yāthāvato passāmi. **Catūhi indriyehīti** vīriyindriyādīhi catūhi indriyehi. Sā vipassanāmaggaphalasaḥagatā siyāti missakā vuttā.

Jarāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sūkarakhatavaggo

1. Sālasuttavaṇṇanā

521. Sūrabhāvenāti atisūrabhāvena. **Bujjhanatthāyā** Ti saccapaṭivedhāya.

2. Mallikasuttavaṇṇanā

522. **Cattāri indriyānī**ti paññindriyaṃ ṭhapetvā sesāni cattāri. “**Ariyañāṇaṃ lokuttaran**”ti vuttaṃ maggañāṇaṃ katvā. Ariya-saddo pana yathā tathā visuddhepi hotīti tādisaṃ sandhāya vuttaṃ “**tampi panā**”ti-ādi. Yathā hi cattārindriyāni missakāni, evaṃ paññindriyampi missakanti vuccamāne na koci virodhoti adhippāyenāha “**tampi pana ...pe... vaṭṭati**”ti.

3. Sekhasuttavaṇṇanā

523. **Na sakkoti** indriyānaṃ aparipakkattā. **Atthīti pajānāti** nayaggāhena, na paccakkhato. Na hi ariyāpi anadhigataṃ maggaphalaṃ paccavekkhituṃ sakkonti.

6. Patiṭṭhitasuttavaṇṇanā

526. **Sāsavesūti** caturāsavavinimuttasu sesadhammesu ārammaṇesu. Tesupi uppajjanaka-anatthato **cittaṃ rakkhati nāma**.

8. Sūkarakhatasuttavaṇṇanā

528. **Taṃ** (2.0502) **sandhāyāti** taṃ sūkarakhataleṇaṃ sandhāya. **Etaṃ** “sūkarakhatāyan”ti vacanaṃ vuttaṃ. **Bhāvanapuṃsakanti** bhāvajotakaṃ napuṃsakavacanaṃ yathā “visamaṃ vātā vāyanti, ekamantaṃ nisīdi”ti. Kiccapaṭipatti tesam saṃkāsanaṭṭhena sapatiso, sapatiso eva **sappatisso**, sajeṭṭhakoti āha “**sappatissoti sajeṭṭhako**”ti.

Sūkarakhatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Bodhipakkhiyavaggavaṇṇanā

531-650. Sattānaṃ phalānaṃ hetubhūtāni “imesaṃ kho, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā”ti-ādinā vuttāni, pañcindriyāniyeva phalūpacārena “**satta phalāni**”ti vuttāni. Tāni ca **pubbabhāgāni** “imesaṃ, bhikkhave, pañcannaṃ indriyānaṃ bhāvitattā ...pe... sattānisaṃsā pāṭikaṅkhā”ti vacanato. **Tesanti** sattānaṃ phalānaṃ. “Dvinnaṃ phalānaṃ aññataraṃ phalaṃ”ti evaṃ atītasutte vuttāni heṭṭhā dve phalāni nāmāti vadanti. Yehi pana indriyehi aññatra pana antarāparini-bbāyiṃ sesāni phalāni honti, tāni cattāri sapubbabhāgāni lokuttarānīti vuttaṃ siyā.

Indriyasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammappadhānasamṃyuttavaṇṇanā

651-704. **Sammappadhānasamṃyutte pubbabhāgavipassanāva kathitā** “akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāyā”ti-ādivacanato.

Sammappadhānasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Balasamṃyuttavaṇṇanā

705-812. **Balasamṃyutte balāni missakāneva kathitāni** “vivekanissitan”ti vacanato.

Balasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhipādasamṃyuttaṃ

1. Cāpālavaggo

1. Apārasuttavaṇṇanā

813. **Chandaṃ** (2.0503) **nissāya pavatto samādhīti** kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhī **chandhasamādhī**. **Padhānasaṅkhārā**ti catukicca-sādhakassa sammappadhānavīriyassettaṃ adhivacanaṃ. **Tehīti** chandasamādhī-padhānasaṅkhārehi. **Iddhiyā pādanti** nipphattipariyāyena ijghanatṭhena, ijjhanti etāya saddhā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena “**iddhī**”ti saṅkhātānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhīpadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānatṭhena pādabhūtaṃ, sesacittacetāsikarāsinti attho. Sā

eva ca yathāvutta-iddhi yasmā heṭṭhimā heṭṭhimā uparimāya uparimāya pāda-
bhūtā, tasmā vuttaṃ “**iddhibhūtaṃ vā pādanti iddhipādan**” ti. **Sesesūti** vīriyasamā-
dhi-ādīsu. Tattha hi vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ adhipatiṃ katvā paṭiladdhasamādhi
vīmaṃsāsamādhīti attho veditabbo.

Idhāti imasmim iddhipādasaṃyutte. **Ekaparicchedova** atthaniddeso.

5. Iddhipadesasuttavaṇṇanā

817. Iddhipadesanti iddhiyā ekadesaṃ. Ko pana soti āha- “**tayo ca magge tīṇi ca phalānī**” ti.

6. Samattasuttavaṇṇanā

818. Samattanti sāmaññaṃ samaṃ attanaṃ ijjanaṃ samattaṃ paripuṇṇaṃ. **Vivaṭṭapādakā eva iddhipādā kathitā** “apārā pārāṃ gamanāya saṃvattanti” ti-ādivacanato.

10. Cetiyasuttavaṇṇanā

822. Udenayakkhassa cetiyatṭhāneti udenassa nāma yakkhassa devāyatanaśānkhepena iṭṭhakāhi kate mahājanassa cittikataṭṭhāne. **Katavihāro**ti bhagavantaṃ uddissa tattha katavihāro. **Vuccatīti** purimavohārena (2.0504) “udenacetiyā” ti vuccati. **Gotamakādīsūpīti** gotamakacetiyanti evamādīsūpī. **Eseva nayoti** cetiyatṭhāne katavihārabhāvaṃ atidisati. **Vaḍḍhitāti** bhāvanāpāripūrivaseṇa paribrūhitā. **Punappunaṃ katāti** bhāvanāya bahulikaraṇavasena aparāparaṃ pavattitā ānītā. **Yuttayānaṃ viya katāti** yathā yuttamājaññayānaṃ chekena sārathinā adhiṭṭhitāṃ yathāruci pavattimarahati, evaṃ yathāruci pavattanārahataṃ gamitā. **Patitṭhānaṭṭhenāti** adhiṭṭhānaṭṭhena. **Vatthu viya katāti** sabbaso upakkilesavisodhanena iddhivisesānaṃ pavattitṭhānabhāvato suvisodhitaparissayavatthu viya katā. **Adhiṭṭhitāti** paṭipakkhadūribhāvato subhāvitabhāvena taṃtaṃ-adhiṭṭhānāyogyatāya ṭhapitā. **Samantato citāti** sabbabhāgena bhāvanupacayaṃ gamitā. Tenāha “**suvaḍḍhitāti**” ti. **Suṭṭhu samāraddhāti** iddhibhāvanāya sikhappattiyā sammadeva saṃsevītā.

Niyamenāti “yassa kassaci” ti aniyatavacanena. **Niyametvāti** “tathāgatassā” ti sarūpaggahaṇena niyametvā. **Āyuppamāṇanti** paramāyuppamāṇaṃ vadati. Tasseva gahaṇe kāraṇaṃ brahmajālavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Mahāsivatthero** pana mahābodhisattānaṃ carimabhava paṭisandhidāyino kammaṃ asaṅkheyyāyukatāsaṃvattanasamatthataṃ hadaye ṭhapetvā buddhānaṃ āyusaṅkhārassa parissayavikkhambhanasamatthatā pāḷiyaṃ āgatā evāti imaṃ bhaddakappameva tiṭṭheyāti avoca.

Khaṇḍiccādīhi abhisuyyātīti etena yathā iddhibalena jarāya na paṭighāto, evaṃ tena maraṇassapi na paṭighātoti atthato āpannamevāti. “Kva saro khitto, kvacani patito” ti aññathā vuṭṭhitenapi theravādena aṭṭhakathāvacanameva samatthitanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**so pana na rucati ...pe... niyamitan**” ti.

Pariyutṭhitacittoti yathā kiñci atthānatthaṃ sallakkhetuṃ na sakkā, evaṃ abhi- bhūtacitto. So pana abhibhavo mahatā udakoghena appakassa udakassa ajjho-

ttharaṇaṃ viya ahoṣīti vuttaṃ “**ajjhotthaṭacitto**” ti. **Aññoti** therato, ariyehi vā añño yo koci paro (2.0505) puthujjano. Puthujjanaggahaṇaṅcetha yathā sabbena sabbam appahīnavipallāso mārena pariyuṭṭhitacitto kiñci atthānattham salla-kkhetum na sakkoti, evam thero bhagavatā kataṃ nimittobhāsam sabbaso na sallakkhesīti dassanattham. Tenāha “**māro hī**” ti-ādi. **Cattāro vipallāsāti** asubhe “subhan” ti saññāvipallāso, cittavipallāso, dukkhe “sukhan” ti saññāvipallāso, citta-vipallāsoti ime cattāro vipallāsā. **Tenāti** yadipi itare aṭṭha vipallāsā pahīnā, yathāvut-tānaṃ catunnaṃ vipallāsānaṃ appahīnabhāvena. **Assāti** therassa.

Maddatīti phusanamattena maddanto viya hoti, aññathā tena maddite sattānaṃ maraṇameva siyā, kiṃ sakkhissati na sakkhissatīti adhippāyo. Kasmā na sakkhi-ssati? Nanu esa aggasāvakkassa mahiddhikassa mahānubhāvassa kucchiṃ pavit-ṭhoti? Saccam pavitṭho, tañca kho attano mahānubhāvassa dassanattham, na vibādhanādhippāyena. Vibādhanādhippāyena pana idha “**kiṃ sakkhissati**” ti vuttaṃ hadayamaddanassa adhiakatattā. **Nimittobhāsanti** ettha “tiṭṭhatu bhagavā kappan” ti sakalakappaṃ avaṭṭhānayācanāya “yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā” ti-ādinā aññāpadesena attano caturiddhipādabhāvanānubhā-vena kappam avaṭṭhānasamatthāvasena saññuppādanaṃ nimittam. Tathā pana pariyāyaggahaṇam muñcitvā ujukamyeva attano adhippāyavibhāvanaṃ obhāso. **Jānantoyevāti** mārena pariyuṭṭhitabhāvam jānanto eva. Attano aparādhahetuko sattānaṃ soko tanuko hoti, na balavāti āha- “**dosāropanena sokatanukaraṇatthan**” -ti. Kiṃ pana thero mārena pariyuṭṭhitacittakāle pavattiṃ pacchā jānātīti? Na jānāti sabhāvena, buddhānubhāvena pana jānāti.

Anatthe niyojento guṇamāraṇena **māreti**, virāgavibandhanena vā jātinimittatāya tattha tattha jātam mārento viya hotīti “**māretīti māro**” ti vuttaṃ. Atipāpattā **pāpimā**. Kaṇhadhammasamannāgato **kaṇho**. Virāgādiguṇānaṃ antakaraṇato **antako**. Sattānaṃ anathāvahaṃ paṭipattiṃ na muñcatīti **namuci**. Attano mārapāsenā pamatte bandhati, pamattā vā bandhū etassāti **pamattabandhu**. Sattamasattāhato paraṃ satta (2.0506) ahāni sandhāyāha “**aṭṭhame sattāhe**” ti, na pana pallaṅkasa-ttāhādi viya niyatakiccassa aṭṭhamasattāhassa nāma labbhanato. Sattamasattā-hassa hi parato ajapālanigrodhamūle brahmuno sakkassa ca paṭiññātadhamma-desanaṃ bhagavantaṃ ṅatvā “idāni satte dhammadesanāya mama visayaṃ atī-kkāmessatī” ti sañjātadomanasso hutvā ṭhito cintesi, “handāham dāni naṃ upā-yena parinibbāpessāmi, evamassa manoratho aññathattaṃ gamissati, mama manoratho ijjhissati” ti cintetvā bhagavantaṃ upasaṅkamitvā ekamantaṃ ṭhito-“parinibbātu dāni, bhante, bhagavā” ti-ādinā parinibbānaṃ yāci. Tam sandhāya vuttaṃ “**aṭṭhame sattāhe**” ti-ādi. Tattha **ajjāti** āyusaṅkhāravossajjanadivasam sandhāyāha. Bhagavā cassa atibandhanādhippāyam jānantopi tam anāvikatvā parinibbānassa akālabhāvameva pakāsentō yācanaṃ paṭikkhipi. Tenāha “**na tāvā-han**” ti-ādi.

Maggavasena byattāti saccapaṭivedhaveyyattiyena byattā. **Tatheva vinitāti** maggavasena kilesānaṃ samucchadavinayena vinitā. **Tathā visāradāti** ariyama-ggādhigameneva satthusāsane vesārajappattiyā visāradā, sārājjakarānaṃ diṭṭhi-

vicikicchādīpāpadhammānaṃ vigameṇa visāradabhāvaṃ pattāti attho. Yassa sutassa vasena vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ sambhavati, taṃ idha ukkaṭṭhanidde-sena “sutaṇ”ti adhippetanti āha “**tepiṭakavasenā**”ti. Tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samūho **tepiṭakaṃ**, tīṇi vā piṭakāni tipīṭakaṃ, tipīṭakameva **tepiṭakaṃ**, tassa vasena. **Tadevā**ti yaṃ taṃ tepiṭakaṃ sotabbabhāvena sutanti vuttaṃ, tameva. **Dhammanti** pari-yattidhammaṃ. **Dhārentī**ti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasamaṃ viya avina-ssantaṃ katvā suppaṇṇasuppaṇṇavattibhāvena dhārenti hadaye ṭhapenti. Iti pariya-ttidhammasena bahussutadhammadharabhāvaṃ dassetvā idāni paṭivedhavasena-pi taṃ dassento “**atha vā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ariyadhammassā**ti maggaphaladham-massa, navavidhassa vā lokuttaradhammassa. **Anudhammabhū**ṭanti adhigamā-yānurūpaṃ dhammabhūtaṃ. **Anucchavikapaṭipadanti** tameva vipassanādhamma-māha, chabbidhā visuddhiyo vā. **Anudhammanti** nibbānadhammassa anu-dhammo, yathāvuttapaṭipadā, tassānurūpaṃ abhisallekhitamaṃ appicchatādi-dhammaṃ. **Caraṇasīlā**ti samādāya vattanasīlā. Anumaggaphaladhammo etissāti vā **anudhammā**, vuṭṭhānagāminivipassanā, tassa caraṇasīlā. **Attano ācariyavā-****danti** attano ācariyassa (2.0507) sammāsambuddhassa vādaṃ. Sadevakassa lokassa ācārasikkhāpanena **ācariyo**, bhagavā, tassa vādo, catusaccadesanā.

Ācikkhissantiti ādito kathessanti, attanā uggahitaniyāmena pare uggahāpe-ssantīti attho. **Desessanti**ti vācessanti, pāḷiṃ sammā pabodhessanti attho. **Pañña-****pessanti**ti pajānāpessanti, saṅkāsessanti attho. **Paṭṭhapessanti**ti pakārehi ṭhape-ssanti, pakāsessanti attho. **Vivarissanti**ti vivaṭaṃ karissanti. **Vibhajissanti**ti vibhattamaṃ karissanti. **Uttānīkarissanti**ti anuttānaṃ gambhīraṃ uttānaṃ pākaṭaṃ karissanti. **Sahadhammenā**ti ettha **dhamma**-saddo kāraṇapariyāyo “hetumhi ṇāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu (vibha. 720) viyāti āha “**sahetukena sakāra-****ṇena vacanenā**”ti.

Sappāṭihāriyanti sanissaraṇaṃ. Yathā paravādaṃ bhañjivā sakavādo patiṭṭha-hati, evamaṃ hetudāharaṇehi yathādhigatamatthaṃ sampādetvā dhammaṃ kathe-ssanti. Tenāha “**niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessanti**”ti, navavidhaṃ loku-ttaraṃ dhammaṃ pabodhessanti attho. Ettha ca “paññapessanti”ti-ādīhi chahi padehi cha atthapadāni dassitāni, ādito pana dvīhi padehi cha byañjanapadāni. Ettāvataṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ saṃvaṇṇanāyena saṅgahetvā dassitaṃ hoti. Vuttañhetamaṃ **nettiyaṃ** (netti. saṅgahavāra) “dvādasa padāni suttaṃ, taṃ sabbaṃ byañjanaṅca attho cā”ti.

Sikkhattayasāṅgahitanti adhisīlasikkhādisikkhattayasāṅgahaṃ. **Sakamaṃ sāsā-****nabrahmacariyanti** anavasesamaṃ satthusāsanabhūtaṃ seṭṭhacariyaṃ. **Sami-****ddhanti** sammadeva vaḍḍhitaṃ. **Jhānassādavasenā**ti tehi tehi bhikkhūhi samadhi-gatajhānasukhavasena. **Vuḍḍhippattanti** uḷārapaṇītabhāvūpagamanena sabbaso parivuḍḍhimupagataṃ. **Sabbapāliphullaṃ viya** abhiññāsampadāhi sāsānābhivu-ḍḍhiyā matthakappattito. **Patiṭṭhitavasenā**ti patiṭṭhānavasena, patiṭṭhappattiyāti attho. Paṭivedhavasena bahuno janassa hitamaṃ **bāhujaññaṃ**. Tenāha “**mahājanā-****bhisamayavasenā**”ti. Puthu puthulaṃ bhūtaṃ jātaṃ, puthuttaṃ bhūtaṃ pattanti vā **puthubhūtaṃ**. Tenāha “**sabbākārena puthulabhāvappattan**”ti. **Suṭṭhu pakāsanti**

sammadeva ādikalyāṇādibhāvena paveditaṃ.

Satiṃ (2.0508) **sūpaṭṭhitaṃ katvāti** ayaṃ kāyādivibhāgo attabhāvasaññito dukkhabhāro mayā ettakaṃ kālaṃ vahito, idāni pana na vahitabbo, etassa avahanatthaṃ cirataraṃ kālaṃ ariyamaggasambhāro sambhato, svāyaṃ ariyamaggo paṭividdho, yato ime kāyādayo asubhādito sabhāvādito sammadeva pariññātāti catubbidhampi satiṃ yathātathaṃ visaye suṭṭhu upaṭṭhitaṃ katvā. **Ñāṇena paricchinditvāti** yasmā imassa attabhāvasaññitassa dukkhabhārassa vahane payojana-bhūtaṃ attahitaṃ bodhimūle eva parisamāpitaṃ, parahitaṃ pana buddhaveneyya-vinayanaṃ parisamāpitaṃ matthakappattaṃ, taṃ dāni māsattayeneva parisamāpanaṃ pāpuṇissati, tasmā āha “visākhapuṇṇamāyaṃ parinibbāyissāmī”ti, evaṃ buddhañāṇena paricchinditvā saccabhāgena vinicchayaṃ katvā. **Āyusañkhāraṃ vissajjīti** āyuno jīvitassa abhisañkharaṇaṃ phalasaṃpattidhammaṃ na saṃpajjissāmīti vissaji, taṃ vissajjaneneva tena abhisañkharīyamānaṃ jīvitasañkhāraṃ na pavattayissāmīti vissaji. Tenāha “**tatthā**”ti-ādi.

Ṭhānamahantatāyapi pavatti-ākāramahantatāyapi **mahanto pathavīkampo**. Tattha ṭhānamahantatāya bhūmicālassa mahantataṃ dassetuṃ “**tadā ...pe... akampitthā**”ti vuttaṃ, sā pana jātikhettabhūtā dasasahassī lokadhātu eva, na yā kāci. Yā mahābhinihāramahājāti-ādīsupi akampittha, tadāpi tattakāya eva kampane kiṃ kāraṇaṃ? Jātikhettabhāvena tasseva ādito pariggahassa katattā, pariggahaṇa-ñcassa dhammatāvasena veditabbaṃ. Tathā hi purimabuddhānampi tattakameva jātikhettaṃ ahosi. Tathā hi vuttaṃ “dasasahassī lokadhātu nissaddā hoti nirākulā ...pe... mahāsamuddo ābhujati, dasasahassī pakampatī”ti ca ādi. Udakapariyantaṃ katvā chappakārappavedhanena. Avītarāge bhimsetīti bhimṣano, so eva **bhimṣanakoti** āha “**bhayajanako**”ti. **Devabheriyoti** devadundubhisaddassa pariya-yavacanamatthaṃ, na cettha kāci bherī devadundubhīti adhippetā, atha kho uppātabhāvena labbhamāno ākāsato nigghosāsaddo. Tenāha “**devo**”ti-ādi. **Devoti** megho. Tassa hi tadā acchabhāvena ākāsassa vassābhāvena sukkhagajjitasaññite (2.0509) sadde niccharante devadundubhisamaññā. Tenāha “**devo sukkhagajjitaṃ gajjī**”ti.

bhāro, dāni na cirasseva nikkhipissāmi”ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāve-
Pīivegavissaṭṭhanti “evaṃ ciratarakālaṃ vahito ayaṃ atabhāvasaññito dukkha-
bhāro, dāni na cirasseva nikkhipissāmi”ti sañjātasomanasso bhagavā sabhāve-
neva pīivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udāneti, evaṃ udānentena ayampi attho sādhitō
hotīti dassanattaṃ aṭṭhakathāyaṃ “**kasmā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tulīyatīti **tulanti** tula-saddo kammaśādanoti dassetuṃ “**tulitaṃ**”ti vuttaṃ. Appā-
nubhāvatāya **paricchinnaṃ**. Tathā hi taṃ paṭipakkhena parito khaṇḍitabhāvena
parittanti vuccati. Paṭipakkhāvikkhambhanato dīghasantānatāya vipulaphalatāya
ca **na tulaṃ na paricchinnaṃ**. Yehi kāraṇehi pubbe avisesato “mahaggataṃ atula-
n”ti vuttaṃ, tāni kāraṇāni rūpāvaccarato āruppassa sātisayaṃ vijjantīti **arūpāvaccaraṃ**
atulanti vuttaṃ, itarañca tulanti. **Appavipākanti** tīsupi kammesu yaṃ appavipākaṃ
hīnaṃ, taṃ tulaṃ. **Bahuvipākanti** yaṃ mahāvipākaṃ paṇītaṃ, taṃ atulaṃ. Yaṃ
panettha majjhimaṃ, taṃ hīnaṃ ukkaṭṭhanti dvidhā bhinditvā dvīsu bhāgesu
pakkhipitabbaṃ. Hīnattikavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva appabahuvipākataṃ
niddhāretvā tassa vasena tulātulabhāvo veditabbo. Sambhavati etasmāti **sambha-**
voti āha “**sambhava hetubhūtaṃ**”ti. **Niyakajjhataratoti** sasantānadhammesu vipa-
ssanāvasena gocarāsevanāya ca rato. Savipākaṃ samānaṃ pavattivipākamatta-
dāyikammaṃ savipākaṭṭhena sambhavaṃ, na ca taṃ kāmādi bhavābhisaṅkhāra-
kanti tato visesanattaṃ sambhavanti vatvā “**bhavasāṅkhāraṃ**”ti vuttaṃ. **Ossajīti**
ariyamaggena avassajī. **Kavacaṃ viya** atabhāvaṃ pariyanandhitvā ṭhitaṃ attani
sambhūtattā **attasambhavaṃ kilesaṅca** abhindīti kilesabhedasahabhāvikkamma-
ssajjanaṃ dassento tadubhayassa kāraṇamāha “**ajjhatarato samāhito**”ti.

Paṭhamavikappe avasajjanameva vuttaṃ. Ettha avasajjanākāroti taṃ dassento
“**atha vā**”ti-ādimāha. Tattha **tīrentoti** “uppādo bhayaṃ, anuppādo khemaṃ”ti-ādinā
vīmaṃsanto. **Tulento tīrentoti**-ādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ
“**pañcakkhandhā**”ti-ādiṃ vatvā bhavasāṅkhārassa avasajjanākāraṃ sarūpato
dasseti. **Evanti**-ādinā (2.0510) pana udānagāthāvaṇṇanāyaṃ ādito vuttamatthaṃ
nigamanavasena dasseti. **Abhītabhāvañāpanatthañcāti** ayampi attho saṅgahitoti
daṭṭhabbaṃ.

Cāpālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pāsādakampanavaggo

1-2. Pubbasuttādivaṇṇanā

823-824. Parato imasmiṃ pāsādakampanavagge dasamasutte **āvi bhavissanti**.
Cha-abhiññāpādakāti channaṃ abhiññānaṃ pādakabhūtā padhānabhūtā. Yathā
paṭhamasutte, tathā dutiyatatiyasuttesupi ca cha-abhiññāpādakā iddhipādā kathi-

tāti attho.

3. Chandasamādhisuttavaṇṇanā

825. Yo samādhissa nissayabhūto chando, so idhādhippetoti āha “**chandanti kattukamyatāchandan**”ti. Tassa ca adhipateyyaṭṭho nissayaṭṭho, na vinā taṃ chandaṃ nissāyāti āha- “**nissāyāti nissayaṃ katvā, adhipatiṃ katvāti attho**”ti. **Padhānabhūtā**ti seṭṭhabhūtā, seṭṭhabhāvo ca ekassapi catukiccasādhanavasena pavattiyā, tato eva bahuvacananiddeso, padhānasaṅkhāraṭṭhena padhānasaṅkharāṇato. “Chandaṃ ce nissāya ...pe... ayaṃ vuccati chandasamādhī”ti imāya pāḷiyā chandādhīpati samādhī **chandasamādhī**ti adhipatisaddalopaṃ katvā samāso vuttoti viññāyati, adhipatisaddatthadassanavasena vā chandahetuko, chandādhīko vā samādhī **chandasamādhī**. Tena “chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi padhānabhūtasāṅkhārehi ca samannāgatā”ti vakkhati, taṃ ānetvā sambandho. **Padhānabhūtā**ti vīriyabhūtā. Keci vadanti- “saṅkhatasaṅkhārādinivattanattamaṃ padhānaggahaṇaṃ”ti. Atha vā taṃ taṃ visesaṃ saṅkharotīti **saṅkhāro**, sabbampi vīriyaṃ. Tattha catukiccasādhakato tadaññassa nivattanattamaṃ **padhānaggahaṇanti**. Yathā chando chandasamādhinā ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato, evaṃ chandasamādhī chandena ceva padhānasaṅkhārehi ca samannāgato. Padhānasaṅkhārāpi chandena (2.0511) ceva chandasamādhinā ca samannāgatāti tīsupi padesu samannāgatasaddo yojetabbo. **Tasmāti** yasmā tayopi chandādayo ekacittuppādapariyāpannā, tasmā sabbe te dhammā ekato katvā “ayaṃ vuccati ...pe... iddhipādo”ti vuttanti. Evaṃ chandādīnaṃyeva cettha iddhipādabhāvo vutto, vibhaṅge pana tesam iddhibhāvo sampayuttānaṃ iddhipādabhāvo vuttoti dassento “**iddhipādavibhaṅge panā**”ti-ādimāha.

Idāni nesaṃ iddhipādatāpi sambhavatīti dassento “**apicā**”ti-ādimāha. Tattha chandañhi bhāvayato padhānaṃ katvā bhāventassa tathā pavattapubbābhisaṅkhāravasena ijhamāno chando **iddhi** nāma, tassa nissayabhūtā padhānasaṅkhārā **iddhipādo** nāma. Sesadvayepi eseva nayo. Tathā bhāvayantassa mukhyatāmattaṃ sandhāya vuttaṃ, ijhanattho pana sabbesaṃ samānanti dassento “**sampayutta ...pe... ijhantiyevā**”ti āha.

Iddhipāde asaṅkarato dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **chandādayoti** chandasamādhīpadhānasaṅkhārā. **Sesiddhipādesūti** vīriyiddhipādādīsu. Tattha vīriyasamādhīpadhānasaṅkhārasamannāgatoti dvikkhattuṃ vīriyaṃ āgataṃ, tattha purimaṃ samādhivisesaṃ, vīriyādhīpatisamādhī eva vīriyasamādhīti dutiyaṃ samannāgamaṅgadassanaṃ. Dveyeva hi sabbattha samannāgamaṅgāni samādhī padhānasaṅkhāro ca, chandādayo samādhivisesanāni, padhānasaṅkhāro pana padhānavacaneva visesito, na chandādīhīti na idha vīriyādhīpatitā padhānasaṅkhārassa vuttā hoti. Vīriyañca samādhīṃ visesetvā ṭhitameva samannāgamaṅgavasena padhānasaṅkhāravacanena vuttanti nāpi dvīhi vīriyehi samannāgamo vutto hoti. Yasmā pana chandādīhi visiṭṭho samādhī, tathāpi visiṭṭheneva ca tena sampayutto padhānasaṅkhāro sesadhammā ca, tasmā samādhī-

visesanānaṃ vasena cattāro iddhipādā vuttā, visesanabhāvo ca chandādīnaṃ taṃtaṃ-avassayadassanavasena hotīti “chandasaṃādhi ...pe... iddhipādo”ti ettha nissayatthepi pāda-sadde upādāyaṭṭhena chandādīnaṃ iddhipādātā vuttā hoti, teneva **abhidhamme uttaracūḷabhājaniye** “cattāro iddhipādā chandiddhipādo”-ti-ādinā (vibha. 457) chandādīnaṃyeva iddhipādātā vuttā, pañhapucchake ca “cattāro iddhipādā idha bhikkhu chandasamādhi”ti-ādināva (vibha. 431) uddesaṃ katvāpi puna chandādīnaṃyeva kusalādibhāvo (2.0512) vibhatto. Upāyiddhipādada-ssanattameva hi nissayiddhipādada-ssanaṃ kataṃ, aññathā catubbidhatā na hotīti ayamettha pāḷivasena atthavinicchayo. Tattha **upāyiddhipādada-ssanattame-
vā**ti chandādike dhure jeṭṭhake pubbaṅgame katvā nibbattitasamādhi chandādhi-
patisamādhīti chandādīnaṃ iddhiyā adhiḡamūpāyada-ssanaṃ upāyiddhipādada-
ssanaṃ, tadattameva “tathābhūtassa vedanākkhandho ...pe... viññāṅakkha-
ndho”ti tattha tattha pāḷiyaṃ nissayiddhipādada-ssanaṃ kataṃ chandādiviṣiṭṭhā-
naṃyeva vedanākkhandhādīnaṃ adhippetatā. Evañcetaṃ sampaṭicchitabbaṃ,
aññathā kevalaṃ iddhisampayuttānaṃyeva khandhānaṃ vasena iddhipādabhāve
gayhamāne tesam catubbidhatā na hoti visesakāraṇabhāvatoti adhippāyo.

Kecīti uttaravihāravāsino. **Anibbattoti** hetupaccayehi na nibbatto, na sabhāva-
dhammo, paññattimattanti adhippāyo. Vādamaddanattāya hoti, abhidhamme ca
āgato uttaracūḷavāroti yojanā. **Cattāro iddhipādā**ti-ādi uttaracūḷavāradassanaṃ.
Ime pana uttaracūḷavāre āgatā iddhipādā.

Raṭṭhapālatthero chande sati kathaṃ nānujānissantīti sattāhāni bhattāni abhu-
ñjitvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā chandameva nissāya arahattaṃ pāpu-
ṇīti āha- “**raṭṭhapālatthero chandaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi**”-
ti. **Soṇattheroti** sukhumālasoṇatthero. So hi āyasmā attano sukhumālabhāvaṃ
acintetvā ativelaṃ caṅkamanena pādesu utṭhitesupi ussāhaṃ avissajjento vīriyaṃ
dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi. **Sambhutatthero** “cittavato ce alama-
riyāñāṇadassanaviseso ijjheyya, mayhaṃ ijjheyyāti cittaṃ dhuraṃ katvā lokuttara-
dhammaṃ nibbattesi. Mogharājā “paññavato ce maggabhāvanā ijjheyya, mayhaṃ
ijjheyyā”ti paññāpubbaṅgamaṃ paññādhuraṃ paññājeṭṭhakaṃ katvā arahattaṃ
pāpuṇīti āha “**mogharājā vīmaṃsaṃ dhuraṃ katvā lokuttaradhammaṃ nibbattesi**”-
ti. Idāni nesaṃ ariyānaṃ upaṭṭhānussāhamantajātisampadaṃ nissāya rañño
santike laddhavisese amaccaputte nidassanabhāvena dassetuṃ “**tattha yathā**”-
ti-ādimāha. Ettha (2.0513) ca punappunaṃ chanduppādanaṃ tosaṃ viya hotīti
chandassa upaṭṭhānasadisatā vuttā, thāmabhāvato ca vīriyassa sūrattasadisatā,
cintanappadhānattā cittassa mantasaṃvidhānasadisatā, yonisomanasikāra-sa-
mbhūtesu kusaladhammesu paññā seṭṭhāti vīmaṃsāya jātisampattisadisatā vuttā.

4. Moggallānasuttavaṇṇanā

826. Uddhaccapakatikāti vikkhittasabhāvā, vibbhantacittāti attho. Anavaṭṭhita-
tāya vipphanditacittatāya **vipphandamānacittā**. Tucchatāya naḷo viyāti naḷo, māno,
uggato naḷo etesanti **unnaḷāti** āha- “**unnaḷāti ...pe... vuttaṃ hoti**” ti. **Capalāti** cāpa-

lyatā nāma lolabhāvo. **Murāti** kharavacanā, pharusavacanāti attho. **Vikiṇṇavācā** nāma samphappalāpinoti vuttaṃ “**asaṃyatavacanā**” ti-ādi. Paṭipattidhamme pamuṭṭhā vinaṭṭhā paṭivinaṭṭhā sati etesanti **muṭṭhasatīti** āha- “**naṭṭhassatino**” ti. **Ubbhantacittāti** samādhino abhāvena uddhacceneva uparūpari bhantacittā. **Pākati-ndriyā** abhāvitakāyatāya gāmadārakā viya pakatibhūta-indriyā. Nemo vuccati bhūmiyā baddhabhāvanimittapadeso, gambhīro nemo etassāti **gambhīranemo**. **Suṭṭhu nikhātoti**-ādi tassa pādassa suppatitṭhitabhāvadassanaṃ.

5. Uṇṇābhabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

827. **Pahānatthanti** anuppādapahānatthaṃ.

9. Iddhādidesanāsuttavaṇṇanā

831. **Abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ adhippetam** “iddhilābhāya pavattati” ti vacanato.

10. Vibhaṅgasuttavaṇṇanā

832. **Chandaṃ uppādetvāti** bhāvanāchandaṃ uppādetvā. **Linākāro**ti bhāvanācittassa layāpatti. **Kosajjena** vokiṇṇāpajjanaṃ vuttaṃ.

Evaṃ (2.0514) pasādābhāvena cittassa vikkhepāpatti, tattha pasāduppādanena yaṃ sampahaṃsanaṃ icchitabbaṃ, tassa uppādanākāraṃ dassetuṃ vuttaṃ “**so buddhadhammasaṅghaṃ āvajjetvā**” ti-ādi. Vatthukāme ārabba vikkhitto punappunaṃ vikkhitto hotiyevāti vuttaṃ “**anuvikkhitto**” ti. Uppathaṃ paṭipannassa cittassa daṇḍanaṭṭhena niggaṇhanaṭṭhena suttāni eva daṇḍoti **suttadaṇḍo**, tena suttadaṇḍena cittaṃ tajjetvā. Pañcakāmaguṇe ārabba pavatto cittavikkhepo punappunaṃ uppajjatevāti vuttaṃ “**anuvikkhitto anuvisaṭo**” ti.

Purepacchābhāvo kammaṭṭhānassa manasikāravasena uggahavasena vāti tadubhayaṃ dassetuṃ “**kathan**” ti-ādi vuttaṃ. **Atilīnādīsu catūsu ṭhānesū**ti atilīnāti-paggahitasamkhitta-anuvikkhittasaññitesu catūsu ṭhānesu. Tattha bhāvanaṃ ana-jjhogāhetvāva saṅkoco **atilīnatā**, ajjhogāhetvā anto saṅkoco **samkhittatā**, antosa-ṅkhepo **atipaggahitatā**, accāraddhavīriyatā **anuvikkhittatā**. Bahiddhā visamavita-kkānubhāvanaṃ āpajjanto dvattiṃsākāravasena aṭṭhikasasaññāvasena vā gaheta-bbanti āha- “**sarīravasena veditabban**” ti. Tenāha “**uddham pādatalā**” ti-ādi (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110).

Aññamaññaṃ asaṅkarato ākiriyanti pakārato ṭhapīyantīti

ākārā, bhāgāti āha- “**yehi ākārehīti yehi koṭṭhāsehī**” ti. Liṅgiyati sallakkhiyatīti **liṅgaṃ**, saṅghānaṃ. Nimīyati niddhāretvā paricchindīyatīti **nimittaṃ**, upaṭṭhānaṃ. **Yo bhikkhūti**-ādi ālokasaññaṃ yo uggaṇhāti, taṃ dassanaṃ. **Aṅgaṇeti** vivaṅgaṇe. **Ālokasaññaṃ manasikaroti** rattiyaṃ. **Vīriyādīsupī** Ti yathā “idha bhikkhu chandaṃ uppādetvā” ti chande vitthāranayo vutto, vīriyādīsupi eso eva vitthāranayo yojetabbo.

Pāsādakampanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ayogūlavaggo

2. Ayogūlasuttavaṇṇanā

834. Iminā catumahābhūtamayenāti iminā sabbalokapaccakkhena catūhi mahābhūtehi nibbattena catumahābhūtamayena. Manomayo pana nimmitakāyo (2.0515) bhagavato rucivasena paresaṃ paccakkho hoti. **Omātīti** avamāti. Ava-pubbo hi mā-saddo satti-atthopi hotīti “**pahoti sakkoti**” ti attho vutto. **Asambhinnapadanti** asādhāraṇapadaṃ aññattha anāgatattā. Kāyassa citte samodhanaṃ āropanaṃ tannissitatākaraṇaṃca atthato cittaḡatīyā pavattanamevāti āha “**cittaḡatīyā pese-tī**” ti.

Tattha **cittaḡatīgamaṃ** nāma cittavasena kāyassa pariṇāmanena “ayaṃ kāyo imaṃ cittaṃ viya hotū” ti kāyassa cittena samānagatikatāṭhapanāṃ. Kathaṃ pana kāyo dandhapavattiko lahupavattinā cittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittaḡatīyā pariṇāmanena cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ na hoti. Na hi kadāci taṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa vasena pavattitumaṃ sakkoti, “idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū” ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagatī-anulomeneva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatīyā pariṇāmitaṃ nāma hoti. Evaṃ “ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū” ti adhiṭṭhānena pageva sukhalahusaññāya sampāditattā abhāvīti-ddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahukaṃ katipayacittavāreneva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattamāno kāyo cittaḡatīyā pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva icchitaṭṭhānappattiyā, evañca katvā bāhāsamiñjanapasāraṇū-pamāpi upacārena vinā suṭṭhutamā yuttā hotīti. Aññathā dhammatāvilomatā siyā, nāpi dhammānaṃ lakkhaṇaññathattaṃ iddhibalena kātuṃ sakkā, bhāvaññathatta-meva pana kātuṃ sakkāti.

3-10. Bhikkhusuttādivaṇṇanā

835-842. “Dvinnaṃ phalānaṃ” ti āgatasuttaṃ sandhāya “**dve phalāni ādiṃ katvā**”-

ti vuttaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Ayogūlavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iddhipādasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anuruddhasamṃyuttaṃ

1. Rahogatavaggo

1-2. Paṭhamarahogatasuttādivaṇṇanā

899-900. Chattimsāya (2.0516) **ṭhānesūti** ajjhattaṃ kāye samudayadhammānupassī, vayo, samudayavayo, bahiddhā samudayo, vayo, samudayavayo, ajjhatabhiddhā samudayo, vayo, samudayavayadhammānupassīti nava anupassanā, tathā vedanāya citte dhammesūti evaṃ chattimsāya ṭhānesu. **Dutiye dvādasasu ṭhānesūti** kāye ajjhattaṃ bahiddhā ajjhatabhiddhā, vedanāya citte dhammesūti evaṃ dvādasasu ṭhānesu.

3. Sutanusuttavaṇṇanā

901. Imāya pāḷiyāti imāya hīnattikapāḷiyā. **Ime dhammā hīnā** lāmakatṭhena. **Ime dhammā majjhimā** hīnapaṇītānaṃ majjhe bhavāti. Uttamatṭhena attappakatṭhena padhānabhāvaṃ nīṭāti **paṇītā**.

4-7. Paṭhamakaṇḍakīsuttādivaṇṇanā

902-905. Kaṇḍakā etissā atthīti **kaṇḍakī**, karamandagaccho. Osadhibhāvāpekkhāya itthilinganiddeso, tabbahulatāya taṃ vanaṃ “kaṇḍakīvanan”teva paññāyittha. **Sahassalokanti** sahassacakkavāḷalokaṃ. **Dasacakkavāḷasahassaṃ ekāvajjanassa āpāthaṃ āgacchati** tathā ālokavaḍḍhanassa katattā.

9. Ambapālivanasuttavaṇṇanā

907. Arahattabhāvadīpakanti arahattassa atthibhāvadīpakaṃ. “Arahattabhāvadīpikan”ti vā pāṭho.

Rahogatavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggavaṇṇanā

909-922. Dasabalaññānti (2.0517) dasavidhabalaññāṇaṃ. **Ekadesenā**ti padesa-vasena. Sāvakānampi attano abhinīhārānurūpaṃ ñāṇaṃ pavattatīti te kālapadesa-vasena ceva yathāparicayasattapadesavasena ca ṭhānānīti jānanti, sammāsambuddhānaṃ pana anantaññāṇatāya sabbattheva appaṭihatameva ñāṇanti āha- “**sabbaññubuddhānaṃ panā**”ti-ādi. **Etam** dasabalaññāṇaṃ anantavisayattā **nippadesaṃ** anūnatāya **sabbākāraparipūraṃ**.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anuruddhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jhānasamṃyuttavaṇṇanā

923. Jhānasamṃyuttaṃ suviññeyyameva, missakanti vadanti.

Jhānasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ānāpānasamṃyuttaṃ

1. Ekadhammavaggo

1. Ekadhammasuttavaṇṇanā

977. Etthāti (2.0518) etasmiṃ paṭhamasutte. **Vuttameva**, tasmā tattha vuttana-yeneva veditabbanti adhippāyo.

6. Ariṭṭhasuttavaṇṇanā

982. No-saddo pucchāyaṃ, tasmā nūti iminā samānatthoti āha “**bhāvettha nū**”ti. **Kāmacchandoti** vatthukāmesu icchāti āha “**pañcakāmaguṇīkarāgo**”ti. **Dvādasasu āyatanadhammesu** sapaṇasantatipariyāpannesu. **Iminā** kāmacchandappahānaki-ttanena paṭighasaññāpaṭivinayakittanena ca **anāgāmimaggam** katheti pañcora-mbhāgiyasaññojanasamucchedassa byākatattā. **Vipassanaṃ** dassentoti “vipa-

ssanaṃ anuyuñjathā” ti dassento.

8. Padīpopamasuttavaṇṇanā

984. “Neva kāyopi kilamati na cakkhūni” ti aṭṭhakathāyaṃ paduddhāro kato. “**Kāyopi kilamati, cakkhūnipi vihaññanti**” ti vatvā yattha yathā hoti, tāni dassetuṃ “**dhātukammaṭṭhānasmim̐ hī**” ti-ādi vuttaṃ. **Cakkhūni phandanti kilamantīti-ādi** ativelam̐ upanijjhāyane hotīti katvā vuttaṃ. **Imasmim̐ pana kammaṭṭhāneti ānāpāna-**kammaṭṭhāne. **Evamāhāti** “bhikkhu cepi ākañkheyya, neva kāyo kilameyyā” ti evamāha.

Labhatīti aṭṭhakathādhippāye ṭhatvā vuttaṃ, parato āgatena theravādena so anicchito. Na hi tārakarūpamuttāvaḷikādisadisam̐ nimittūpaṭṭhānākāramattaṃ khaṇamattaṭṭhāyinaṃ kasiṇanimittesu viya ugghāṭanaṃ kātuṃ sakkoti. Tenāha “**na labbhatevā**” ti. **Ānisaṃsadassanattam̐ gahito**, ānāpānassatisamādhismim̐ siddhe ayaṃ guṇo sukheveva ijhatīti. **Yasmā bhikkhūti imasmim̐ vāre nāgatanti** yathā purimavāre “bhikkhu cepi ākañkheyyā” ti (2.0519) āgataṃ, evaṃ idha “bhāvite kho, bhikkhave, ānāpānassatisamādhimhī” ti āgatavāre bhikkhuggahaṇa-makataṃ, tasmā “so” ti na vuttaṃ.

9. Vesālīsuttavaṇṇanā

985. **Pākāraparikkhepavaḍḍhanenāti** pākāraparikkhepena bhūmiyā vaḍḍhanena. Rājagahasāvattiyo viya **idampi ca nagaram̐ ...pe... sabbākāravepullatam̐ pattam̐. Anekapariyāyenāti** ettha **pariyāya**saddo kāraṇavacanoti āha “**anekehi kāraṇehī**” ti, ayaṃ kāyo aviññāṇakopi saviññāṇakopi evampi asubho evampi asubhoti nānāvidhehi kāraṇehīti attho. **Asubhākārasandassanappavattanti** kesādivasena tathāpi vaṇṇādito asubhākārassa sabbaso dassanavasena pavattaṃ. **Kāyavicchandanīyakathanti** attano parassa ca karajakāye vicchandanuppādanakathaṃ. **Muttam̐ vāti-ādinā** byatirekamukhena kāyassa amanuññataṃ dasseti. Tattha ādito tīhi padehi adassanīyatāya asāraṇatāya ca, majjhe catūhi duggandhatāya, ante ekena lesamattenapi manuññatābhāvamassa dasseti. **Atha khoti-ādinā** anvayato sarūpeneva amanuññatāya dassanaṃ. “**Kesalomādī**” ti sañkhepato vuttamatthaṃ vibhāgena dassetuṃ “**yepī**” ti-ādi vuttaṃ.

Vaṇṇentoti vitthārento. **Asubhāyāti** asubhamātikāya. **Phātikammanti** bahulikāro. Kilesacorehi anabhibhavanīyattā jhānaṃ “**cittamañjūsan**” ti vuttaṃ. **Nissāyāti** pādakaṃ katvā.

Apare pana “tasmim̐ kira addhamāse na koci buddhaveneyyo ahosi, tasmā bhagavā evamāha- ‘icchāmahaṃ, bhikkhave’ ti-ādī” ti vadanti. **Pare kirāti ki-**saddo arucisaṃsūcanattho. **Tenāha “idam̐ pana icchāmattan”** ti.

Anekakāraṇasammissoti ettha kāraṇaṃ nāma kāyassa asuciduggandhajegu-cchapaṭikūlatāva. **Sabbamakam̐sūti** puthujjanā nāma sāvajjepi tattha anavajjasa-ññino hutvā kāraṇakārāpanasamanuññatābhedaṃ sabbam̐ pāpaṃ akam̐su (2.0520)

Kāmaṃ dasānussatiggahaṇe neva ānāpānassati gahitā, sā pana tattha sannipatita-bhikkhūsu bahūnaṃ sappāyā sātthikā ca, tasmā puna gahitā. Tathā hi bhagavā tameva kammaṭṭhānaṃ imasmiṃ sutte kathesi. Āhāre paṭikūlasaññā asubhakkammaṭṭhānasadisā, cattāro pana āruppā ādikammikānaṃ ayogyāti tesam idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vesāliṃ upanissāyāti vesālīnagaraṃ gocaragāmaṃ katvā. **Muhuttenevāti** satthari saddhamme ca gāravena upagatabhikkhūnaṃ vacanasamanantameva uṭṭhahiṃsūti katvā vuttaṃ. Buddhakāle kira bhikkhū bhagavato sandesaṃ sirasā sampaṭicchitum ohitasotā viharanti.

Ānāpānapariggāhikāyāti assāsapassāse pariggaṇhanavasena pavattāya satiyā. **Sampayutto samādhīti** tāya sampayutta-aññamaññapaccayabhūtāya uppanno samādhī. **Ānāpānassatiyaṃ vā samādhīti** iminā upanissayapaccayasabhāvampi dasseti, ubhayatthāpi sahaṃjātādīnaṃ sattannampi paccayānaṃ vasena paccayabhāvaṃ dasseti. “Yathāpaṭipannā me sāvakā cattāro satipaṭṭhāne bhāventī”ti-ādīsū uppādanavaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti vuccatīti tadubhayavasena atthaṃ dassento “**bhāvitoti uppādito vaḍḍhito**”

vā”ti āha. Tattha bhāvaṃ vijjamānataṃ ito gatoti **bhāvito**, uppādito paṭiladdhamattoti attho. Uppanno pana laddhāsevano **bhāvito**, paguṇabhāvaṃ āpādito vaḍḍhitoti attho. **Bahulikato**ti bahulaṃ pavattito. Tena āvajjanādivasībhāvappattimāha. Yo hi vasībhāvamāpādito, so icchiticchitakkhaṇe samāpajjitabbato punappunaṃ pavattissati. Tena vuttaṃ **“punappunaṃ kato”**ti. Yathā “idheva, bhikkhave, samaṇo (ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241), vivicceva kāmehī”ti (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) ca evamādīsu paṭhamapade vutto eva-saddo dutiyādīsipi vuttoyeva hoti, evamidhāpīti āha **“ubhayattha evasaddena niyamo veditabbo”**ti. Ubhayattha niyamena laddhaguṇaṃ dassetuṃ **“ayaṃ hī”**ti-ādi vuttaṃ.

Asubhakammaṭṭhānanti asubhārammaṇaṃ jhānamāha. Tañhi asubhesu yogakammabhāvato yogino sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvato ca **“asubhakammaṭṭhānan”**ti vuccati. **Kevalanti** iminā ārammaṇaṃ nivatteti. **Paṭivedhavasena**ti (2.0521) jhāna-paṭivedhavasena. Jhānañhi bhāvanāvisesena ijjhantaṃ attano visayaṃ paṭivijjhantameva pavattati yathāsabhāvato paṭivijjhiyati cāti paṭivedhoti vuccati. **Oḷārikārammaṇattā**ti bībhacchārammaṇattā. **Paṭikūlārammaṇattā**ti jigucchitabbārammaṇattā. **Pariyāyenā**ti kāraṇena, lesantarena vā. **Ārammaṇasantatāyā**ti anukkamena vicitabbataṃ pattārammaṇassa paramasukhūmataṃ sandhāyāha. Santehi sannisinne ārammaṇe pavattamāno dhammo sayampi sannisinna hoti. Tenāha **“santo vūpasanto nibbuto”**ti, nibbutasabbapariḷāhoti attho. Ārammaṇasantatāya tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ **santatā** lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhānāhi veditabbā.

Nāssa santapaṇītabhāvāvahaṃ kiñci secananti **asecanako**. Asecanakattā **anāsittako**, anāsittakattā eva **abbokiṇṇo**, asammisso parikammādinā. Tato eva **pātiyekko** visumyeveko. **Āveṇiko** asādhāraṇo. Sabbametaṃ sarasato eva santabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ, parikammaṃ vā santabhāvanimittaṃ. **Parikammanti** ca kasiṇakaraṇādinimittuppādapariyosānaṃ, tādisaṃ ettha natthīti adhippāyo. Tadā hi kammaṭṭhānaṃ nirassādattā asantaṃ appaṇītaṃ siyā. Upacāre vā natthi ettha santatāti yojanā. Yathā upacārakkhaṇe nīvaraṇādivigamena aṅgapātubhāvena ca paresaṃ santatā hoti, na evamimassa. Ayaṃ pana ādisamannā ...pe... paṇīto cāti yojanā. **Kecīti** uttaravīhāravāsino. **Anāsittakoti** upasecanena anāsittako. Tenāha- **“ojavanto”**ti ojavantasadisoti attho. **Madhuroti** iṭṭho. Cetasikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ tikacatukkajjhānavasena, upekkhāya vā santabhāvena sukhagatikattā sabbesampi jhānānaṃ vasena veditabbā. Jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpa-phuṭṭhasarīratāvasena pana kāyikasukhapaṭilābhasaṃvattanaṃ daṭṭhabbaṃ, tañca kho jhānato vuṭṭhitakāle. Imasmiṃ pakkhe **“appitappitakkhaṇe”**ti idaṃ hetumhi bhummavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Avikkhambhīti jhānena sakasantānato anīhate appahīne. **Akosallasambhūti** akosallaṃ vuccati avijjā, tato sambhūte. Avijjāpubbaṅgamā hi sabbe pāpa-dhammā. **Khaṇenevā**ti attano pavattikkhaṇeneva. **Antaradhāpetī**ti ettha antaradhāpanaṃ vināsaṃ, taṃ pana jhānakattukaṃ (2.0522) idhādhippetanti pariyuṭṭhānappahānaṃ hotīti āha- **“vikkhambhīti”**ti. **Vūpasametī**ti visesena upasameti. Vise-

sena upasamaṇaṃ pana sammadeva upasamaṇaṃ hotīti āha “**suṭṭhu upasameti**” - ti. Sāsanikassa jhānabhāvanā yebhuyyena nibbedhabhāgiyā hotīti āha “**nibbedhabhāgiyattā**” ti. Ariyamaggassa pādakabhūto ayaṃ samādhi anukkamena vaḍḍhitvā ariyamaggabhāvaṃ upagato viya hotīti āha “**anupubbena ariyamaggavuddhippatto**” ti. Ayaṃ panattho virāganirodhapaṭinissaggānupassanānaṃ vasena sammadeva yujjati. Sesam suviññeyyameva.

10. Kimilasuttavaṇṇanā

986. Theroti ānandatthero. Ayaṃ desanāti “kathaṃ vibhāvito nu kho kimilā” ti-ādinā pavattā desanā. **Kāyaññataranti** rūpakāye aññatarakoṭṭhāse. **Evanti** yathā ānāpānaṃ anussaranto bhikkhu kāye kāyānupassī jāto, evaṃ sabbattha vāresu vedanānupassīti-ādi attho veditabbo.

Desanāsīanti desanāpadesaṃ. Manasikārapadesena vedanā vuttāti taṃ sabbamaṃ sarūpato aññāpadesato apadisati. **Yatheva hīti-ādinā** tattha nidassanaṃ dasseti. **Cittasaṅkhārapadadvayeti** “cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāraṇaṃ” ti etasmiṃ padadvaye.

Evaṃ santepī Ti pīti manasikāracittasaṅkhārapadesena yadi vedanā vuttā, evaṃ santepī. **Esā** yathāvuttā **vedanā ārammaṇaṃ na hoti**. Vedanārammaṇā ca anupassanā, **tasmā vedanānupassanā na yujjati**. Yadi evaṃ mahāsatipaṭṭhānādīsu “vedanā vediyati” ti vuttaṃ, taṃ kathanti āha- “mahāsatipaṭṭhānādīsopī” ti-ādi. Tattha **sukhādīnaṃ vatthunti** sukhādīnaṃ uppattiyā vatthubhūtaṃ rūpasaddādiṃ ārammaṇaṃ katvā vedanā vediyati, na puggalo puggalasseva abhāvato. **Vedanāppavattim upādāya** nissāya yathā “puggalo vedanaṃ vediyati” ti **vohāramattaṃ hoti**. Evaṃ idhāpi vedanāya assāsapassāse ārabba pavatti, tathā pavattamanasikārasīsenā “vedanāsu vedanānupassī bhikkhu tasmim samaye viharati” ti vutto. **Taṃ sandhāyāti** taṃ vedanāya ārammaṇabhāvaṃ sandhāya (2.0523). **Ādīnaṃ padānaṃ. Etassa** “vedanānupassanā na yujjati” ti vutta-anuyogassa.

Sappīṭike dve jhāne samāpajjati ti pīti sahagatāni paṭhamadutiya jhānāni paṭipāṭiyā samāpajjati. **Tassāti** tena. Paṭisaṃviditasaddāpekkhāya hi kattu-atthe etaṃ sāmivacanaṃ. **Samāpattikkhaṇeti** samāpajjanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenāti** jhānena samaṅgibhāvena. **Ārammaṇatoti** ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti paṭisaṃviditā hoti**, ārammaṇassa paṭisaṃviditattāti vuttaṃ hoti. Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃvidito hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditāva hoti salakkhaṇato sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanakkhaṇeti** vipassanāpaññāya tikkhavisadabhāvappattāya visayato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇappaṭivedhenāti** pītiyā salakkhaṇassa sāmāññalakkhaṇassa ca paṭivijjanena. Yañhi pītiyā visesato sāmāññato ca lakkhaṇaṃ, tasmim vidite sā yāthāvato veditā eva hoti. Tenāha “**asammohato pīti paṭisaṃviditā hoti**” ti.

Idāni tamatthaṃ pāḷiyā eva vibhāvetuṃ “**vuttañhetan**” ti-ādimāha. Tattha **dīghaṃ**

assāsavasenāti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtaṃ vasena. Pajānato sā pīti paṭisaṃveditā hotīti sambandho. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānatoti** jhānapariyāpannaṃ “avikkhepo”ti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yathā hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃveditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃveditā eva hotīti. **Sati upaṭṭhitā hotīti** dīghaṃ assāsavaseṇa jhānasampayuttā sati tasmim ārammaṇe upaṭṭhitā ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena tena ñāṇena suppaṭiveditattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā sā pīti paṭisaṃveditā hoti. **Dīghaṃ passāsavaseṇā**ti-ādīsopi imināva nayena attho veditabbo. Tena vuttaṃ “**eteneva nayena avasesapadānīpi atthato veditabbānī**” ti.

Yathevāti-ādīsū (2.0524) ayaṃ saṅkhepattho- jhānapaṭilābhena yathā ārammaṇato pīti-ādayo paṭisaṃveditā honti tena vinā tesam appavattanato. Evaṃ jhānasampayuttāya taṃpariyāpannaṃ vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhena ārammaṇato vedanā paṭisaṃveditā hoti aruṇuggamena viya sūriyassa tena vinā vedanāya appavattanato. Tasmā vuttanayena atisayappavatti vedanā suppaṭiveditā, tasmā suvuttametanti pubbe vuttacodanaṃ nirākaroti.

Ārammaṇeti assāsapassāsanimittaṃ vadati. **Cittānupassīyeva nāmesa hoti** asammohato cittassa paṭisaṃveditattā. Tenāha “**tasmā**” ti-ādi. **Cittapaṭisaṃveditavaseṇā**ti-ādī-saddena itarā tissopi cittānupassanā saṅgaṇhāti.

Soti dhammānupassanaṃ anuyutto bhikkhu. **Yaṃ taṃ pahānaṃ** pahāyakaññāṇaṃ. **Paññāyā**ti aparāya vipassanāpaññāya aniccavirāgādito disvā duvidhāyapi ajjupekkhitā hoti. **Idaṅhi catukkanti** aniccānupassanādivasena vuttaṃ catukkaṃ. **Tassāpi** dhammānupassanāya. Pajahatīti **pahānanti** āha “**niccasaññaṃ ...pe... pahānakaraññaṃ adhippetan**” ti. **Vipassanāparamparanti** paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Pathapaṭipannaṃ ajjupekkhatīti** majjhimāya paṭipattiyā sammadeva vīthipaṭipannaṃ bhāvanācittaṃ paggahaniggahānaṃ akaraṇena ajjupekkhati. **Ekato upaṭṭhānanti** yasmā majjhimasamathavīthinātivattiyā tattha ca pakkhandanena indriyānaṃ ekarasabhāvena, tatramajjhattatāya bhāvato avisesaṃ ekagga-bhāvūpagamanena ekantato upaṭṭhāti, tasmā na tattha kiñci kātābanti ajjupekkhati. **Tatthāti** evaṃ ajjupekkhane. **Sahajātānampi ajjupekkhanā hoti** tesam pavattanākārassa ajjupekkhanato. “Paññāya disvā” ti vuttattā **ārammaṇa-ajjupekkhanā adhippetā**. Na kevalaṃ nīvaraṇādidhamme ajjupekkhitā, atha kho abhijjhā ...pe... paññāya disvā ajjupekkhitā hotīti yojanā.

Paṃsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa uppattiṭṭhānadassanattaṃ “**catumahāpatho viya cha āyatanāni**” icceva vuttaṃ. Kāyādayo cattāro ārammaṇasatipaṭṭhānā. **Catūsu ārammaṇesu**ti kāyādisu catūsu ārammaṇesu **pavattā** (2.0525) **cattāro sati-paṭṭhānā** paṃsupuñjaṭṭhāniyassa kilesassa upahananato.

Ekadhammavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1-2. Icchānaṅgalasuttādivaṇṇanā

987-988. Kasmāti-ādi vihārasamāpatti-ācikkhaṇe kāraṇaṃ vibhāvetuṃ āradhaṃ.

Eva-vākāroti eva-kāro vā-kāro ca. **Ekantasantattā** ekantena santamanasikāra-bhāvato. Sekkhavacaneneva tesam sikkhitabbassa atthibhāve siddhepi sikkhitabbarahitesu tesupi sekkhāpariyāyassa vuccamānattā sikkhitabbasaddena sekkhe visesetvā vuttā. Āsavakkhayatthaṃ sikkhitabbassa abhāvepi diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ jhānādisikkhanena vinā sikkhitabbābhāvā “**asekkhā nāmā**”ti vuttā. Buddhānaṃ pana sabbaso sammadeva pariniṭṭhitasikkhattā “sikkhāmī”ti na vuttaṃ. Ānāpānājjhānaphalāsamāpatti **tathāgatavihāro**.

3-10. Paṭhama-ānandasuttādivaṇṇanā

989-996. **Aniccādivasenā**ti aniccadukkhānattavasena. **Pavicinati** pakārehi vicinati. **Nikkilesā**ti apagatakilesā vikkhambhitakilesā. Pītisambojjhaṅgo, passaddhisambojjhaṅgoti pāṭho.

Yāya anosakkaṇaṃ anativattanañca hoti, ayaṃ tatramajjhattupekkhā **majjhattā-kāro**ti vuttā. **Ekacittakkaṇikā**ti ekacittuppādapariyāpannattā.

Cattunnaṃ catukkānaṃ vasena **soḷasakkhattukā**. Ānāpānasannissayena pavattattā ārammaṇavasena pavattā

ānāpānārammaṇāpi aparabhāge sati ānāpānassatīti pariyāyena vattabbataṃ arahatīti “**ānāpānassati missakā kathitā**” ti vuttaṃ. **Ānāpānamūlakā**ti ānāpānasannissayena (2.0526) pavattā satipaṭṭhānā. **Tesaṃ mūlabhūtā**ti tesaṃ satipaṭṭhānānaṃ mūlakāraṇabhūtā. **Bojjhaṅgamūlakā**ti bojjhaṅgapaccayabhūtā. **Tepi bojjhaṅgā**ti ete vīsati satipaṭṭhānahetukā bojjhaṅgā. **Vijjāvimuttipūrakā**ti tatiyavijjāya tassa phalassa ca paripūraṇavasena pavattā bojjhaṅgā. **Phalasampayuttā**ti catuttaphalasampayuttā, catubbidhaphalasampayuttā vā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānāpānasamyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Sotāpattisamyuttaṃ

1. Veļudvāravaggo

1. Cakkavattirājasuttavaṇṇanā

997. **Anuggahagaraṇesu** (2.0527) **nipāto**ti anuggaṇhanagaraḥatthajotako nipāto. Kimettha anuggaṇhāti, kiṃ vā garahatīti āha “**catunnan**” ti-ādi. Tattha **anuggaṇhanto** anucchavikaṃ katvā gaṇhanto. **Garahanto** nindanto. Issarasīlo issaro, tassa bhāvo **issariyaṃ**, pabhutā. Adhīnaṃ pati adhipati, tassa bhāvo **ādhipaccaṃ**, sāmibhāvoti āha- “**issariyādhipaccan**” ti-ādi. **Anantakānīti** antarahitāni.

Aveccappasādenāti vatthuttayassa guṇe yāthāvato avecca pavisitvā pasādo. So pana kenaci calanarahitoti āha “**acalappasādenā**” ti. **Maggenā**ti ariyamaggena. **Āgatappasādo** tassa adhigamena laddhappasādo. **Apubbaṃ acarimanti** ekajjhaṃ. Ariyasāvakānañhi ariyamaggo uppajjantova tīsu vatthūsu aveccappasādaṃ āvahanto eva uppajjati. **Tesanti** visayabhūtānaṃ tiṇṇaṃ vatthūnaṃ vasena tidhā vutto. **Yasmā ca** atthato **eko, tasmāva ninnānākaraṇo hoti** pavattaṭṭhānabhede satipi. **Ariyasāvakassa hīti-ādinā** nayena tamatthaṃ vivarati. **Pasādo** okappanā. **Pemaṃ** bhatti. **Gāraṃ** garukaraṇaṃ. **Mahantaṃ** uļāraṃ. **Etaṃ** vibhāgena **natthi** sabbattha samānattā.

Evanti bhavantarepi akopaniyatāya. **Sadisavasena** Ti aññehi akhaṇḍādīhi sadisavasena. Tenāha “**mukhavatṭi yañhi chinne**” ti-ādi. Khaṇḍā etissā atthīti **khaṇḍā**. Esa nayo sesesupi. Pātimokkhe āgatānukkamena sīlassa ādimajjhavibhāgo vedītabbo. **Dvinnaṃ vā tiṇṇaṃ vā**ti sīlakoṭṭhāsānaṃ. **Ekantaraṃ bhinnanti** abhinnena ekantaraṃ hutvā bhinnaṃ. **Tesaṃ** khaṇḍādīnaṃ. “**Bhujissehi**” ti uttarapadalopena niddesoti āha “**bhujissabhāvakarehi**” ti. **Idaṃ vītikkantaṃ** idampi sīlaṃ vītikkantaṃ.

“Ayaṃ sīlassa vītikkamo” ti evaṃ parāmasitum asakkuṇeyyehi.

2. Brahmacariyogadhasuttavaṇṇanā

998. Yesanti (2.0528) aniyamato saddhādīnamādhārabhūtapuggaladassanaṃ. **Buddhe pasādo gahito.** So hi itarehi paṭhamam gahetabboti. **Ariyakantāni sīlāni gahitāni** sotāpannaṃ sīlānaṃ adhippetattā. **Saṅghe pasādo gahito** dhammappasādassa anantaram vuccamānattā. **Dhamme pasādo gahito** aveccappasādabhāvato. Sotam ariyamaggaṃ ādito patti sotāpatti, tassā aṅgāni **sotāpattiyaṅgāni.** **Paccantīti** pajāyanti adhigacchanti. Tenāha “**pāpuṇanti**” ti. **Brahmacariyanti** magga-brahmacariyaṃ. **Katarapasādo** vattamānoti adhippāyo. **Maggappasādoti** magga-sampayutto pasādo. **Āgatamaggassāti** adhigatamaggassa. **Missakappasādo esoti** tasmā ubhopi therā paṇḍitā bahussutā.

3. Dīghāvu-upāsakasuttavaṇṇanā

999. Yadaggena tasmim upāsake yathāvuttāni sotāpattiyaṅgāni saṃvijjanti, tadaggena so tesu vattissatīti āha “**catūsu sotāpattiyaṅgesu sandissasi**” ti. Vijjam bhajantīti **vijjābhāgiyā**, tesu koṭṭhāsesu pariyāpannāti vuttaṃ “**vijjābhāgiyeti vijjakoṭṭhāsike**” ti.

4-5. Paṭhamasāriputtasuttādivaṇṇanā

1000-1001. “Sotāpatti” ti paṭhamamaggo adhippeto, tassa adhigamūpāyo **sotāpattiyaṅgam.** Tenāha “**sotāpattiyā pubbhāgapaṭilābhaṅgan**” ti. **Sotāpatti-atthāyāti** sotāpattimaggaṭṭhāya. **Aṅganti** kāraṇam. **Itare** ratanattayappasādādayo. Pubbhāgiyāya **sotāpattiyā aṅgam** kāraṇanti.

6. Thapatisuttavaṇṇanā

1002. (vitānaṃ kāyānaṃ kālanakāya, kāraṇassa upagatānaṃ sātariyā sījhati. Tattha kāyaparijāyamukhena tantim ṭhapesi bhagavā. Na hi passatha namatthehi karaṇe niratthako piti vattati. “**Niyatattā**” ti vuttaṃ. Tameva niyamaṃ “**majjhimapadeseyevā**” ti avadhāraṇena vibhāveti (2.0529). Mahāmaṇḍalacārikaṃ carantopi majjhimapadesassa antanteneva carati. Tattha ca vineyyajanassa samosaraṇatā mattapanavācamahatthasupananti.) [Etthantare pāṭho asuddho dussodhaniyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo.] Aruṇuṭṭhāpanampi tattheva hoti. Paccantapadesa pana dūre vineyyajānā honti, tattha gantvā maggaphalesu patiṭṭhāpetvā tato paccāgantvā majjhimapadesa eva vāsaṃ upagacchati, tattha manussehi katānaṃ kāraṇam mahapphalabhāvaniyamanatthanti daṭṭhabbam. “Āsanne no bhagavā” ti idaṃ nidassanamattanti dassento “**na kevalan**” ti ādimāha.

Sakiñcanasapalibodhanatthenāti ettha kiñcanaṃ palibodho asamāpitakiccatā,

tadubhayassa atthibhāvenāti attho. **Mahāvāseti** mahāgehe.

Dvepi janāti isidattapurāṇā. **Sitaṃ** nāma mandahasitaṃ. **Hasitaṃ** nāma vissa-
ṭṭhahasitaṃ. **Muttacāgoti-ādīsu** yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggaṭikāyaṃ**
(visuddhi. mahāṭī. 1.160) vuttanayena veditabbaṃ. **Samvibhāgeti** parassa dānava-
sena samvibhajane. **Akatavibhāganti** deyyadhammavasena na katavibhāgaṃ.
Puggalavasena pana “sīlavantehi”ti vuttattā katavibhāgameva mahapphalatākara-
ṇena. Tenāha “**sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhitan**”ti.

(etthantare pāṭho asuddho dussodhaniyo ca, suddhapāṭho gavesitabbo.)

7. Veḷudvāreyyasuttavaṇṇanā

1003. Paveṇi-āgatassāti anekapurisayugavasena paramparāgatassa. **Attani upa-
netabbanti** attani netvā parasmim upanetabbaṃ. Tenāha “**yo kho myāyaṃ
dhammo appiyo amanāpo, parassapeso dhammo appiyo amanāpo**”ti-ādi. **Amanta-
bhāsenā**Ti samphassa samphappalāpassa amantāya mantārahitabhāsanena.

8-9. Paṭhamagiñjakāvasathasuttādivaṇṇanā

1004-5. Dve gāmā dvinnam ṇātīnam gāmāti katvā. **Ñātiketi** evaṃladdhanāme
ekasmim gāmake. **Giñjakāvasatheti** giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhi eva kato
āvasatho, tasmim. So kira āvāso yathā (2.0530) sudhāhi parikammena payojanaṃ
natthi, evaṃ iṭṭhakāhi eva cinitvā kato. Tena vuttaṃ “**iṭṭhakāmaye āvasathe**”ti.
Tulāthambhadvārabandhakavāṭaphalakāni pana dārumayā eva. Oraṃ vuccati
kāmadhātu, paccayabhāvena taṃ oraṃ bhajantīti **orambhāgiyāni**, Orambhāgassa
vā hitāni **orambhāgiyāni**. Tenāha “**heṭṭhābhāgiyānan**”ti-ādi. **Tīhi maggehi**Ti heṭṭhi-
mehi tīhi maggehi. Tehi pahātabbatāya hi tesam saññojanānaṃ orambhāgiyatā,
oraṃ bhañjiyāni vā **orambhāgiyāni** vuttāni niruttinayena. Idāni byatirekamukhena
nesam orambhāgiyabhāvaṃ vibhāvetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. Vikkhambhitāni
samatthātāvighātena puthujjanānaṃ, samucchinnāni sabbaso abhāvena ariyānaṃ
rūpārūpabhavūpapattiyā vibandhanāya na hontīti vuttaṃ “**avikkhambhitāni
maggena vā asamucchinnāni**”ti. **Nibbattivasenāti** paṭisandhiggahaṇavasena
gantum na denti. Mahaggatabhavagāmikammāyūhanassa vibandhanato **sakkāya-
diṭṭhi-ādīni tīni** saññojanāni kāmacchandabyāpādā viya mahaggatabhavūpapa-
ttiyā visesapaccayattā **tattha** mahaggatabhave **nibbattampi** tannibbattihetukamma-
parikkhaye kāmabhavūpapattipaccayatāya mahaggatabhavato **ānetvā idheva**
kāmabhave eva **nibbattāpenti**. Tasmā **sabbānīpi** pañcapi saṃyojanāni **orambhāgi-
yāneva**. **Paṭisandhivasena anāgamanasabhāvoti** paṭisandhiggahaṇavasena
tasmā lokā idha na āgamanasabhāvo. Buddhadassana-theradassana-dhamma-
ssavanānaṃ pana atthāya assa āgamaṃ anivāritaṃ.

Kadāci uppattiyā viraḷākāratā, pariyuṭṭhānamandatāya abahalatāti **dvedhāpi tanu-
bhāvo**. **Abhiñhanti** bahuso. **Bahalabahalā**Ti tibbatibbā. Yattha uppajjanti, taṃ
santānaṃ maddantā pharantā sādhentā andhakāraṃ karontā uppajjanti, dvīhi

pana maggehi pahīnattā tanukatanukā mandamandā uppajjanti. **Puttadhītarō hontīti** idaṃ akāraṇaṃ. Tathā hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi te honti. **Idanti** “rāgadosamohānaṃ tanuttā”ti idaṃ vacanaṃ. **Bhavatanukavasena**ti appakabhavavasena. **Tanti** mahāsivattherassa vacanaṃ paṭikkhittanti sambandho. Ye bhavā ariyānaṃ labbhanti, te paripuṇṇalakkhaṇabhavā eva. Ye na labbhanti, tattha kīdisaṃ taṃ bhavatanukaṃ. Tasmā ubhayathāpi bhavatanukassa asambhavo evāti dassetuṃ “**sotāpannassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Aṭṭhame bhavē bhavatanukaṃ natthi** aṭṭhamasseva bhavassa sabbasseva abhāvato. Sesesupi eseva nayo.

Kāmāvacaralokaṃ (2.0531) **sandhāya vuttaṃ** itarassa lokassa vasena tathā vuttaṃ asakkuṇeyyattā. Yo hi sakadāgāmī devamanussalokesu vomissakavasena nibbattati, sopi kāmabhavavaseneva paricchinditabbo. Bhagavatā ca kāmāloke ṭhatvā- “sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā”ti vuttaṃ. **Imaṃ lokaṃ āgantvā**ti ca iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati, ime cattāro idha na labbhanti. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayamidha adhippeto. Aṭṭhakathāyaṃ pana “imaṃ lokanti kāmabhavo adhippeto”ti imamatthaṃ vibhāvetuṃ “**sace hī**”ti-ādinā aññaṃyeva catukkaṃ dassitaṃ.

Catūsu ...pe... sabhāvoti attho apāyagamanīyānaṃ pāpadhammānaṃ sabbaso pahīnattā. **Dhammaniyāmenā**ti maggadhammaniyāmena **niyato** uparimaggādhigamassa avassaṃbhāvibhāvato. Tenāha “sambodhiparāyaṇo”ti. **Tesaṃ tesaṃ ñāṇagatinti** tesaṃ tesaṃ sattānaṃ “asuko sotāpanno, asuko sakadāgāmī”ti-ādinā taṃtaṃñāṇādhigamaṃ ñāṇūpapattim. **Ñāṇābhisamparāyanti** tato parampi- “niyato sambodhiparāyaṇo sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ kariṣṣati”ti-ādinā ñāṇasahitaṃ upapattipaccayabhavaṃ. **Oloketassa** ñāṇacakkhunā apekkhantassa. Kevalaṃ **kāyakilamathova**, na tena kāci paresaṃ atthasiddhīti adhippāyo. **Cittavihesā** cittakhedo, sā kilesūpasamhitattā **buddhānaṃ natthi**.

Ādissati ālokīyati attā etenāti ādāsaṃ, dhammabhūtaṃ

ādāsaṃ **dhammādāsaṃ**, ariyamaggañāṇassettaṃ adhivacanaṃ. Tena hi ariyasā-
vako catūsu ariyasaccesu viddhastassammohattā attānaṃ yāthāvato ñatvā yāthā-
vato byākareyya, tappakāsanato pana dhammapariyāyassa suttassa dhammādā-
satā veditabbāti. **Yena dhammādāsenāti** idha pana maggadhamameva vadati.
Sesaṃ uttānatthattā suviññeyyamevāti.

Veḷudvāravaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rājakārāmaṅgaḷo

1. Sahassabhikkhunisaṅghasuttavaṇṇanā

1007. Dhammikattā (2.0532) desavāsīhi anukampito rājāti rājako, tassa ārāmo
rājakārāmo, tasmim. **Bhūmisīsaṃ** seṭṭhappadeso, yattha vasanto lābhagga-
yasa-
gappatto hotīti tesam adhippāyo.

Vārāpehīti paṭisedhehi. **Yujjhāpetunti** kalahaṃ kārāpetuṃ. **Puna āgacchantāti**
aparasmim samvacchare āgacchantā. **Ubbāṭṭetvāti** mahatī vīciyo ubbāṭṭetvā.
Yathā tassa sakalameva raṭṭhaṃ ekodakībhūtaṃ hoti, evaṃ katvā samuddameva
jātaṃ. Tena vuttaṃ “**samuddameva akamsū**” ti.

Isīnamantaraṃ katvāti isīnaṃ kārāṇaṃ katvā, isīnaṃ hetūti attho, isīnaṃ vā anta-
rabhedam katvā. Tathā loke kolāhalassa patthaṭataṃ vibhāvento bhagavā “**me
sutan**” ti āha paccakkhato jānampi. **Ucchinnoti** kulacchedena ucchinno. Na
kevalaṃ sayameva, atha kho **saha raṭṭhehi**. **Vibhavanti** vināsaṃ upagato.

Taṃ sandhāyetaṃ vuttanti taṃ yathāvuttaṃ pasenadinā kosalarājena kāritaṃ
vihāraṃ sandhāya etaṃ “rājakārāme” ti vuttaṃ.

2-3. Brāhmaṇasuttādivaṇṇanā

1008-9. Udayagāmininti ārambhato paṭṭhāya sampatti-āvahaṃ.

4. Duggatibhayaṃsuttavaṇṇanā

1010. Duṭṭhā gati nippatti duggati, duggatabhāvo dāliddiyaṃ, tadeva bhayaṃ,
taṃ sabbaṃ anavasesaṃ vā **duggatibhayaṃ** daliddabhayaṃ. Sammadeva atikka-
ntoti **samatikkanto**.

6. Paṭhamamittāmaccaṃsuttavaṇṇanā

1012. Vohāramittāti taṃtaṃdānaggahaṇavasena vohārakā mittā. **Āmantanapaṭi-
mantana-iriyāpathādīsūpīti** ālāpasallāpagamananisajjādi-atthasaṃvidhānādīsū (2.05

Ekato pavattakiccāti saha pavattakattabbā. Amā saha bhavantīti **amaccā**. “Amhākaṃ ime”ti ñāyantīti **ñāti**, āvāhavivāhasambaddhā. Tenāha “**sassusasurapa-kkhikā**”ti. Yonisambandhā vā **sālohitā**. Tenāha “**bhātibhaginimātulādayo**”ti.

7. Dutiyamittāmaccasuttavaṇṇanā

1013. Kismiñci kassaci ca tathā tathā uppannassa pasādassa aññathābhāvo **pasādaññathattaṃ**. Bhūtasāṅghātassa ghana-ādikassa aññathābhāvo **bhāvaññathattaṃ**. Nirayādigati-antara-upapatti **gati-aññathattaṃ**. Sabhāvadhammānaṃ kakkhaḷaphusanādilakkhaṇassa aññathābhāvo **lakkhaṇaññathattaṃ**. “Ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati”ti evaṃ vuttaṃ aññathattaṃ **vipariṇāmaññathattaṃ**. Lakkhaṇaññathattaṃ na labbhati. Tenāha “**lakkhaṇaṃ pana na vigacchati**”ti, sesaṃ labbhatīti. **Pathaviḍhātuyā**Ti sasambhārapathaviḍhātuyā. **Āpodhātuyāti** etthāpi eseva nayo. **Purimabhāvoti** ghanakaṭhinabhāvo. **Bhāvaññathattaṃ** Rasaññathattasabhāvo. **Gati-aññathattaṃ** uggatūpapatti. Tenāha “**tañhi ariyasāvakassa natthi**”ti. **Pasādaññathattampi natthiyeva** ariyasāvakassa.

Rājakārāmaṃvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saraṇānivaggo

1-2. Paṭhamamahānāmasuttādivaṇṇanā

1017-18. **Samiddhanti** sampuṇṇaṃ. **Supupphitanti** upasobhitatāya supupphita-sadisattā. Byūhā nāma yehi eva pavisanti, tehi eva nikkhamanti. Tenāha “**byūhā vuccanti avinibbidharacchāyo**”ti. **Uddhatacārināti** yaṭṭhantarā.

3. Godhasakkasuttavaṇṇanā

1019. **Tihīti** ratanattaye uppannehi tīhi pasādadhammehi. **Catūhīti** tehi eva saddhiṃ sīlena. **Kocidevāti**-ādi parikappavasena vuttaṃ bhagavati (2.0534) attano saddhāya uḷāratamabhāvadassanattaṃ. Tenāha “**bhagavato sabbaññutāyā**”ti-ādi. **Dhammo samuppādoti** vivādadhamma-uppattihetu. Tadeva hi sandhāyāha “**kiñcideva kāraṇaṃ**”ti. **Kāraṇanti** nānākāraṇaṃ. **Kalyāṇakusalavimuttanti** akalyāṇaṃ akusalaṃ, tadidaṃ yathāvutta-appasādanena apanīta-atthadassanattaṃ. **Assāti** mahānāmasakkassa. **Anavajjanadoso esoti** catūsu dhammesu ekenapi samannāgato sotāpanno hotīti anujānitvā catūhipi samannāgatena ācikkhitabbanti yāthāvato anavajjanadosoti attho.

4. Paṭhamasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1020. Pamāṇenāti ekena pamāṇena, na sabbaso. **Olokanam khamantīti** dassa-namaggena catusaccadhammā paccattam passitabbā paṭivijjhitabbā. Paṭhamama-ggakkhaṇe hi catusaccadhammā ekadesatova diṭṭhā nāma honti. **“Parimuccatī”** ti **pana vattum vaṭṭati** paṭivijjhanakiriyāya vattamānattā. **Agantvā** apāyesu anuppatti-rahattā. Tenāha **“na gacchatī”** ti, na uppajjatīti attho. **Mahāsāraruḅkhe dassento āha** **“yo koci viññujātiko mama ce gocaram gacchatī, ekassa āgamanam avañjham amoghan”** ti dassetum.

5. Dutiyasaraṇānisakkasuttavaṇṇanā

1021. **Dukkhettaṃ** nirojakaṃ, tāya eva dukkhattatāya visamaṃ hotīti āha **“visa-makhettaṃ”** ti. **Loṇūpahatanti** jātasabhāvena loṇena ūsarena upahataṃ. **Khaṇḍā-nīti** khaṇḍitāni. **Temetvāti** temitattā. **Vātātapahatānīti** cirakālam vātena ceva āta-pena ca upahatāni ābādhitāni.

6. Paṭhama-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1022. **Ṭhānanti** ṭhānaso. Tenāha **“khaṇenā”** ti. Niyyānikanti pavattaṃ ñāṇapaṭirū-pakaṃ pakatipurisantarajānanādemicchāñāṇam. Tam pana aniyyānikaṃ “niyyāni-kan” ti paccavekkhaṇavasena pavatteyyāti āha **“micchāpaccavekkhaṇenā”** ti. Guṇaviyuttassa attano sakattani avaṭṭhānasaṅkhātā vimutti **micchāvimutti**.

7. Dutiya-anāthapiṇḍikasuttavaṇṇanā

1023. Yathākammaṃ (2.0535) samparetabbato samparāyo, peccabhavo, samparāyahetukaṃ **samparāyikaṃ**, maraṇabhayaṃ.

Saraṇānivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Puññābhisandavaggo

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

1027. Avicchedena niccappavattiyamānāni puññāni abhisandanatṭhena **“puññā-bhisandā”** ti vuttā, tena puññanadiyoti attho vutto. Sukhassa āharaṇato ānayanato **sukhassāhāro**.

4. Paṭhamadevapadasuttavaṇṇanā

1030. Devānanti visuddhidevānaṃ. **Devapadānīti** tesam padāni devapadāni, devoti vā sammāsambuddho. **Devassa ñāṇena akkantapadānīti** paṭivedhañāṇena ceva desanāñāṇena ca akkantapadāni. **Devā nāma** jātidevā. Tesampi devaṭṭhena devoti devadevo, sambuddho.

8. Vassasuttavaṇṇanā

1034. Pāraṃ vuccati nibbānaṃ saṃsāramahoghassa paratīrabhāvato. Tenāha-
“tiṇṇo pāraṅgato, thale tiṭṭhati brāhmaṇo (saṃ. ni. 4.238; itivu. 69; pu. pa. 188), ye
janā pāragāmino”ti (dha. pa. 85) ca. Atha vā pāti rakkhatīti **pāraṃ**, nibbānaṃ. Yo
paṭivijjhati, taṃ vaṭṭadukkhato pāti rakkhati, accantahitena ca vimuttisukhena ca
rameti, tasmā **pāranti** vuccati. **Gacchamānā evāti** pāraṃ nibbānaṃ gacchamānā
eva. Te dhammā **āsavānaṃ khayāya saṃvattanti** sacchikiriyāpahānapaṭive-
dhānaṃ samakālattā.

10. Nandiyasakkasuttavaṇṇanā

1036. Pavivekatthāyāti (2.0536) pavivekasukhatthāya. **Paṭisallānatthāyāti**
bahiddhā nānārammaṇato cittaṃ paṭinivattetvā kammaṭṭhāne sammadeva līna-
tthāya.

Puññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sagāthakapuññābhisandavaggo

1. Paṭhama-abhisandasuttavaṇṇanā

1037. Saṅkhyā atthi heṭṭhā mahāpathaviyā, upari ākāsenā, parito cakkavāḷapa-
bbatena, majjhe tattha tattha ṭhitehi dīpapabbatapariyantehi paricchinnattā. Jāna-
ntena yojanato saṅkhātuṃ sakkāti adhippāyo. Mahāsarīramaccha-kumbhīla-ya-
kkha-rakkhasa-mahānāgadānavādīnaṃ saviññāṇakānaṃ, baḷavāmukhapātālā-
dīnaṃ aviññāṇakānaṃ bheravārammaṇānaṃ vasena **bahubheravaṃ**.

2. Dutīya-abhisandasuttavaṇṇanā

1038. Sambhedeti sambhedaṃ samodhānaṃ gataṭṭhāne. **Yatthimā mahānadiyo**
saṃsandanti samentīti parikappavacanamaṃ. Tādisāsu hi mahānadīsu kāci
puratthimasamuddaṃ pavīṭṭhā, kāci pacchimaṃ.

3. Tatiya-abhisandasuttavaṇṇanā

1039. “Kusale patitthito”ti ettha yaṃ accantikaṃ kusale patitthānaṃ. Taṃ dassento “**maggakusale patitthito**”ti āha, heṭṭhimamaggakusaleti adhippāyo. Tenāha “**bhāveti maggan**”ti. Ariyaphalaṃyeva **dhammasāro**. Kilesā khīyanti etthāti kilesakkhaya, nibbānaṃ, tasmim̐ **kilesakkhaye rato**.

4. Paṭhamamahaddhanasuttavaṇṇanā

1040. Ariyānaṃ (2.0537) buddhānaṃ dhanantipi ariyadhanaṃ,

nibbānanti keci. Anayatopi visuddhaṭṭhena ariyañca taṃ dhanañca dhanāyitaṭṭhe-
nāti ariyadhanam, tena **ariyadhanena. Teneva bhogenā**ti ariyadhanabhogena.

Sagāthakapuññābhisandavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sappaññavaggo

2. Vassaṃvutthasuttavaṇṇanā

1048. Samodhānetvāti yehi indriyādīhi bhāviyamānehi sotāpattimaggo anu-
ppatto, tāneva. Dhammasamānatāya cetam vuttam. Aññāneva hi atthato taṃ taṃ
maggam sādhakāni indriyādīni. **Tanti paveṇī kathitā**ti yaṃ kañci vineyyapuggalam
anapekkhitvā kevalam tantivasena ṭhiti kathitā.

3. Dhammadinnasuttavaṇṇanā

1049. Sattasu janesūti sattasu kittiyamānesu upāsakajanesu. **Gambhīrā**ti-ādīsu
dhammagambhīrāti pāḷigatiyā gambhīrā, tathā ca **sallasuttam** heṭṭhā pakāsita-
meva. “**Cetanāham, bhikkhave, kammaṃ vadāmi**” ti-ādinā (a. ni. 6.63; kathā. 539)
āgataṃ **cetanāsuttam**. Tattha “cetanāsahajātam nānākkhaṇikan” ti-ādinā paṭṭhāne
āgatanayena, suttesu (a. ni. 3.101) ca “diṭṭhadhammavedaniyan” ti-ādinā āgata-
yena gambhīrabhāvo veditabbo, nibbānassa ceva ariyamaggassa ca pakāsanato
asaṅkhatasamyuttassa lokuttaratthadīpakatā. “Atitaṃpāham rūpena khajjiṃ, eta-
rahi khajjāmi” ti-ādinā pañcannaṃ khandhānaṃ khādakabhāvassa, puggalassa
khāditabbatāya vibhāvanena **khajjanīyapariyāye** (saṃ. ni. 3.79) visesato nissatta-
nījīvatā dīpitāti vuttam “**sattasuññatādīpakā khajjanikasuttantādayo**” ti. **Upasa-
mpajja viharissāmā**ti ye tesu suttesu vuttapaṭipadam sammadeva paripūrenti, te
tesu upasampajja viharanti nāma (2.0538). **Etthā**ti “na kho netan” ti ettha na-kāro
“aññamaññan” ti ettha ma-kāro viya byañjanasandhimattameva, nāssa koci attho.

4. Gilānasuttavaṇṇanā

1050. Na kho panetanti na kho etaṃ, noti ca amhehīti atthoti āha “**na kho amhe-
hī**” ti-ādi. Assasantīti **assāsanīyā**ti āha “**assāsakarehī**” ti. Marissatīti **māriso**, ekanta-
bhāvimarāṇo, so pana maraṇādhiṇavuttikoti vuttam “**marāṇapaṭibaddho**” ti. **Adhimu-
cchēhī**ti adhimuttiṃ uppādehi. Taṃ pana tathā cittassa paṇidhānaṃ ṭhapananti āha
“**ṭhapehī**” ti. **Āgamanīyaguṇesū**ti pubbhāgaguṇesu. **Pamāṇam nāma natthi** ana-
ntāparimāṇattā. **Nānākaraṇam natthi** vimuttiyā ninnānattā.

9. Paññāpaṭilābhasuttavaṇṇanā

1055. Paññāpaṭilābhāyāti maggaphalapaññāya paṭilābhattham. Tenāha “satta sekkhā” ti-ādi.

Sappaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Mahāpaññavaggo

1. Mahāpaññasuttavaṇṇanā

1058. Mahante atthe pariggaṇhātīti saccapaṭiccasamuppādādike mahāvitthāre atthe paricchijja asesetvā muṭṭhigate viya katvā gaṇhāti. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Mahāpaññavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sotāpattisaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Saccasaṃyuttaṃ

1. Samādhivaggo

1. Samādhisuttavaṇṇanā

1071. Cittekaggatāyāti (2.0539) nissakkavacanamaṃ “parihāyanti” ti padaṃ apekkhitvā. Yathābhūtādivasenāti yathāgatādivasena. Yathābhūtaṃ nāma imasmiṃ sutte “samāhito, bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti” ti-ādi. Ādi-saddena “tathā yasmā” ti-ādisaṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi yathābhūtavasena kāraṇacchedo kato “tathā yasmā” ti-ādivacanehi. Vaṇṇāti akkharā, “guṇā” ti keci. Padabyañjanānīti nāmādi padāni ceva taṃsamudāyabhūtabyañjanāni ca.

3. Paṭhamakulaputtasuttādivaṇṇanā

1073-75. Sāsanāvacarā adhippetā bāhirakānaṃ saccābhisamayassa abhāvato. Tathāti iminā catutthapañcomesu atthavisesābhāvaṃ dasseti. Yadi evaṃ kasmā visuṃ visuṃ desanāti āha “tena tena abhilāpenā” ti-ādi.

10. Tiracchānakathāsuttavaṇṇanā

1080. Duggatito saṃsārato ca niyyāti etenāti niyyānaṃ, saggamaggo mokkhamaggo ca. Tasmim̐ niyyāne niyuttā, taṃ ettha atthīti **niyyānikā**. Vacīduccaritasamkilesato vā niyyātīti ī-kārassa rassattaṃ ya-kārassa ka-kāraṃ katvā niyyānikā. Cetanāya saddhim̐ samphappalāpā veramaṇi. Tappaṭipakkhato aniyyānikā, tassa bhāvo **aniyyānikattaṃ**. **Tiracchānabhūtanti** tirokaraṇabhūtaṃ. **Kammaṭṭhānabhāveti** aniccatāpaṭisaṃyuttacatusaccakammaṭṭhānabhāve. **Sāttakanti** dānasīlādini-ssitattā hitapaṭisaṃyuttaṃ.

Visikhāti gharasanniveso. Visikhāgahaṇena ca gāmādigahaṇe viya tannivāsino visesato gahitā “āgato gāmo”ti-ādīsu viya (2.0540). Tenāha “**sūrā samatthā**”ti. Kumbhaṭṭhānāpadesena kumbhadāsiyo vuttāti āha- “**kumbhadāsikathā**”ti. Ayāthāvato uppattiṭṭhitisaṃhārādivasena loko akkhāyati etenāti **lokakkhāyikā**. Iti iminā pakārena bhavo, iminā abhavoti evaṃ pavattāya **itibhavābhavakathāya saddhim̐**.

Samādhivaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammacakkappavattanavaggo

1. Dhammacakkappavattanasuttavaṇṇanā

1081. “**Isīnaṃ patanuppatanavasena** osīdana-uppatanaṭṭhānavasena **evaṃ** ‘isipatanan’ti ‘**laddhanāme**’ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ ‘**ettha hī**’”ti-ādī vuttaṃ.

Āmantesīti ettha yasmā dhammacakkappavattanattaṃ ayaṃ āmantanā, tasmā samudāgamato paṭṭhāya satthu pubbacaritaṃ saṅkhepeneva pakāsetuṃ vaṭṭatīti “**dīpaṅkarapādamaūle katābhinihārato paṭṭhāyā**”ti-ādī āraddhaṃ. Tattha **mārabalaṃ bhinditvāti** mārañca mārabalañca bhañjitvā. Atha vā mārasa abhantaraṃ bāhirañcāti duvidhaṃ balaṃ bhañjitvā. “**Dveme, bhikkhave, antā**”ti ettha **anta**-saddo “pubbante ñāṇaṃ aparante ñāṇaṃ”ti-ādīsu (dha. sa. 1063) viya bhāgapariyāyoti āha “**dve ime, bhikkhave, koṭṭhāsā**”ti. **Saha samudāhārenāti** uccāraṇasamakālaṃ. **Pattharivā aṭṭhāsi** buddhānubhāvena. **Brahmāno samāgacchiṃsu** paripakkakusalamūlā saccābhisambodhāya katādhikārā.

Gihisaññojananti ghibandhanaṃ. **Chinditvāti** haritvā. **Na vaḷaṅṅjetabbāti** nānuyu-ṅṅjetabbā. **Kilesakāmasukhassāti** kilesakāmayuttassa sukhasa. **Anuyogoti** anubhavo. Gāmavāsīhi sevitabbattā **gāmavāsīnaṃ santako**. **Attanoti** attabhāvassa. Āhito ahaṃmāno etthāti **attā**, attabhāvo. **Dukkhakaraṇanti** dukkhuppādanaṃ. **Attamāraṇehīti** (2.0541) attabādhanehi. **Upasamāyāti** kilesavūpasamo adhippeto, tadattasampadānavacananti āha “**kilesūpasamatthāyā**”ti. Esa nayo sesesupi.

Saccañāṇādivasena tayo parivaṭṭā etassāti **tiparivaṭṭam**, ñāṇadassanam. Tenāha “**saccañāṇā**” ti-ādi. **Yathābhūtam ñāṇanti** paṭivedhañāṇam āha. **Tesuyeva** saccesu. Ñāṇena kattabbassa ca pariññāpaṭivedhādikkicca ca **jānanañāṇam**, “tañca kho paṭivedhato pagevā” ti keci. Pacchāti apare. Tathā **katañāṇam**. **Dvādasā-kāraṇanti** dvādasavidha-ākārabhedam. **Aññatthāti** aññesu suttesu.

Paṭivedhañāṇampi desanāñāṇampi dhammacakkanti idam tattha ñāṇakiccam padhānanti katvā vuttam. Saddhindriyādidhammasamudāyo pana pavattana-ṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca tam cakkañca, dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha “dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattatīti dhammacakkaṃ, dhamma-cariyāya pavattatīti dhammacakkaṃ” ti-ādi (paṭi. ma. 2.40-41). **Ubhayampīti** paṭivedhañāṇam desanāñāṇanti ubhayampi. **Etanti** tadubhayaṃ. **Imāya desanāyāti** iminā suttena **pakāsentena bhagavatā** yathāvuttañāṇadvayasañkhātam **dhammacakkaṃ pavattitam nāma** pavattanakiccassa anīṭṭhitattā. **Paṭiṭṭhiteti** aññāsi koṇḍaññattherena sotāpattiphale paṭiṭṭhite. **Pavattitam** nāma kassapasammāsambuddhassa sāsananantaradhānato paṭṭhāya yāva buddhuppādo, ettakaṃ kālam appavattapubbassa pavattitattā, uparimaggādhigamo panassa atthaṅgato evāti.

Ekappahārenā Ti ekeneva pahārasaññitena kālena. Divasassa hi tatiyo bhāgo pahāro nāma. Pāḷiyam pana “tena khaṇena tena layena tena muhuttanā” ti vuttam. Tam pahārakkhaṇasallakkhaṇameva. **Sabbaññutaññāṇobhāso**ti sabbaññutaññāṇānubhāvena pavatto obhāso cittaṃ paṭicca utusamuṭṭhāno veditabbo. Yasmā bhagavato dhammacakkappavattanassa ārambhe viya parisamāpane ativiya uḷāratamaṃ pītisomanassaṃ udapādi, tasmā “**imassapi udānassā**” ti-ādi vuttam.

9. Saṅkāsanasuttavaṇṇanā

1089. Atthasamvaṇṇane (2.0542) vaṇṇiyanteti **vaṇṇā**. Teyeva pariyāyena akkharāṇato **akkharāni**. Attham byañjentīti **byañjanāni**. Yasmā pana akārādike sarasamaññā, kakārādike byañjanasamaññā, ubhayattha vaṇṇasamaññā, tasmā vuttam “**vaṇṇānam vā ekadesā yadidaṃ byañjanā nāmā**” ti. **Nettiyam** pana vākye byañjanasamaññā. Byañjanaggahaṇeneva cettha ākāraniruttiniddesā gahitā evāti daṭṭhabbam. **Saṅkāsanaṭi** atthassa ñāpanā bhāgaso. Tenāha “**vibhattiyo**” ti. Saṅkāsanaṅgahaṇeneva cettha pakāsanā vuttā hoti. Vibhattiyo hi atthavacaneva vivaranti, tāhi kāraṇapaññattiyo vuttāyevāti, tāhipi atthapadāni gahitāneva honti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggavaṇṇanāyam netti-aṭṭha-kathāyañca** vuttanayena veditabbo. **Sabbākārenā**ti sabhāgādivibhāvanākārena. **Vaṇṇādīnanti** tasmim pana vitthāre pavattavaṇṇādīnam. **Tasmāti** vaṇṇādīnam anta-abhāvato. **Evamāhāti** “aparimāṇā vaṇṇā byañjanā saṅkāsanaṭi” ti evamāha.

10. Tathasuttavaṇṇanā

1090. **Sabhāvāvijahanatthenā**ti attano dukkhasabhāvassa kadācipi apariccajajena tathasabhāvaṃ. Tenāha

“dukkhañhi dukkhameva vuttan” ti. **Sabhāvassāti** dukkhasabhāvassa. **Amoghatāyāti** avañjhatāya. **Avitathanti** na vitathaṃ. Tenāha “**na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti**” ti. **Aññabhāvānupagamenāti** samudayādisabhāvānupagamanena musā na hotīti añño aññathā na hotīti **anaññathaṃ**. Tenāha “**na hī**” ti-ādi.

Dhammacakkappavattanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Koṭigāmaṅgaḥ

1. Koṭigāmasuttavaṇṇanā

1091. **Ananubodhāti** (2.0543) paṭivedhassa anurūpabodhābhāvena. **Appaṭivedhāti** saccānaṃ paṭimukhaṃ vedhābhāvena.

2. Dutiyakoṭigāmasuttavaṇṇanā

1092. **Phalasaṃmādhaphalapaññānanti** aggaḥphalasaṃmādhī-aggaphalapaññānaṃ.

7. Tathasuttavaṇṇanā

1097. **Ariyānanti** buddhānaṃ ariyānaṃ. Tenāha “**na hī**” ti-ādi.

8. Lokasuttavaṇṇanā

1098. **Paṭividdhattā desitattā cāti** iminā paṭivedhaññāṇena desanāññāṇena ca pariggahitattā **ariyasantakāni honti** ariyassa bhagavato santakabhāvato.

10. Gavampatisuttavaṇṇanā

1100. **Ekappaṭivedhoti** ekeneva ñāṇena catunnaṃ ariyasaccānaṃ ekajjhaṃ paṭivedho.

Koṭigāmaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sīsapāvanavaggo

3. Daṇḍasuttavaṇṇanā

1101. Punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva nibbattanti adiṭṭhattā catunnaṃ ariyasa-
ccānaṃ.

5. Sattisatasuttavaṇṇanā

1105. **Bhaveyya** (2.0544) ceti dukkhadomanassāni ajjupekkhitvā sahitehi tehi
saccābhisamayo bhavyeyyāti evaṃ parikkappaṇā na kātabbāti.

9. Indakhīlasuttavaṇṇanā

1109. **Ajjhāsayanti** sassatādibhedam ajjhāsayam. So hi “idameva saccaṃ
moghamaññaṃ”ti gāhassa mukhabhūtattā **mukhanti adhippeto**. Tañca apare adi-
ṭṭhasaccā olokenti, diṭṭhasaccā pana neva olokenti.

10. Vādatthikasuttavaṇṇanā

1110. **Kukkuko** pamāṇamajjhimassa purisassa hatthoti attho. **Kukkūti** tasseva
nāmaṃ.

Sīsapāvanavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Papātavaggo

1. Lokacintāsuttavaṇṇanā

1111. **Lokacintanti** lokasannivesapaṭisaṃyuttavīmaṃsāva. “Lokacittan”tipi
pāṭho, taṃtaṃlokapariyāpannaṃ cittanti attho. **Nāḷikerādayoti ādi**-saddena avu-
ttānaṃ osadhitiṇavanappaṭi-ādīnaṃ saṅgaho. **Evarūpanti** edisaṃ aññaṃpi taṃtaṃ-
lokacittaṃ.

Vigatacittoti attatthaparattato apagatavitakko addasa evaṃ adhiṭṭhahiṃsūti
sambandho. **Sambarimāyanti** sambarena asurindena uppāditaṃ asuramāyaṃ,
yaṃ “indajālan”tipi vuccati indassa mohanattham uppāditattā. **Samparivattetvāti**
paridhāvetvā. **Yathā neti** ne asure yathā so puriso passati, evaṃ adhiṭṭhahiṃsu.
Kasmā panete evaṃ adhiṭṭhahiṃsūti? Taṃ purisaṃ tattha tathānisinnaṃ disvā
“ayañca devo”ti āsaṅkantā tathā adhiṭṭhahitvā bhisamuḷālachiddehi pavisitvā
attano asurabhavanaṃ gatā. Tenāha bhagavā- “**devānaṃyeva mohayamānā**” ti.

2-3. Papātasuttādivaṇṇanā

1112-3. **Mariyādapāsāṇoti** (2.0545) gijjhakūṭapabbatassa mariyādapākārasa-

diso mahanto pāsāṇo. **Aniṭṭharūpanti** ettha **rūpa**-saddo sabhāvattho “piyarūpe sātārūpe”ti-ādīsu (ma. ni. 1.408-409) viyāti āha- “**aniṭṭhasabhāvan**” ti.

5. Vālasuttavaṇṇanā

1115. Upāsananti ācariya-upāsanam, ācariyam antevāsinā vā divase divase sikkhanavasena upāsitabbato upāsananti laddhanāmaṃ **kaṇḍakhipanasippam**. **Kaṇḍam atikkamanteti** saram khipante. **Poṅkhānupoṅkhanti** poṅkhasaddattham pākaṭam katvā dassetum “**ekam kaṇḍam khipitvā**”ti-ādi vuttam. **Aparam anupoṅkhanti** ettha **aparanti** tatiyakaṇḍam. Anupoṅkham nāma idanti dassetum “**anupoṅkham nāma dutiyassa poṅkhan**” ti vuttam. Tañhi tatiyena sarena vijjhīyati. **Puna param tassa poṅkhanti** idam pana aparāparam avirajjhanam dassetum vuttam. **Durabhisambhavaranti** abhibhavitum asakkuṇeyyataram. **Vālantī** kesam. **Sattadhā bhinditvā**ti sattakkhattum viphāletvā. **Tassa ekam bhedanti** tassa kesassa ekam aṃsusaṅkhātam bhedaṃ gahetvā. **Vātingaṇamajjhe bandhitvā**ti vātingaṇaphalassa majjhaṭṭhāne bandhitvā. **Aparam bhedanti** param kesassa aṃsusaṅkhātam bhedaṃ. **Aggakoṭiyam bandhitvā**ti yathā tassa vālabhedassa ūkāmatam likhāmatam vā kaṇḍassa aggakoṭim adhikam hutvā tiṭṭhati, evam bandhitvā. **Usabhamatteti** vīsatiyaṭṭhimatte ṭhāne **ṭhito**. **Kaṇḍabaddhāya koṭiyāti** kaṇḍabaddhāya vālassa koṭiyā vātingaṇabandhanavālassa koṭim paṭivijjheyya.

8. Dutiyachiggaḷayugasuttavaṇṇanā

1118. Adhiccuppattikanti yadicchāvasena uppajjanakam. **Chiggaḷenāti** chiggaḷapadesena. **Chiggaḷuparīti** heṭṭhimayugassa chiggaḷapadesassa upari. **Āruḷhassa chiggaḷenāti** ubhinnampi chiddena. **Gīvappavesanam viyāti** catunnam yugānam chiddapadeseneva uparūpari ṭhitānam chiddantarena kāṇakacchapassa gīvappavesanam (2.0546) adhiccatarasambhavam. Tatopi adhiccatarasambhavo manusattalābho, tato adhiccatamasambhavo ariyamaggapaṭilābhoti dassento āha “**catusaccapaṭivedho ativiya adhiccatarasambhavo**” ti.

Papātavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Abhisamayavaggavaṇṇanā

1121. Abhisamayasamyutte vitthāritova, tasmā tattha vuttanayeneva tassa attho veditabbo.

7. Paṭhama-āmakadhaññapeyyālavaggo

3. Paññāsuttavaṇṇanā

1133. Lokiyampi visuddhatthena “ariyan”ti vattabbataṃ labhatīti “lokiyalokuttare-nā”ti vuttaṃ.

4. Surāmerayasuttavaṇṇanā

1134. Piṭṭhasurāti piṭṭhena kātabbasurā, tathā odanasurā pūvasurā, majjarasā-dibhūte kiṇṇe pakkhipitvā kattabbā surā kiṇṇapakkhittasurā. Sambhārasaṃyuttaṃ mūlabhesajjasambhārehi saṃyuttā. Pupphāsavoti nāḷikerapupphādito assavanaka-āsavo. Muddikaphalādito assavanaka-āsavo phalāsavo. Itīti-ādi-attho. Tena madhvāsavaguḷāsavasambhārasaṃyutte saṅgaṇhāti. Surāsavavinimuttanti yathā-vuttasurāsavavinimuttaṃ.

10. Pacāyikasuttavaṇṇanā

1140. Nīcavuttinoti kule jeṭṭhānaṃ mahāpitucūḷapitujeṭṭhabhātikādīnaṃ abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikamma-sāmicikammādivasena nīcavuttino.

8. Dutīya-āmakadhaññapeyyālavaggo

8. Bījagāmasuttavaṇṇanā

1148. “Mūlabījan”ti-ādīsu (2.0547) mūlameva bījanti mūlabījaṃ, mūlabījaṃ eta-ssātipi mūlabījaṃ. Tattha purimena bījagāmo vutto “bījanaṃ samūho”ti katvā, dutīyena bhūtagāmo. Duvidhopeso sāmāññaniddesena, “mūlabījañca mūlabījañca mūlabījan”ti ekasesanayena vā bījattho veditabbo. Esa nayo sesesupi. Phaḷubījanti pabbabījaṃ. Bāhirapaccayantarasaṃvāyā sadisaphaluppattiyā visesakāra-ṇabhāvato viruhanasamatthe sārāphale niruḷho bīja-saddo. Tadatthasiddhiyā mūlādīsipi kesuci pavattatīti tato nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ “bījabījan”ti “rūparūpaṃ, dukkhadukkhan”ti (saṃ. ni. 4.327) ca yathā. Nīlati-ṇarukkhādīkassāti allatīṇassa ceva allarukkhādīkassa ca. Ādi-saddena osadhiga-cchalatādīnaṃ gahaṇaṃ.

9. Vikālabhojanasuttavaṇṇanā

1149. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhiko, ayaṃ buddhādi-ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo, tadañño vikāloti āha- “vikālabhojanāti kālāti-kkantabhojanā”ti.

10. Gandhavigāyanaṃ

1150. Yaṃ kiñci pupphanti ganthimaṃ aganthimaṃ vā yaṃ kiñci pupphajātaṃ, tathā pīṣitādibhedaṃ yaṃ kiñci gandhajātaṃ.

9. Tatiya-āmakadhaññapeyyālavaggo

1. Naccagītasuttavaṇṇanā

1151. Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇaṃ”ti-ādinayappavattaṃ (dī.ni. 2.90; dha.pa. 183) bhagavato sāsanaṃ accantachandarāgapavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometīti āha “**sāsanassa ananulomattā**”ti. Attanā parehi ca payo-jiyamānaṃ (2.0548) payojāpiyamānañca eteneva nacca-saddena gahitaṃ, tathā gītavādītasaddehi cāti āha- “**naccananaccāpanādivasenā**”ti. **Ādi**-saddena gāyana-gāyāpana-vādāna-vādāpanādīni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha

savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Yathāsakaṃ visayassa ālocanasa-
bhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasa-
bbhāvato “**dassanā**” icceva vuttaṃ. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṃ kadāci
vaṭṭatīti āha- “**visūkabhūtā dassanā cā**” ti. Tathā hi vuttaṃ **paramatthajotikāya**
khuddaka-aṭṭhakathāya (khu. pā. aṭṭha. 2pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā)-
“dhammūpasamhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī” ti.

2. Uccāsayanasantavaṇṇanā

1152. Uccāti ucca-saddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ. Seti etthāti
sayanaṃ, uccāsayanaṃ mahāsayanañca samaṇasārupperahitaṃ paṭikkhittanti
āha- “**pamaṇātikantaṃ akappiyattharaṇan**” ti. Āsandādi-āsanañcetha sayane-
neva saṅgahitaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhāraṅkiriyā paṭikkhittāva
hoti, tasmā “uccāsayanamahāsayanā” icceva vuttaṃ. Atthato pana tadupabhoga-
bhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā uccāsayanamahāsaya-
nañca uccāsayanamahāsayanañcāti **uccāsayanamahāsayananti** etasmiṃ atthe
ekasesanayena ayaṃ niddeso kato yathā- “nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ” ti
(udā. 1). Āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsa-
nampi gahitanti daṭṭhabbaṃ.

3. Jātarūpasuttavaṇṇanā

1153. Aññepi uggahāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti
āha- “**na uggahāpenti, na upanikkhittaṃ sādiyanti**” ti. Atha vā tividhaṃ paṭigga-
haṇaṃ kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ **uggahaṇaṃ**,
vācāya paṭiggahaṇaṃ **uggahāpaṇaṃ**, manasā paṭiggahaṇaṃ **sādiyaṇaṃ**. Tivi-
dhampi paṭiggahaṇaṃ sāmāññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā “paṭigga-
haṇā” ti vuttanti āha- “**neva naṃ uggahanti**” ti-ādi. Esa nayo “**āmakadhaññapaṭi-
ggahaṇā**” ti-ādīsupi.

4. Āmakadhaññasuttavaṇṇanā

1154. Nivārādi-upadhaññaṃ (2.0549) sāli-ādimūladhaññantogadhattā vuttaṃ
“**sattavidhassā**” ti.

5. Āmakamaṃsasuttavaṇṇanā

1155. “Anujānāmi, bhikkhave, pañca vasāni bhesajjāni- acchavasamaṃ, maccha-
vasamaṃ, susukāvasamaṃ, sūkaravasamaṃ, gadrabhavasanaṃ” ti (mahāva. 262; pārā. aṭṭha.
623) vuttattā idaṃ uddissa anuññātaṃ nāma. Tassa pana “kāle paṭiggahitaṃ” ti
(mahāva. 262) vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭatīti āha- “**aññatra uddissa anuññātā**” ti.
Vinayavasena upaparikkhitabbo, tasmā samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya

vuttanayenettha vinicchayo veditabbo.

10. Catuttha-āmakadhaññapeyyālavaggo

2-3. Kayavikkayasuttādivaṇṇanā

1162-63. Kassaci bhaṇḍassa gahaṇaṃ **kayo**, dānaṃ **vikkayo**. Tattha tathāti gāmantare santike ca gamanaṃ dūtakammanti vuccatīti yojanā. **Pahiṇagamaṇaṃ** khuddakagamaṇaṃ.

4. Tulākūṭasuttavaṇṇanā

1164. **Rūpakūṭaṃ** sarūpena sadisena chalavohāro. **Aṅgakūṭaṃ** attano hatthādinā aṅgānaṃ chalakaraṇaṃ. **Gahaṇakūṭaṃ** mānesu gahaṇavasena. **Paṭicchanna-kūṭaṃ** ayacuṇṇādinā paṭicchannena chalakaraṇaṃ. **Mahatiyā** tulāya. **Pacchābhāgeti** tulāya pacchimabhāge. **Hatthenāti** hatthapadesena. **Akkamatīti** uṭṭhātuṃ adento gaṇhāti. **Dadanto pubbabhāgeti** paresaṃ dadanto pubbabhāge hatthena tulaṃ akkamati. **Tanti** ayacuṇṇaṃ.

Lohapātiyoti tambalohapātiyo. **Suvaṇṇavaṇṇā karontīti** asanikhādasuvaṇṇakanakalimpitā suvaṇṇavaṇṇā karonti. Mānabhājanassa (2.0550) hadayabhūtassa abbhantarassa bhinnaṃ **hadayabhedo**. Nimiyaṃnassa tilataṇḍulādikassa sikhāya aggakoṭiyā bhinnaṃ **sikhābhedo**. Khettādīnaṃ minanarajjuyā aññathākaraṇaṃ **rajjubhedo**. Rajjugahaṇeneva cettha daṇḍakassa gahaṇaṃ katamevāti daṭṭhabbaṃ.

6-11. Chedanasuttādivaṇṇanā

1166-71. **Vadhoti** muṭṭhippahāraḥasātālanādīhi hiṃsanaṃ, viheṭhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati “atthānaṃ vadhitvā vadhitvā rodeyyā”ti-ā-dīsu. Aṭṭhakathāyaṃ pana “māraṇaṃ”ti vuttaṃ, taṃ pana pothanaṃ sandhāyāti sakkā viññātuṃ māraṇasaddassa vihiṃsanepi dissanato. Sesāṃ suviññeyya-meva.

Āmakadhaññapeyyālavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāratthappakāsiniyā saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Mahāvaggavaṇṇanāya līnatthappakāsanaṃ niṭṭhitā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Sakalarūpārūpasammasane (2.0551) saṅhasukhumavisayañāṇatāya vipassanācāranipuṇabuddhīnaṃ susaṃyatakāyavacīsamācāratāya samathavipassanāsu sammadeva yatanato ca **yatināṃ** bhikkhūnaṃ khandhāyatanadhātusaccindriyapaṭṭicasamuppādabhede paramatthadhamme nānāyehi ñāṇavibhāgassa sannissayena **bahukārassa** saṃyuttāgamavarassa atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ sārathappakāsanato eva **nipuṇā** yā mayā aṭṭhakathā āradhāti sambandho. Savisesaṃ paññāvahaguṇattā eva hissa ganthārambhe āditopi “paññāpabhedajanānassā”ti vuttaṃ. **Mahā-aṭṭhakathāya sāranti** saṃyuttamahā-aṭṭhakathāya sāraṃ. **Ekūnasa-**
ṭṭhimattoti thokaṃ ūnabhāvato **matta-**saddaggaṇaṃ.

Mūlaṭṭhakathāya sāranti pubbe vuttasaṃyuttamahā-aṭṭhakathāya sārameva puna nigamanavasena vuttanti. Atha vā **mūlaṭṭhakathāya sāranti** porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ. Tena etaṃ dasseti “saṃyuttamahāaṭṭhakathāya atthasāraṃ ādāya imaṃ sārathappakāsiniṃ karontena sesamahānikāyānampi mūlaṭṭhakathāsu idha viyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāya akāsin”ti. “Mahāvihārādhivāsīnaṃ”ti ca idaṃ purimacchimapadehi saddhiṃ sambandhitabbaṃ “mahāvihārādhivāsīnaṃ samayaṃ pakāsayantiṃ mahāvihārādhivāsīnaṃ mūlaṭṭhakathāya sāraṃ ādāyā”ti ca. **Tena** puññaena. **Hotu sabbo sukhī lokoti** kāmāvacarādivibhāgo sabbo sattaloko yathārahaṃ bodhittayādhigamavasena sampayuttena nibbānasukhena sukhito hotūti sadevakassa lokassa accantaṃ sukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

Ettāvatā sārathappakāsiniyā

Saṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya līnatthappakāsanā niṭṭhitā.

Saṃyuttaṭṭhikā samattā.